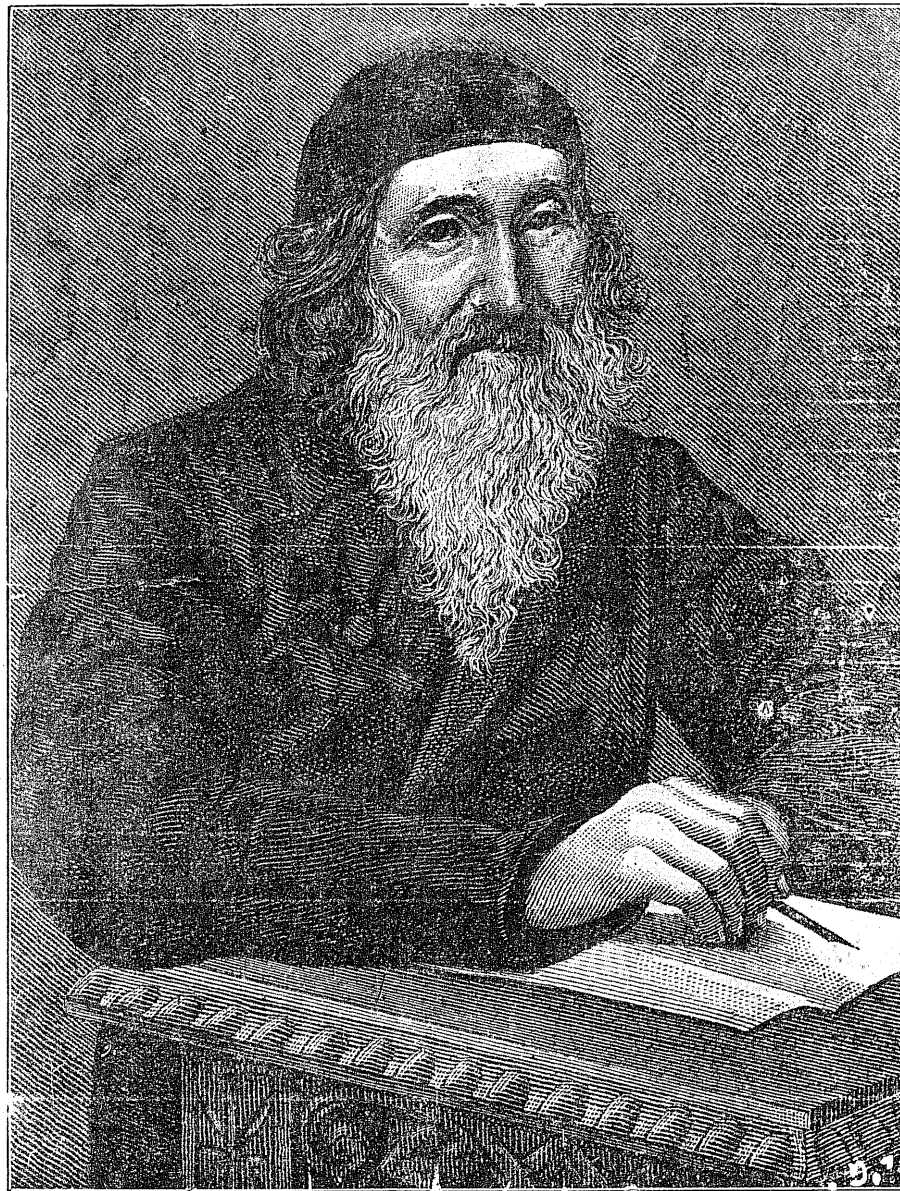

הגאון ר' צבי הירש קאלישר זצ"ל

מגדולי החסידות

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל
ירושלים, תשמ"ב

כל הזכויות שמורות

All rights reserved

"בית הלל"

לכטנשטין את הולדר

רח' שטראוס 36

ירושלים, ת.ד. 5093

Lichtenstein & Holder

36 Strauss St. Jerusalem

P.O.B. 5093, Israel

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Israel

חכנעלי ספריים ליצוא בע"מ

books export enterprises l.t.d.

מגדולי התורה והחסידות

הגאון

רבי צבי הירש קאלישר זצ"ל

אבד"ק טהורק, גרמניה

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל
ירושלים, תשמ"ב

ת כן הענינים :

עמוד

הקדמת המחבר ה

פרק א : מוצאו של הרב קאלישר, חנוכו

ונשואיו ט

פרק ב : רב ועסקן צבורי טז

פרק ג : ספריו התורניים לה

פרק ד : שיבת-ציון מט

פרק ה : עלית החסידים במאה הששית. סא

פרק ו : המפנה החדש סה

פרק ז : המאבק צו

פרק ח : התפשטות הרעיון קז

פרק ט : אחרית ימיו קיב

פרק י : בנו ר' יהודה ליב קאלישר קלב

מקורות והערות קלה

ה ק ד מ ה

בספרי זה השבעה עשר בסדרה „מגדולי התורה והחסידות“ השתדלתי לתאר את דמותו המזהירה של אחד האישים המצויינים בדורות האחרונים בגליל פוזנא שבגרמניה. הרי הוא הרב הגאון ר' צבי הירש קאלישר זצ"ל, שהיה רב בטהורן במשך חמשים שנים רצופות, משנת תקפ"ה ועד פטירתו בשנת תרל"ה.

הרב קאלישר נולד בליסא לאחר שמחוז זה נקרע מפולין וסופח לפרוסיה. אולם יהודי ליסא המשיכו בארח חייהם כמקדם, כאחת הקהלות בפולין. ליסא היתה במשך דורות רבים עיר של חכמים וסופרים, מבצר של תורה ויראה, והרבה גאונים ותלמידי חכמים יצאו מתוכה. כאן ישב גם הגאון ר' עקיבא איגר לאחר נשואיו כעשר שנים (תק"מ—תק"ן) סמוך על שלחן חותנו ונהל ישיבה. לאחר מכן ישב כאן בשנים (תקס"ט—תקפ"ב) על כסא הרבנות הגאון ה„חות דעת“ ואליו באו לשמע תורה צעירים מכל קצוי פולין. ולא רק ברבניה התהללה ליסא, אלא גם בעלי הבתים שבה, יהודים סוחרים, היו תלמידי חכמים גדולים ועסקו בתורה.

בתוך סביבה מובהקת זו של תורה ויראה בנוסח יהודי פולין גדל והתחנך הרב קאלישר. החינוך היהודי כאן היה בנוי כמו בקהלות פולין בעיקר על „החדר“ והישיבה. וכך גם קבל הרב קאלישר את חינוכו בילדותו תחלה ב„חדר“, אחר כך אצל דודו הגאון הראב"ד ר' יהודה ליב קאלישר (בעל „יד החזקה“), אחרי זה למד בישיבה של ה„חות דעת“, ולבסוף בישיבת ר' עקיבא איגר בפוזנא למד לאחר נשואיו.

בימי נעוריו של הרב קאלישר עוד לא נפרצה חומת היהדות בקהלות שנספחו לגרמניה, הרוב חיו חיים יהודיים

שלמים ופורצי גדר היו מעטים. אולם לאט לאט התחילה „ההשכלה הברלינית“ והריפורמה לחדור גם למחוז פוזנא וליסא. פעולתו ההרסנית של אברהם גייגר וחבריו הגיעה גם לכאן. הרבנים „החדשים“ הדוקטרים, פרי תוצרת הריפורמה, התחילו לדחוק את רגליהם של הרבנים המופלגים בתורה, ולתפוס את מקומם. בקצת קהלות שעדיין נשמרה רוח המסרת נוצרו „שתי רשויות“: בצדו של הרב הגאון בתורה, קבלו גם „רב דוקטור“ שמלא תפקיד של „מטיף“ (פריידיגער) ונשא את נאומיו בבית הכנסת בלשון הגרמנית. כך היה בקהלת ברלין ועוד בהרבה קהלות, וכך נוצר המצב גם בקהלת טהורן מקום מושבו של הרב קאלישר, שיחד עמו כהן שם רב ריפורמי.

רובם של הרבנים במחוז פוזנא וליסא היו תלמידיהם של ה„חות דעת“ ושל ר' עקיבא איגר. וכמו רבותיהם אלה שנלחמו בשעתם נגד בעלי „ההיכל“ שבהמבורג, כן גם תלמידיהם עמדו על משמר הצביון היהודי התורני של בני עדתם. הם נלחמו בכל כחם ומאודם כדי לחזק את הרוח היהודי המקורי בקהלות שבמחוז זה. הספר של הפנר-הרצברג (יצא ב־תרס"ה בלשון הגרמנית) נותן לנו סקירה מקיפה על הקהלות הללו והרבנים שבדור ההוא, מעוטרים זקן ופיאות וגם בלבושם דומים לרבני פולין.

גם הרב קאלישר היה כאחד מהם. מאבותיו ומרבותיו הגאונים ירש את הלהט הקדוש של תורה ויראה ואת החמימות היהודית ועליהם נלחם כל ימיו. מאמריו הרבים שפרסם בעתונים השונים וספריו נותנים לנו חומר רב על מלחמתו זו. אולם לא בזאת בלבד כל גדולתו ופעולתו. תוך מלחמתו נגד

הריפורמה אשר בקשה לעקור ולהשכיח מלב את התקוה לשיבת ציון, נולד בלבו של הרב קאלישר הרעיון לחדש את התקוה הישנה-נושנה הזאת ולהעלותה על נס, וגם להתוות דרך להגשמתה. הרעיון היה זר ורחוק בשביל יהודי האמנסיפציה, אשר בקשו להשתרש ולהשתקע בתוך העם והארץ בה ישבו, ובה התחילו לראות את מולדתם הטבעית. הגיעו הדברים עד כך שהם מחקו מתוך סדור התפלה את זכר ציון וירושלים. היתה זו שעה הרת סכנה להמשך קיומו של העם בגולה, מיתה רוחנית מתוך רצון, טמיעה והתבוללות גמורה בין הגויים. הרב קאלישר ראה את הסכנה הגדולה הזאת וחש לקדם את פניה. את ההצלה הוא ראה רק בשיבת העם לארצו ורק שם בסביבה הטבעית שלו יוכל לחיות חיים יהודיים שלמים. אולם לא רק בשביל היהודים המתבוללים היה רעיונו זר ורחוק. גם רבים משלומי אמוני ישראל התיחסו לרעיונו בספקות ובחששות, ואף התנגדו בגלוי לתכניתו בדבר ישוב א"י. וכך היתה לו להרב קאלישר מלחמה מבפנים ומאחור. אולם הוא לא חת ולא נרתע, כלוחם אמתי בעד רעיון קדוש ונעלה. הוא בא בקשרים עם כל גדולי הדור כדי שיסייעו בידו להוציא אל הפועל את הרעיון הגדול אשר גמל בלבו: להתחיל מיד בשיבת ציון ובישוב א"י בדרך טבעית. הוא בסס את רעיונו על דברי הנביאים וחו"ל ראשונים ואחרונים ודברי הזהר, ועל כן לא פקפק ולא הסס מתוך אמונתו האיתנה בדבריהם כי הגאולה תבא קמעא קמעא בהדרגות תחלה יעלו יהודים מארצות גלותם ויפריחו שממות הארץ, ואחר כך תבא הגאולה השלימה ע"י משיח צדקנו.

הוא לא נח ולא שקט ועורר לבבות לרעיונו והוכיח ע"י

עובדות כי אפשר לרכוש קרקעות בא"י ולישב שם יהודים
 עובדי אדמה אשר יוכלו להתפרנס בכבוד מעמל ידיהם ולא
 יצטרכו לכספי נדבות וצדקה. על פי יזמתו נרכשו "מקוה
 ישראל" ליד יפו ו"מוצא" ליד ירושלים. הרב קאלישר בעצמו
 שאף לעלות ולחיות בארץ ואף הוצעה לו משרת רב ב"מקוה
 ישראל" מטעם חברת כל ישראל חברים והוא עמד מוכן לנסיעה.
 אולם המות קדמהו מבלי שזכה להוציא לפועל את משאת
 נפשו. עוד קודם לכן שלח אחד מבניו אשר התישב בארץ,
 ואשר אף הוא נשא בלבו תכניות להקים בארץ ישובים על
 יסוד חיי שיתוף, כמו הקבוצים בימינו.

במונוגרפיה זו השתדלתי לגולל את כל פרשת מלחמתו
 של הרב קאלישר בעד הגשמת רעיונו בסללו הדרך לפני
 הרעיון הציוני המדיני.

את החומר למונוגרפיה זו אספתי בעיקר מתוך ספריו
 ומכתביו של הרב קאלישר. תודתי נתונה לספרית האוניברסיטה
 העברית בירושלים וכן לספרית מוסד הרב קוק ו"היכל שלמה"
 שהשתדלו להמציא לי כל ספר הדרוש לעבודתי זאת.

ירושלים, תמוז תש"ך

אברהם יצחק ברומברג

מוצאו של הרב קלישר, חנוכו ונשואיו

כבר באמצע המאה החמישית למניננו (ראשית המאה ה-18 למנינם) תפסה מקום בראש בליסא משפחת קלישר שמנתה את יחוסה עד המהר"ל מפראג, בעל הלבושים ובעל "עטרת זקנים"¹.

הראשון במשפחה, ר' יהודה ליב קלישר, היה פרנס הקהלה בליסא בשנת תס"ט (1709) ונפטר לפני שנת תצ"ז (1737). בנו ר' מאיר נפטר תקכ"ח (1768). אחד מבניו של ר' מאיר, ר' משה, היה תלמיד חכם ולו היו שני בנים אף הם תלמידי חכמים: האחד ר' יהודה ליב והשני ר' שלמה, הוא אביו של הרב צבי הירש קלישר אשר עליו ידובר במונוגרפיה זו.¹

הרב צבי הירש קלישר נולד בליסא בי"ב בניסן² תקנ"ה לאביו הרב ר' שלמה קלישר ולאמו מרת רחל. לעומת מיעוט הידיעות שיש לנו על הוריו, אנו מוצאים כמה וכמה ידיעות מפורטות על דודו הרב ר' יהודה ליב קלישר. דודו זה, הרב ר' יהודה ליב קלישר, היה גאון מופלג וחרیف וכנהו "חרב חדה" על שגינותו. בשנת תקס"ז נתקבל לדיין בליסא ומשנת תקע"ג ועד לפטירתו בתקפ"ב היה ראב"ד שם בזמנו של ה"חות דעת" והיה מפורסם מאד בעולם התורני. היו לו חמשה בנים ושש בנות וגדולי הדור באו בקשרי חתון עמו. בנו הבכור ר' זליג היה סוחר וגר בורשה. הבן

השני, ר' עקיבא, היה מופלג בתורה אבל לא היתה לו פרנסה ור' עקיבא איגר המליץ עליו בשנת תקפ"ח לפני חתנו ה"חחתם סופר שבפרשבורג ובקשו למצא עבור הנ"ל איזו משרה "לשרת בקדש למען ימצא די ספוקו בצמצום לישב באהל תורה כחפצו הטוב, כי כעת הוא וביתו כמשמעו עטופים ברעב בעו"ה". וגם בנו בכורו של ר' עקיבא איגר, ר' אברהם, הוסיף במכתב זה על דברי אביו "לבקש ג"כ עבור ידידי מחו' המופלג מו"ה עקיבא נ"י הנ"ל אשר לפי קשי הזמן קשה עליו להמציא די מחית פרנסתו ולהחיות נפשות ביתו אף מתוך הדחק". לא ידוע לנו אם ההמלצה הזאת נשאה פרי, אבל כעבור חמש שנים בשנת תקצ"ג אנו מוצאים את ר' עקיבא קלישר כשהוא דיין בליסא ונפטר שם ב"תרי"ז.³

הבן השלישי אליעזר ליפמן נפטר ב"תרכ"ה, והבן הרביעי ר' אברהם משה, שהיה גאון מופלג נעשה חתנו של ר' עקיבא איגר בנשאו את בתו מרת שרה לאשה וישנן שו"ת שהחתן והחתן החליפו ביניהם. ר' אברהם משה היה רב בקהלת פילא (שניידעמיל) שבע שנים (תקס"ה—תקע"ב)⁴ ומת בדמי ימיו על פני אביו ב"תקע"ב (1812) בהשאירו אחריו בת מרת ראדיש.⁵ כעבור שמונה שנים לאחר פטירתו כאשר אביו ר' יהודה ליב קלישר הוציא לאור בשנת תק"פ את ספרו ה"יד החזקה" הביא בסוף הספר דברי תורה של בנו הנפטר וכותב: "דריי בני חביבי הנחמד הנצמד בקרב לבי ועליו נאמר חבל על דאבדין ולא משתכחין הגאון המפורסם המופלג המנוח מוהר"ר ר' אברהם משה זצלה"ה האב"ד פילא". האלמנה הצעירה מרת שרה בתו של ר' עקיבא איגר, נישאה אחרי כן להגאון ה"חחתם סופר".

על ספר זה נתנו שלשת גדולי הדור את הסכמותיהם:
ר' עקיבא איגר, ה"חות דעת" והחמדת שלמה. כל שלש
ההסכמות הן משנת תקע"ט.

ר' עקיבא איגר כותב בהסכמתו:

„צדיק זה בא לבית מלוני ה"ה כבוד ידידי ורב חביבי
כנפשי מחותני הרב המאור הגדול חריף ובקי צנא מלא ספרא.
וה"חות דעת" כותב: „כבר נתפרסם בין החיים עוצם
חכמתו וחריפותו ורוח מבינותו של הרב המאור הגדול החריף
מו"ה יהודה ליב בר"מ נ"י וכו' ונודע שכל ימיו היתה תורתו
אומנתו ביגיעה רבה, ולילה כיום יאיר לו. וכבר סמך ידיו עליו
הגאון ר' עקיבא איגר אב"ד דק"ק פוזנן“.

וה"חמדת שלמה" שחותם שנת תקע"ט „אב"ד בפראגה
וראב"ד בווארשא" כותב בהסכמתו, לספר „היד החזקה" של
מחותנו ר' יהודה ליב קלישר: כבוד מחותני הרב המאור הגדול
המפורסם ר' יהודה ליב בר"מ מ¹ מליסא וראב"ד דק"ק הנ"ל“.

בנו בכורו ר' זליג, שישב בורשה אסף חותמים (פרענו-
מערנאטיק) על הספר של אביו. בין החותמים אשר שמותיהם
נדפסו על דפנות הספר אנו מוצאים את שמו של הגאון ר' חיים
דוידזון אבד"ק זרשה (מחותני הרב הנגיד מו"ה חיים במו"ה
דוד ובנו „מחז' הרבני החריף מו"ה אברהם אבלי בהרב מו"ה
חיים נ"י, שהיה אב"ד ביאלא ונפטר על פני אביו ר' חיים
דוידזון⁵. גם שני בניו של ר' עקיבא איגר, ר' שלמה איגר
ור' משה, אשר ישבו בורשה, נמצאים בין החותמים על הספר.

על פרסומו של ר' יהודה ליב בעולם הרבני אנו למדים
גם מתוך זה, שהוא נמצא בין גדולי הדור שנתנו הסכמתם

לספר "זר זהב ומנחת יהודה" לר' נח שמואל ליפשיץ אבד"ק טורבין וביעזין, שהוא פירוש על ס' המכריע לרבינו ישעיה מטראני, ובראש הספר הזה ישנה הסכמתו של הרב ר' יהודה ליב קלישר משנת תקע"ב בין הסכמותיהם של ר' עקיבא איגר, החות דעת, המגיד מקוונץ ושאר גדולי הדור, והוא חותם שם "ראב"ד דק"ק ליסא".

מוצאה של משפחת קלישר היה כפי הנראה מעיר קאליש כפי שמעיד שם המשפחה וגם כפי שמעידה חתימתו של ר' יהודה ליב קלישר בראש ספרו "היד החזקה". בסוף ההקדמה לספרו הוא חותם: "הק' יהודה ליב בר"מ מקאליש, רב"ד דק"ק ליסא".

בהקדמתו זו מזכיר ר' יהודה ליב את אביו "אדוני אבי מורי התורני מו"ה משה זצ"ל, ואת אמו "מרת שיינדיל זצ"ל" ואת חותנו "הרבני המופלג מוהר"ר אברהם ב"ר יוסף זצ"ל", וגם את גיסיו: הראשון "הרבני הצדיק מו"ה יוסף זצ"ל, השני "התורני מו"ה איציק נ"י", והשלישי "התורני הנגיד מו"ה יעקב בן ר' ליב זצ"ל עם זוגתו גיסתי מרת הצל זצ"ל שכולם השתדלו לעזור לו ותמכו בו "למען אשקוד על התורה ועל העבודה". וכן מזכיר הוא לטובה את זוגתו הראשונה "הצנועה המהוללה אשת חיל מרת פריידל זצ"ל [נפטרה כ"ז טבת תקס"ג] אשר עסקה במשא ומתן באמונה ויום כלילה יאיר כחשכה כאורה לא בקשה מרגוע למען המציא מזון ומחיה לתת טרף לביתה ואני ישבתי שקט ושאנן בלי שום עסק ודאגה שוקד על דלתות התורה". ולבסוף מזכיר את זוגתו השנייה "האשה היקרה הצנועה מרת יהודית תחי' אשר גם היא עומדת כל ימי לתמכני להיות לי לעזרה אחרי בלותי, וימינה היא תמכתני בימי זקנתי

אשר כמעט מטו רגלי ולא אוכל עוד לצאת ולבוא כמלפנים".¹
 בן דורו וחבר נעוריו של ר' יהודה ליב קלישר, שהאריך
 ימים ממנו, הרב ר' שמעון הלוי סג"ל פייבלמן, יליד ליסא גם
 הוא, ואח"כ אב"ד פורדון ורוגאזן כותב בספרו "שער שמעון"
 בחלק הדרושים (דרוש ט"ו) דברי הספד על ר' יהודה ליב
 קלישר וזו לשונו:

"... נפרש המאמר הלזה מסופו לתחלתו הספד על מיתת
 צדיקים, הצדיקים אשר אנו בעונותינו אבדנו מקרוב. האחד
 ארי שבחבורה גאון אלוף נעורי מו"ה ליב במו"ה משה זצ"ל
 הנקרא ר' ליב שיינדליס בעהמח"ס יד החזקה. זה גור אריה
 יהודה הן בילדותו הן בזקנותו למד בחריפות ובקיאות ובהתמדה
 עצומה למאד גם בהיותו במדינה בענין מסחרו".

הוא נפטר בליסא ביום ה' כ"ז ניסן תקפ"ב ועל מצבתו
 כתוב בין השאר:

"ולא מש מתוך אהל של תורה מימי עלומיו עד זקנה
 ושיבת. הרביץ תורה בישראל בחדוה ולמד יותר מחמשים שנה
 והעמיד למידים הרבה".

אחד מניניו של ר' יהודה ליב, לודביג קלישר, מתאר
 אותו בספרו "אויס מיינער קנאבענציט" בלשון הגרמנית.²
 עד כאן על הדוד ר' יהודה ליב קלישר.
 מי היו רבותיו של ר' צבי הירש קלישר?

מתוך ספריו ניכר שבימי נעוריו למד אצל דודו הגאון ר'
 יהודה ליב קלישר, שכן הוא מביא דברים בשמו בספרו "מאזנים
 למשפט" (סי' ל"ד) ומכנהו מורי ורבי הגאון מהרי"ל.
 עוד אחד מרבותיו הוא מזכיר בחבורו על התורה "ספר
 הברית" (נדפס ווארשא תרל"ג): "בשגם מקובל אני מרבי

הגאון מהרז"מ ז"ל³ שרז"ל דקדקו לומר מותר לשנות מפני דרכי שלום, ולא להוציא חס ושלום שקר מפיו — רק ישנה הלשון באופן שחברו יבין מדבריו דבר אחד שנוי קצת מן האמת" (פ' ויחי).

אולם בעיקר למד כפי הנראה אצל ה"חות דעת", אשר היה אב"ד ור"מ בליסא בשנים תקס"ט—תקפ"ב, ואותו מביא ר' צבי הירש קלישר פעמים רבות בספרו מאזניים למשפט" כמעט בכל דף ודף, וגם בחידושיו על משניות ומכנהו "אדוננו מורנו ורבנו הגאון נתיבות המשפט".

גם אצל ר' עקיבא איגר בפויזנא למד ר' צבי הירש קלישר ומכנהו בשם "מורי ורבי" בכל מקום שמזכיר אותו בספריו הנ"ל וכן בספרו "דרישת ציון". אצלו למד בנראה לאחר נשואיו. משהגיע ר' צבי הירש לפרקו נשא אשה בת טובים מעיר טהורן הסמוכה לליסא, ושמה מרת גיטל. יש להניח שהוא התחתן בשנת תקע"ג בהיותו בן שמונה עשרה, והיה סמוך על שלחן חותנו כמנהג הימים שנים אחדות אחרי הנישואין וכשנתקבל ר' עקיבא איגר לאב"ד לפוזנא בשנת תקע"ה ויסד שם ישיבה היה גם האברך צבי הירש קלישר בין תלמידיו החשובים. מתקבל על הדעת שהיה כל ימות השבוע לומד בפוזנא ולשבתות חוזר לביתו בטהורן, שכן טהורן קרובה גם לפוזנא.

לאחר שפסקו מזונותיו על שלחן חותנו המשיך האברך הצעיר לעסוק בתורה ואשתו אשת-החיל והצדקת היתה עזר כנגדו עסקה במסחר ופרנסה את המשפחה. מתוך רגש הערכה והכרת טובה לאשתו כותב הוא בהקדמתו לספרו "מאזניים למשפט":

„ואברך את השי"ת אשר יעצני וכו' וגם עזרתי נתן לי ע"י אשתי הצדקת מרת גיטל תחי' אשר לא עצבתי מימי לאמר מה בצע לנו בשבתך תמיד באהלך בעסק התורה, צא החוצה לעסוק בהשתדלות הון ועושר. לא כן אמריה תאמר אלי, אך תאמץ זרועותיה בעסק המשא ומתן ובפועל כפיה עשתני בן חורין מהבלי הזמן כדי לעסוק בתורה". באותה התקופה שהיה „בן חורין מהבלי הזמן" הודות לאשתו ועסק בתורה, חבר גם את חידושי והערותיו למשניות, שכן בסוף חידושיו לסדר נזיקין (נדפסו בוילנה בשנת תרס"ח) ישנו התאריך תקע"ח לפ"ק טהורין".

עוד שנים אחדות ישב על חבוריו ועיוניו. באותן השנים שקד לא רק על מקצועות התורה השונים, אלא עסק גם במדעים בחקירה ובפילוסופיה. בד בבד עם חידושי התורניים כתב גם מאמרים בגרמנית אשר בהם פתח שיטה פילוסופית דתית והחכם הנודע ד"ר יוליוס פירסט שבח אותו בעתונו „דער אוריענט" על דעותיו והשקפותיו המענינות.

שמו יצא לפניו כגאון בתורה וכסופר הוגה דעות וקהלות רבות באשכנז התחילו לחזור אחריו להזמינו כרב. אולם הוא השיב את פניהם ריקם כי לא רצה לעשות את תורתו קרדום לחפור בו. ורק כאשר בקשוהו אנשי קהלתו בטהורין לקבל עליו את משרת הרב נענה להם, אבל שלא על מנת לקבל פרס. זה היה התנאי שלו. וכך קבל עליו את משרת הרבנות בטהורין ונהל אותה במשך חמשים שנים רציפות, החל משנת תקפ"ה ועד פטירתו בשנת תרל"ה. כל השנים הללו לא נהנה אפילו פרוטה מכספי הצבור, והתפרנס מן המסחר שנהלה זוגתו.

רב ועסקן צבורי

הרב קלישר עמד בקשרי שו"ת עם כל גאוני הדור. הוא התחיל בשאלת חידוש הקרבנות בזמן הזה על הר הבית ופנה קודם כל אל רבו ר' עקיבא איגר ורצה לקבל ממנו הסכמה לדעותיו בשאלה זו. בין הרב והתלמיד התפתח ויכוח פלפול. הויכוח היה בשאלת הכהנים ולבושם ומקומו של המזבח בזמן הזה. כחצי שנה נמשכה חליפת המכתבים. זה היה בשנת תקצ"ז. ר' עקיבא איגר שהיה זקן כבר וחלש העביר את כל הפלפול הזה אל חתנו ה"חתם סופר" אב"ד פרשבורג. ה"חתם סופר" השיב שמבחינת ההלכה אין איסור לחדש את הקרבנות וגם אין לחשוש משאלת הכהנים ולבושם אלא שכל הענין אינו ברכבצוץ כיון שאין לנו שליטה על הר הבית בזמן הזה והמושלמים לא ירשו להקריב שם קרבנות. הרב קלישר כתב בענין זה אל רבים מגדולי הדור כגון: אל ר' יעקב אטלינגר מאלטונה, ר' צבי חיות מזאלקווא, ר' אליהו גוטמכר מגריידיץ, ר' מאיר אורבך מירושלים, ר' חיים מרדכי מפלוצק, ר' דוד פרידמן ממוהליוב, ועוד. את כל מכתביו עם התשובות פרסם בספרו "דרישת ציון".

הרב קלישר היה מפורסם בעולם התורני ומחברים רבים פנו אליו לקבל הסכמה ממנו על ספריהם. אחת

ההסכמות שנתן הרב קלישר היא על הספר „יאיר נתיב“ מאת הגאון ר' אברהם הלוי „חופ“ק אוהעל והגליל“ נדפס בורשה — תרל"ט. על ספר זה נתנו הסכמותיהם גם ר' אליהו גוטמכר מגריידיץ ור' יעקב שמחה רעפפיש מקעמפנא. כל אלו ההסכמות בספר זה הן משנת תרכ"ז.

הרב קלישר לא היה מסוג הרבנים המסתגרים בד' אמות של הלכה בלבד, אלא עסק גם במדעים ובחקירה פילוסופית ולא פחות מכן ענינוהו והעסיקוהו גם שאלות הזמן. אין לך דבר או מאורע שהתרחש בעולם היהודי אשר לא העסיק את הרב קלישר. כל מאורע, ויהא הרחוק, מצא הד חזק בלבו, וכסופר הוגה דעות הוא דן בשאלות היהדות והיהודים. שהתעוררו לרגל סבות פוליטיות חברתיות בחלקי עולם שונים. ולכן השתרעה עסקנותו הצבורית של הרב קלישר גם הרחק מחוץ לגבולות קהלתו טהורן, אשר בה ישב ושמש בכתר רב. עסקנותו הצבורית תופסת מקום רב ונרחב בחייו והשפיעה השפעה מכרעת במאורעות השוטפים של היהדות באותם הימים ותוצאותיה היו רבי ערך גם לגבי הדורות הבאים.

לדוגמא בעית היהודים הפלשים שהעסיקה כמה מחכמי גרמניה החריפה אז בגלל פעולתם הנמרצת של המיסיונרים בין הפלשים. בקשר לענין זה כותב הרב קאלישר אל הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר בשנת תרכ"ה ומעודדו לעסוק בבעיה זו. הוא מציע שלא לחכות עד שיתארגנו ועדים בכל עיר ועיר להצלתם של הפלשים מידי המיסיונרים אלא לפנות אל גדולי עשירי ישראל כמונטיפיורי, משפחת רוטשילד, אלברט כהן ואחרים, ולענין אותם בבעיה הזאת, ובכסף שיתרמו לשלח מיד שני אנשים מתאימים לחפש ללמד את הפלשים תורת ישראל

על מנת להחזירם לחיק היהדות. הרב קלישר נוקב בשמות שני האנשים הראויים לפי דעתו לתפקיד זה. שניהם מירושלים: האחד השד"ר הויזדורף והשני הרב נחום בריל שליח "בקר חולים" בירושלים שידע לשונות הרבה וכבר בקר בארצות השחורים, ובשפתיו ימית רשעי המסיתים", כלומר המיסיונרים.

מענינת השקפתו של הרב קאלישר בשאלת מילת קטינים מנשואי תערובת. בעתון "איזרעאליט" משנת תרכ"ה הופיע העתק מעתון אמריקאי על מעשה בעיר ארלעאנס שיהודים נשאו שם נשים נכריות והולידו בנים ורצו למולם. והאמהות הגם שלא מיחו נגד המילה, לא הרשו את ביטול הטבילה. והרב דשם אסר את המילה וגזר על המוהל שימולם ופסל את המוהל בעברו על האיסור וכל יהודי המשתמש במוהל זה יחשוב לו חטאת ועון.

העתון האמריקאי שפרסם את הדבר הציג שלש שאלות לחכמי ישראל:

- א. אם יש להרב לפסול את המוהל אשר ימול אותם.
- ב. אם אמנם חטא הוא על פי דין למול בנים כאלה.
- ג. אם יחשב לעון לבן ישראל אשר יתן למוהל הזה לימול את בנו.

למקרא הדברים הללו כתב הרב קאלישר תשובה ארוכה להלכה, בה דן בכבוד ראש בענין זה. את התשובה שלח לידידו הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר. התשובה יחד עם תשובתו של הרב הילדסהיימער נדפסה בספר היובל "לשלמה" לכבוד הרב ד"ר שלמה קארלבאך (ברלין תר"ע, ע' 265—278).

וכך הוא פותח: "הן קראתי בעלה איזראעליט וכו' ג' שאלות אשר הוצגו בבכורי עתים של אמריקא לאשר קרה

בארלעאנס". על שאלה ראשונה, אם מותר למול בנים כאלה הוא משיב: "נראה לי דלא חטאת היא, רק מצוה למולם. הוא מבסס בראיות את דעתו זו, ומוסיף: "ואחרי אשר בררנו שמותר ומצוה למול נכרי", הוא ממשיך להסביר שגם על פי השכל הוא כך: "הן היוצר יתברך כל יושבי תבל הם מעשה ידיו, אל אחד בראנו ואת התורה רצה באמת לתת לכל אומות העולם, אולם כאשר ראה שרוחם של אומות העולם עכורה נתן את התורה לישראל בלבד ובחר בהם להיות לו ממלכת כהנים לכל יושבי תבל שבהשפעתם אולי גם הגויים יראו אור וכמו שבאמת נעשה כן, כי כל מאמיני האומות יסודתם מתורה הקדושה... ואחר אשר רצה יתברך לזכות יצוריו ולא זכו, בלי ספק פתח תקוה פתוח למו שכל מי שיבא להתגייר ולהסתפח בנחלת ה' יזכה לאור אין סוף, כמו אונקלוס, שמעיה ואבטליון ודומיהן. ועל כן כשבא עכו"ם להמול פותחין לו בזה בחירה חפשית. ואם הוא רוצה בכל לבו באמת ובתמים לבא לעדת ישראל, בנקל יקבל גם הטבילה כמצוה, אבל אם אין מלין אותו מבטלין את בחירתו כי לא בנקל ימסר נפשו לצער מילה בזקנתו. וכאשר מלין אותו נסיר מחיצת ברזל מלפניו והבחירה קיימת לרצונו. ומה שאמרו קשים גרים לישראל כספחת וכו', היינו אם לבו בל עמו באמת ובתמים. ועתה אם בעכו"ם הדין כן שאין בזה עון רק מצוה, כל שכן בילד אשר אביו ישראל ואמו הנכרית לא תמחה מהמולו שמצווין אנו לפתוח לו פתח תקוה למולו כעת על דעת אביו וכשיגדל יוכל מהר לעשות כרצון אביו לטבול עצמו כדת וכדין. ואם אין מלין אותו דוחין אותו בידיים מעדת ישראל

ולא ככתוב „ולא ידח מנו נדח“. ומה שחששו שלא ילמוד דת ישראל אצל הנכרית, זה אינו, דבלאו הכי בעוונותינו הרבים לעת כזאת הרבה שאין נוהגין בדת ישראל באכלם בשר השקץ וחזיר ואפילו הכי מלין את הבן בשמחה. ואין אנו ערבים זה לזה במה שאין יכולים למחות, אבל ערבים אנחנו זה לזה במה שיכולין לזכותם שלא לדחותם חלילה ועל כזאת קצת ראוי לומר „פושעי ישראל מלאין מצוות כרמון“.

בשבתו על כסא הרבנות בעיר טהורן, פומרן, לא נסתגר הרב קאלישר בד' אמות של הלכה בלבד. בהיותו בעל השכלה רחבה אהב לעסוק גם בדברי הגות ופילוסופיא. הוא היה בקיא בפילוסופיא העתיקה והחדשה גם יחד וקרא את יצירותיהם של גדולי הפילוסופים כמו דקרט וקאנט. הוא נהל ויכוחים פילוסופיים על דפי העתונות. ביחוד עסק בזה בשנים תרכ"א-תרכ"ב כפי שאפשר לראות מגליונות „המגיד“ של שנים אלו.

בשנת תרכ"א פרסם בהמגיד מאמר בשם „מצב הפילוסופיא בזמננו“ ובו הוא מתוכח עם אחד, כפי הנראה מן המשכילים, בשם מאיר רייז אשר כתב בשבחו של שפינוזא ואמר: „שפינוזא היה צדיק, כי הוא לא כחש בבלתי מוחשיות“. והרב קאלישר משיב לעומתו: „איך יאמר „צדיק“ על איש כזה? הן רבים חללים הפילה חרב לימודו למעול מעל בד' ומן יסודתו נצמח שורש פורה ראש ולענה להסיר הרצון מן יוצר כל יתברך שמו... ולהכחיש שכר ועונש... וכבר האיר לנו נתיב נגד רעיון מר הזה המורה צדק האלקי הרמב"ם...“

הוא נוגע בווכחו ופוגע בשיטת קאנט: „והשני, אשר נשענת על חכמתו של החוקר קאנט כעמוד הברזל, ובאמת קנה רצון הוא בדבר זה, אם כי לא אכחיש כי קאנט היה מהיר השכל אשר אחריו לא קם כמוהו בין מחקרי האומות, אך לפניו היו רבים חכמים גדולים ממנו אשר קוטב האמת לא נכחד מחקירתם... ואחרי שבררנו שאין ממש בטענת קאנט להכחיש מופתי הפילוסופיא במציאת האל עתה אומר... אין טוב ללכת אחרי היקשים הרבים של הפילוסופיא כי נעו מעגלותיה... לא בלבד לעם בני שוחרי תורה אשר קבלו האמונה בהר סיני אשר עין בעין נראה ה' עלינו... אף גם מי שרוצה לקיים „דע את אלקי אביך“ כמו שכתב החסיד בעל חובת הלבבות להבין בשכלי אחרי חזק אמונתו... אין טוב לפניו שילך בהגיונים והיקשים... רק בדרך מופתי שכל הפשוט וכדרך שביארתי בספרי „אמונה ישרה“... לברר במופתים שכליים פשוטים דרכי אמונה בלי נפתל ועקש, בלי סבך המבוכה, ומי יתן ויבא ספרי לפני המאיר * ההוא ישמע חכם ויוסף לקח. אלה דברי עבד לעבדי ה'. הק' הירש קאלישר“.

בשנת תרי"ח התירו הרבנים החרדים שבגרמניה את אפיית המצות במכונות ואחדים מרבני אוסטריה אסרו והוציאו כרוז נגד. הרב קאלישר שהיה שייך לקבוצת תלמידיו של ר' עקיבא אייגר קנא לכבוד תורתם ויצא במאמר ב„המגיד“ מ-י"ד אייר תרי"ח וזו לשונו:

„לא אחדול תחת שפתי אשר היטב חרה לנו במדינתנו

* הכונה לבעל המאמר מאיר רייז הנ"ל.

על איזה גאוני מדינת עסטרייך אשר כמעט עתק יצא מפיהם שלא לסמוך על חכמי אשכנז ויהי כשחוק עיניהם אשר התירו המאשינען למצות ויחשבו כי אך המה תורת ה' בפיהם, וחסיד אשכנז כלא נחשבו למה, ולא יחשבו זאת לעוון לחשוב מחשבת פיגול על גדולי אשכנז אם כי אמת הוא כי רבה המכשלה בעוונותינו הרבים במדינות הללו, עם כל זה שארית ישראל השרידים אשר חרדת ה' בלבבם המה עשר מעלות יגדלו לעוצם הנסיון כי יאחזו צדיק דרכו ולא ילבט באורחת ריעיו חלילה, ושמה מדקדקין במצוות ה' כחוט השערה ולא נעלם מהם אורח ישר ואורח חיים ככל הלכות פסח. ואם זך וישר אורח פעלם של גאוני עסטרייך הנ"ל היה להם לשאול את חכמי אשכנז *) מאיזה טעם התירו ולהציע לפניהם מה מקום לאסור ולא לעשות כשתי תורות חלילה. והאמת לא אכחד תחת לשוני כי העושה מצות מרובעות על המאשינען אין לך הכשר גדול מזה, אך להחזיר בצק הנשאר בזויות יש פקפוק ואמנם לא אהיה גם אנכי שלא לדון אותם לכף זכות כלל אולי שניהם יצדקו, כי לא כל התנורים ולא כל העצים שוים במדינתנו אשר יש לנו תנורים גדולים של נחתומים אומנים מוסקים היטב פוערים פתחם לבלוע המצות ויקראו הב הב בלי מעצור, אז אין הכשר גדול מזה, כי כמהירות המאשינען כן ירוצון האופים ואין כאן שהיות מצטרפות. אך במדינתם אולי יש תנורים בינונים הנקראים שאלינט-אפען אשר בהערוך לפניהם עשר מצות נלאו מקחת עוד, אז בלי ספק אין כאן הכשר ואין כאן מקומו לדבר מעיקר הדין, רק

חלילה להם לחשווד עדת ישראל קדושים מבלי ראיות ומבלי חקור דבר מפיהם".¹

בהיותו רב חרדי עמד הרב קאלישר בלי הרף במלחמה נגד הרבנים הריפורמים בגרמניה.

כאשר פנה הרב הריפורמי לוי הרצפלד מברונשווייג אל כל רבני גרמניה בהצעה לבטל עירובי-תחומין, יצא נגדו הרב קאלישר במאמר חריף בעתון „אלגעמיינה צייטונג דעס יודענטומס, תר"ד גל' 4. (ג. קרסל ע' 111).

באותה שנה פרסם לוי הרצפלד קונטרס „שתי דרשות על ימות המשיח". בדרשותיו אלו משתדל הרצפלד להסביר כי ימות המשיח אינם, כי אם הימים שבהם תשרור בכל העולם האמונה באל יחיד ועמה מוסריות נעלה, וכן יהיה שלטון השלום, שלווה ואחוה בין הבריות כולן. אלה הם ימות המשיח, ימות הגאולה לכל אנושיות כולה ובתוכם גם ליהודים ולא יהיה אז הבדל ביניהם ובין שאר אומות העולם וכל המצוות המעשיות של היהדות תתבטלנה, לדבריו אלה מביא הרצפלד סימוכין ממאמר התלמוד „מצוות בטלות לעתיד לבא" והא ראייה — אומר הוא שכבר חכמי התלמוד בעצמם בטלו את המצוות התלויות בארץ על כן הוא מציע כבר מעתה להתחיל לבטל את המצוות המעשיות בהדרגה כדי לקרב את ימות המשיח.

על קונטרס זה של הרצפלד השיב הרב קאלישר בעתון „ליטעראטור בלאט דעס אריענטס" (תר"ה, גל' 2) תשובה מקיפה בה הוא סותר את דעותיו המסולפות של הרצפלד וביחוד הוא מכחיש את ראיותיו שהוא מביא מן התלמוד כאילו ביטלו חכמי התלמוד את המצוות התלויות בארץ.

המצוות האלה לא נתבטלו — טוען הרב קאלישר — ורק מפני חטאינו שגלינו מארצנו לא היתה לנו האפשרות לקיימן. אבל אילו ניתנה לנו רשות להיות בני חורין בארצנו הרינו עומדים ומצווים לקיים את כל המצוות הללו, לרבות את הקרבת הקרבנות, שאף היא אחת מהמצוות התלויות בארץ.

וכאן יצויין שגם ה"חתם סופר" כשנשאל ע"י ר' עקיבא איגר לחוות את דעתו בענין הקרבת הקרבנות בזמן הזה השיב אף הוא כדברים האלה היינו שאין מניעה אלא מצד הממשלה התורכית שבודאי לא תרשה לגשת להר הבית לחדש שם את הקרבנות. וגם רבי עקיבא איגר בעצמו היה סבור שעל פי רשיון מהממשלה התורכית אפשר יהיה לגשת לענין זה.

הפולמוס הזה עם הריפורמים חיזק את דעתו של הרב קאלישר שיש לשאוף לחדש את כל המצוות התלויות בארץ, ובראש וראשונה את הקרבת הקרבנות.

ועוד פולמוס היה לו עם ראש הרבנים הריפורמיים בגרמניה, שמואל הולדהיים. הולדהיים פרסם חוברת "על המילה" ובה הוא מוכיח את הרבנים על אשר אינם מתירים לבא בקהל ליהודים שלא נימולו ומביא ראיות והוכחות שגם לפי התלמוד הם נחשבים יהודים. בתשובה להולדהיים פרסם הרב קלישר קונטרס שנדפס כנספח ל"אורינט" בשנת תר"ז גל' 1. "אמת — כותב שם הרב קאלישר — שגם יהודי שלא נימול יהודי הוא בעל כרחו ככתוב ביחזקאל (כ, לב) "והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן".

וכן ידוע מאמר חז"ל "ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא" ואין צורך בהוכחותיו של הולדהיים. בכל זאת — מדגיש הוא — ישראל כזה הוא ממין "הבנים לא אמון בם, בנים משחיתים", ובדין עשו הרבנים שסרבו להביא לקבורה יהודים ערלים, וכן מונעים מהם את הנשואין כדת משה וישראל" (קרסל ע' 112).

הרב קאלישר עמד על משמרת ערכי היהדות המקודשים בישראל מדורי דורות וכל מי שבא להרסם שקל למטרפסיה מידיו. וכך נבין גם את מאמרו נגד שד"ל על אשר פגע ברמב"ם. את מאמרו נגד שד"ל בעברית שלח קאלישר ידי ההיסטוריון יוסט בעל ה"איזראעליטישע אנאלען" יוסט תרגם את מאמרו של קאלישר לגרמנית ופרסמו בעתונו בשנת ת"ר בגליון הראשון (ג. קרסל, ע' 110).

בשנת תרכ"ח יצא הרב קאלישר במאמר חריף נגד הריפורמים ב"הלבנון" ואת חיציו כונן נגד אחד מראשי הריפורמים בשם הירש אוב וכותב בין השאר: "...כי האוב מברלין כמארץ יתן קולו, והמעונן "אלו בותני העתים" (דברים ספרי פ' קעא) והמה אל העתים תחזינה עיניהם להרע ואומרים שלא כל העתים שוות". והוא קורא על הריפורמים בלשון הנביא: "הוי חכמים בעיניהם... שגם בתורה יתנו תהלה ולא יאמינו בה. שומו שמים על זאת. איך נפלה דת ישראל! הלא אם כומר אחד מהנוצרים או מהמחמדנים יהא ככופר במלה אחת מתורה ונביאים הלא אחת דתו להסירו מפקודותיו, איך יאמרו כאלה רב אני ורועה צאן קודש אהיה? אם כופר בכל יעודי הנביאים על גאולה העתידה... ולא בלבד על עצמנו אנחנו מחכים,

אך על כל יצורי תבל כאמור — ונהרו אליו כל העמים" ...
 ואם כן, כל ישבי תבל יצליחו ויופיע אור עליון עלימו
 כאשר יגאלנו והמה עוקרים כל מקום מתפלותינו אשר
 נעתיר על הגאולה... לעקור חס ושלום הצלחת ישראל
 והצלחת כל האומות. ואם גם בזאת ישפילו את עם ישורון
 לבל יאמרו אתה בחרתנו, הלא גם הנוצרים מוכרחים
 להודות שאמר ית' והייתם לי סגלה. ואין אנחנו כשאר
 אמונות שמתפארים לאמר אך לנו השמים וגן העדן ואנחנו
 עם אמת אומרים "חסידי אומות העולם יש להם חלק
 לעולם הבא". וכל האומות יכירו וידעו כי אנחנו אם כל
 האמונות, שאם לא היינו מקבלים תורה מסיני עדיין היו כל
 האומות עובדי עבודה זרה ועושות כל התועבות, כי כל
 הפילוסופים אם כי חכמתם רב להם לחקור מציאות ה',
 עם כל זאת בכולם היה מחסור ולא שלימות. אריסטו האמין
 בקדמות העולם, אפלטון בחומר קדמון וכדומה כולם אין
 שלימות למו. לא כן התורה הנתונה מן השמים... ואם
 דרך משל הנוצרים אומרים שאחר זמן הגדילו עלינו ע"י
 משיחם, על כל פנים יודו כי אנחנו היסוד והמה כבנים לנו,
 לו חכמו ישכילו זאת כי הבנים יאהבו את אמן, והאם את
 הבנים וד"ל (כתבי הרב קאלישר ע' רס"ד—רס"ה).

בשנת תרכ"ט יצא אחד מרבני גרמניה הרב ד"ר מ. יואל
 מברעסלא בספרו "ע"ד עבודת הבורא" בהצעה חדשה בדבר
 פשרה בין האורטודוקסים לריפורמים לאחד אותם בבית
 כנסת אחד. הוא מוכיח את האורטודוקסים שאסור להם
 להתיחס אל הריפורמים כאל יוצאים מכלל היהדות, על
 שאינם מסכימים בעניני קרבנות לעתיד או במושגי הגאולה

העתידה ומנמק את הדבר כי גם גדולי הראשונים ביהדות אין להם דעה אחידה בבעיות אלו. ולכן מציע הד"ר יואל להדפיס בסידורי התפלה את שתי הנוסחאות: את הישנה המקובלת וגם את החדשה של הריפורמים וכל אחד יתפלל בנוסחא שהיא לפי רוחו אבל כולם יכולים להתפלל בבית תפלה אחד. על הצעה זו הגיב הרב קאלישר במאמר חריף ב"המגיד" של אותה שנה. שם המאמר "וצדיק באמונתו יחיה". בראשית מאמרו פונה הרב קאלישר אל המחבר בעל ההצעה: "ואען ואמר אליו כאמור למלך כוזר אם כוונתך רצויה מעשיך אינם רצויים, כי לא יצליח מעשהו עשות מלאכת חרש וחושב אשר עבר מזה יצופה זהב פז, ומעבר מזה משוח ב"כופר"... ואיך שני אלה יחד יהיו תמים על ראש אחד, המאמין גם ה"מין"? הלא המכחיש גאולת עולם הוא כמין ונבדל מכל ישראל כמו דאיתא במדרש אחשורוש לעשות כרצון איש ואיש זה מרדכי והמן והרי זה כשתי ספינות מפרשות בים הגדול, אחת מבקשת רוח דרומית ואחת מבקשת רוח צפונית, שמא יכול רוח אחד להנהיג את שתיהן וכו' ולעתיד לבא מביא הקב"ה רוח ארגנטין ומנהיג את שתיהן כאחד עכ"ל. וזה בלתי אפשר רק לעתיד כאשר תמלא הארץ דעה אז כולם יעבדו שכם אחד כאמור בנביאים. ולא כן אמרו חז"ל אסור לעשות אגודות אגודות אפילו שני ב"ד בעיר אחת, כל שכן בבית כנסת אחד. הלא זה המאמין יביט על הכופר בפנים זועפות, והכופר יעיר חמתו על המאמין. ועתה מה שכתב "העושה שלום" *

כי גם היהודי האורטודוקסי יודע כי על פי דין אין לו הצדקה לחשוב את רעהו ליוצא מכלל היהדות אף אם לא יסכים בעניני הקרבנות או באופן מושג הגאולה העתידה, ע"ז אמר כי לא כן הוא! הלא בפירוש כתב רבינו הרמב"ם בפרק חלק סנהדרין אחר שהביא הי"ג עקרים וזו לשונו: „וכאשר יאמין האדם אלה היסודות כולם ונתברר בה אמונתו הוא נכנס בכלל ישראל ומצוה לאהבו ולרחם עליו וכו' אפילו עשה מה שיכול מן העברות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע, הוא נענש כפי חטאיו ויש לו חלק לעולם הבא. וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מהכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורס ומצוה לשנאו ועליו נאמר הלא משנאיך ה' אשנא עכ"ל. מאוד טאלעראנט ידבר בזה שגם העובר העברות מצוה לאהבו ולרחמו, ונגד זה כאוהב ד' בכל לב ידבר „משנאיך ה' אשנא“, כי הכופר לא די לו בהגיע לתאות לבו לעצמו רק כים נגרש השקט בל יוכל להסית אחרים אל דרכו, לכן לא נאמר שונאך רק משנאיך המשניא את זולתו וכו' ומי יתן ויאל * האיש לשבת יחדו עם שלוחי אמוני ישורון ולהיות מעושי השלום במרומים ויסיר את לב התועים... לדרוש מטרת האמת ושלום אין קץ" (שם ע' רפה-רפח).

באותה שנה, שנת תרכ"ט, כשהוזמן אברהם גייגר, הריפורמי הידוע, לקהלת ברלין, הזמינו החרדים שבברלין את הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר, שהיה רב באייזנשדט, לשמש בכהונת רב אצלם. הרב קאלישר יצא במאמר

ב"הלבנון" בשנת תר"ל לעודד את עדת החרדים והוא כותב:
 „כי אשא עיני אל הערים אשר מלפנים התורה והאמונה
 היתה עטרת תפארתם וכו' תשוח עלי נפשי בראותי כי
 העיר ברלין כהיום אל האוב (ד"ר אוב) ואל הידעוני (הוא
 ד"ר גייגר אשר אמנם ידעוני הוא) תדרוש וכו' לכן אמרר
 בבכי ובמסתרים בכה תבכה נפשי על התורה והאמונה וכו'
 אך עליכם בני „עדת ישראל" וכו' באתי בדבר ה' לחזק
 ידיכם חזקו ואמצו כל המיחלים לד' וכו' הלא זהו אשר
 יענו אחרינו הכה עזריאל באלפיו והילדסהיימער ברבבותיו
 וכו' ועתה אתם אחי הנאהבים בזכרכם את תורת ה' גם ארץ
 הקדושה תעלה על לבבכם, ארץ הקדושה אשר גייגר וסיעתו
 הזניחוה וימאסו בתקותנו אשר נתנו בלבנו נביאינו וחוזינו
 — הארץ הזאת זכרו נא מרחוק ובניה היושבים עליה העלו
 על לבבכם, קומו נא ובואו לעזרתם! (שם, ע' רצז-רצח).
 אברהם גייגר בדרשתו הראשונה בברלין השמיע שהמצוות
 והחוקים „היו בימי קדם דברים בזמנם, אבל עתה כבר אבד
 עליהם כלח ואינם מתאימים לדור החדש המשכיל" ובסוף
 דבריו הוסיף שכעת „מוכרחים להתייאש מן התקוה לשוב
 לארץ אבותינו ובנין ירושלים ובית המקדש. ארץ מגורינו
 היא ירושלים שלנו, ואירופה היא ירושלים של כל בני
 האדם". הרב קאלישר הגיב על דרשה זו במאמר „עת לבנות"
 בהמגיד משנת תר"ל והוא כותב: „נפשי תשוח עלי ... כי
 מהרסיך ממך יצאו, הגדיל לדרוש אל האוב ואל הידעוני, כי
 הן גייגר מי יוכל להכחיש כי ידעוני הוא בעל מדע ושנה
 הרבה, אך שנה ופירש יותר מכולם אין מעצור ברוחו וכו'
 אם יאמר שהחוקים והמצוות יאבד עליהם כלח ולא אל הדור

החי אם כן אין זאת תורת ד', רק תורת אדם אשר נופל תחת הזמן ולא ידע מה יצמח ומה יקים. וכן אם כופר במשיח, כופר בכל הנביאים אשר יעידון ויגידון כי בא יבא צמח וירושלים תבנה ותכונן וכו' ועתה הוי, הוי, קרית ברלין... אנשי ה' היו בך ואיך נהפכת "לדרוש אל האובות ואל הידעונים"? ואיך קראת "רב" לאיש אשר לא יאמין בתורה ובנביאים, כל שכן בתלמוד? יותר טוב תעשה אם תבחר לרב את הפרופיסור אשר קטנו עבה בחכמות חיצוניות ממתני גיגור, אחרי שבתנ"ך ובתלמוד ישים תהלה, לא נשאר ב"ידעוני" רק המדעים ותמצאו יודעים יותר ממנו. ולמה בחרת לך איש אשר מראשו ועד רגלו משוח ב"כופר"? הוזהו "כהן המשיח" לאשמת העם? חלילה לכם. "רב שלום" תקראו אל בוניך ולא אל מהרסיך. שמעו נא ראשי עם! אם כהן אחד ידרוש נגד דתם מעט מזעיר הלא אחת דתו להסירו מפקודתו, כי אף אם כל יחיד לו הבחירה להתהלך לפי רצונו, על כל זה המורה שלהם יצרך לשמור מטרת הדת על מכונה ועם ישורון המיר כבודו ח"ו לשים המשמרת לאיש אשר יעקור וישרש האמונה ויחפוץ להרוס הבנין הנשגב אשר בנה לו ד' לישראל וכו' ואולם שבתי וראיתי לאמר... הלא את זה לעומת זה עשה אלקים, אם מפירי אמונה יצאו להדוף, יקומו אנשי אמונה לעומתם ויגברו עוד למעלה ראש וכו' הלא אב הרחמן הקדים רפואה למכה וישימו עדת ישורון איש שומר אמונים על ראשם [מתכוין להרב ד"ר הילדסהיימר]. איש אשר התורה והחכמה היראה והמדע יחדיו מותאמים בו, הוא וריעו יחזירו העטרה ליושנה וכו' ואתם חברי עדת ישראל, אל תיראו ואל ירך לבבכם משני המהרסים קדשי

ישראל הם וכו' אם המשמאילים ישיחו דעת מלזכור בבנין ירושלים, אנחנו קמנו ונתעורר כולנו על זכרון ירושלים עיר הקודש נחלת אבותינו וכו' האספו יחד עם חברתנו ישוב א"י ויתרבה פרי קודש בארצנו". (שם, ע' רצח—ש).

בשנת תרל"ב הופיעה בעתון "העברי" קורוספודנציה מוינה מאת משה אליעזר פאסטעלבערג הדנה בענין הדרישה של הרב ר' שלמה זלמן שפיצר אב"ד וינה*, שדרש להפרד ולהבדל מן הריפורמים וליצור עדה חרדית. פאסטעלבערג אף שהיה מן המתנגדים לתיקונים בדת לא היה חסיד נלהב של התבדלות והציע פשרה כדי למנוע את הפרוד בקהלה. היות שהריפורמים משמיטים מן התפלות זכר ציון וירושלים "אבל אין בדעתם לנגוע בתורה עצמה", על כן כדי להציל את השלום בעדת וינה, מציע הוא שהאורטודוקסים יותרו בענין התפלה. על כך הגיב הרב קאלישר מיד במאמר ב"העברי" תחת השם "אמת ושלום" ומשיב לבעל הפשרה בחריפות כדרכו:

"... אך אמנם טוב מאד אם רק "שלום ואמת" יהיו בימינו, אך שלום בלא אמת מוחלט על זה אמר החכם "עת מלחמה ועם שלום"... יש זמן אשר תועיל מערכת מלחמה למען השלום... הלא אשר ילכו לרוח הזמן החדש הזה יאמרו "בדרך אהבת האדם ובדרך המוסרי ומדות ישרות תאחזו רוחנו!" אם זה הדרך היא המוסרי? — שואל הרב קאלישר. ואם הריפורמים טוענים: "כל איש לפי בחירתו יתהלך", למה כופים הם על החרדים את תקניהם. "לא היה

* הוא היה חתנו של הגאון "חתם סופר" מפרשבורג.

לכם) אתם אנשי וויען לצוות על חזגי בתי כנסיות לבל יזכירו תקות ישראל אשר תקנו אנשי כנסת הגדולה וביניהם הנביאים חגי, זכריה, מלאכי מרדכי ועזרא, כי בזה תסירו בחירה ורצון כל נפש מישראל" — כותב הוא. ולהלן הוא פונה אל הרב שפיצר ומעודד אותו במלים נרגשות אלו: "אשריך ידיד האמת הרב הגדול הצדיק מוה"ר ר' שלמה זלמן שפיצר נ"י רב בוויען הבירה אשר לבשת בגדי קנאת ה' צבאות". ושוב היא פונה אל הקורוספונדנט פאסטעלבערג: "... אשר ברוב דבריך נכונה דברת ורק בסוף אמרת "ואם על קיצור התפלה קנא קנאת... מה תעשה ליום השבת, כי כמעט כל החנויות מהיהודים נפתחות בשוק לרוחה" על זה אען ואומר לך שאין הנידון דומה לראיה כלל מהרבה טעמים:

האחד מחלל שבת אף שרע ומר הוא מאד וכמומר לכל התורה יחשב מכל מקום בזמננו הוא כמומר לתאבון. כי ידוע לכל שעושים כן רק בעבור הפסד הממון ולא להכחיש בכל התורה חס ושלום מטרתם, המה בעיניהם האנוסי ממון והגם שיש בזה איסור סקילה ומן התורה והיה להם לבטוח בד' יתברך שימלא להם ממקום אחר בששת ימי המעשה (כמו שעושה הצדיק איזראל בברלין וכפול שכרו בימי החול כנודע * מכל מקום לא נעקר שם "יהודי" ויוכלו לומר "עברי אנכי". אבל הכופר בכל דברי הנביאים אשר כל יושבי תבל יאמינו בהם כמעט לא נשאר רושם יהודי בלבבו. ושנית מחללי שבת. כל אחד חוטא לעצמו ולא יחטיא

* בעל חנות "כל-בו" בברלין.

את אחרים עמו. ואלה "המתקנים" (מהרסים) המה כאורבים לעקור יסוד אמונת ותקות כל אחינו בני ישראל. ושלישית. כל אלה הנ"ל עוון פרטי, וזה עוון כללי שמשחיתים את הכלל ורוצים כי שם "ישועת ישראל" לא יזכר ולא יפקד וכמאמר המשורר "משנאיך נשאו ראש, על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד", כי "משנאיך" נשאו ראש ולא "שונאיך", יען משניאים את זולתם", (שם, עמ' שס"ג-שס"ד).

אף שהרב קאלישר היה בעל השכלה רחבה ובקיא בהויות העולם, היה מסוג הרבנים מדור הישן, והלך בדרכיו של רבו ר' עקיבא אייגר. כאשר פרצה בעיר לעסלוי בשנת תרל"ג מגפה, שלח הרב קאלישר לאחד ממיודעיו בעיר זו שלש קמיעות שקבל מהרב ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ ובמכתבו כתב כי "הקמיעות נעשו עוד בחיי רבינו הגדול רשכבה"ג הגאון הקדוש ר' עקיבא אייגר זצ"ל. והודיעני הגאון נ"י מגריידיץ שגם אז היתה קמיע להגן, אשר על כן הסכימו אז להדפיסו מידי ישראל טהורים ולא היה נוגע בעת הדפוס לא נכרי ולא טמא. על כן הנני שולח למעלת כבודו ג' מהם, למי שירצה בהם יתן לפחות א' ר"ט, שמוזה השליש לקופת רמב"ן ושני שלישים לחברת ישוב ארץ הקדושה". (שם ע' תע"ג).

הרב קאלישר היה לא רק רב ועסקן צבורי אלא גם סופר בעל כשרון רב. מאמריו הכתובים בעוז ובלהט נתפרסמו ברוב העתונים דאז והשפיעו השפעה רבה למען הפצת רעיונו בדבר ישוב א"י. הוא הבין את הערך הגדול של פרסום

דעות ע"י העתונות וידע להפכה כלי שרת להפצת רענותיו. בשנת תרכ"ח אחר שובו של קרל נטר (מיסד "מקוה ישראל") מבקורו הראשון בא"י, כתב אליו הרב קאלישר: "עשית חסד רב שנסעת לירושלים ולצפת וכו' כדי לפעול למען עבודת אדמת קודש, מצאת שם אנשים חרוצים לעבוד את האדמה, כדי להתגבר על מצוקתם ולפרנס את משפוחותיהם וכו' אולם לא פרסמת, אדון נכבד, שום דבר בעתונות על נסיעתך זאת, והן אפשר היה לעורר על ידי העתונות את כל הישנים שיתחילו להתענין במידה רבה יותר בענין הזה, וגם היו מתקבלות תרומות כסף בנדיבות לב גדולה יותר. אני פונה, איפוא, אל אדוני הנכבד בבקשה: הואילה נא בטובך לפרסם תיאור נסיעתך והשפעתה בעתונים הנפוצים במספר רב למשל, בעתוני וינה וברלין וביחוד ב"איזראעליט" המופיע במיינץ".

והוא מיעץ לו אילו נקודות להבליט במאמריו ומונה ארבע:

- א. מה דעתך על מצב הקרקע?
 - ב. אם ישנם פועלים מוכשרים במספר מספיק?
 - ג. מה פעלת בקושטא?
 - ד. אם יש בטחון מספיק נגד ערבים ובידואים? הן הפחה המושל עכשיו משגיח בעין פקוחה על כך.
- על מכתבו זה קבל תשובה מקרל נטר שבה הוא מודיע כי שלח דין וחשבון לחברת כל ישראל חברים וכי בקרוב יודיענו להרב קאלישר על ההחלטות שיחליטו. לפי דעתו של קרל נטר האקלים בא"י הוא מצויין, והוא מצא בארץ כחמש מאות יהודים חרוצים להתמסר לעבודת אדמה.

בתורכיה מצא אוזן קשבת לתכניתה של חברת כל ישראל
חברים שבפריז, ומן הערבים והבידואים אין מה לפחד,
אם מתישבים לא הרחק מן העיר ונוקטים באמצעי זהירות.
(שם רס"ט).

תשובה מעודדת זו נתפרסמה על ידי הרב קאלישר
ב"איזראעליט" גליון 52.

פרק ג ספריו התורניים

עוד קודם שהוציא את ספריו הגדולים כתב הרב קלישר
חידושים והגהות על משניות נשים ונזיקין (נדפסו במשניות
ווילנא תרס"ח). את חידושי אלה כתב בהיותו בטהורן
בשנים הראשונות לאחר נשואיו, כפי שאפשר לראות
מחתימתו בסוף הגהותיו על סדר נזיקין: "היום אור ליום
ה' ו' אדר א' תקע"ח לפ"ק טהורן". בתוך חידושי אלה
הוא מחוה דעתו כנגד רבו ה"חות דעת" מליסא, כגון:
"הקשה האדמו"ר הגאון בעל "נתיבות המשפט" נ"י וכו'
ואני הצעיר תלמידו וכו'" (בבא מציעא פ"י). וכן מביא
גם את ר' עקיבא איגר (קדושין פ"ג) ומציין: "...ונראה
לי הצעיר תלמידו וכו'". יש להניח שהרב קלישר, התחתן
בהיותו בן שמונה עשרה היינו בשנת תקע"ג, ובשנה זו עזב
את ליסא עיר מולדתו ועבר לטהורן, שם ישב סמוך על
שלחן חותנו כמנהג הימים אז, ועסק בתורה, בהיותו חפשי
מדאגות פרנסה, והיתה לו שם חבורת תלמידים אשר שמעו
לקח מפיו. את אחד מהחבורה הזאת מזכיר הרב קלישר

כמה וכמה פעמים במקומות שונים: ... וקשיא לנו בחבורת לימודי עם ידידי מהר"ה נ"י (עדויות פ"א, גיטין פ"ט, ב"מ פ"י, סנהדרין פ"ד).

הראשון בין ספריו התורניים של הרב קלישר הוא הספר "מאזניים למשפט" על חושן משפט, בשני חלקים. חלק א' מכיל סי' א' — כ"ה, נדפס בקרוטושין תרט"ו וחלק ב' מכיל סי' כ"ח — מ"ב, נדפס בקניגסברג באותה השנה. היה בדעתו של הרב קלישר להוציא לאור עוד שני חלקים, כפי שהוא כותב בחלק השני, "ועוד ידי גטויה וכו' בכרך השלישי והרבעי אם יעזרני ה' יתברך לגמרם".

המטרה שהעמיד לפניו הרב קלישר בספרו זה היא להביא את דעותיהם של הראשונים והאחרונים בדיני חושן משפט ולהוסיף גם את דעתו. ובזה רצה ללכת בעקבותיו של הרב אברהם דנציג אשר ספריו "חיי אדם" ו"חכמת אדם" על יורה דעה ואורח חיים ששמשו להרב קלישר לדוגמא. וכך כותב הוא בהקדמה לחלק א' של "מאזנים למשפט":

"... והן בימי חורפי חשקה גפשי ללכת בעקבי המשביר הגדול בעל חיי אדם וחכמת אדם אשר האיר לעולם בפרי מעלליו, אמרתי לעשות כתבניתו על חשן משפט ואבן העזר". הדבר נראה לו פשוט מתחלה. אולם כאשר נגש אל העבודה נוכח לדעת שאין זו מלאכה קלה ופשוטה משום שדיני ממונות אינם כדיני יורה דעה לענין חומרא וקולא: "ואני אמרתי מלאכה קלה היא להעמיד הפסק מדברי ראשונים ואחרונים. אמנם כאשר קרבתי אל המלאכה ראיתי כי כבד הדבר מאד, כי מקצוע העצום של דיני ממונות הוא

מים שאין להם סוף וכו' כי אין לך שום סעיף בחוה"מ אשר אין תלויין בו תלי תלים של הלכות ומחלוקת ראשונים ואחרונים וחילוקי סברות דקות כהררים התלויין בשערה, וכמעט אין הלכה ברורה וכו' כי החומרא לזה קולא לזה ובמה יורם מכשול מני המורה לבל יגרום עושק ויחוב חובת גלות חלילה אם ישתו התלמידים מים לא נאמנים".

וכמעט שנסוג אחור מן המלאכה מאימת האחריות, אולם התגבר ונטל על עצמו לישוב את ההדורים ולהוציא אל הפועל את שאיפתו להביא סדר ושיטה בדיני חושן משפט עפ"י הראשונים והאחרונים, "ושקלתי הרבה בפלס המאזניים למשפט לשמור המסרה אשר יורו לנו... גדולי אנשי השם ולמצא פשר דבר בין החולקים ע"י סברות ישרות ולבטל מחלוקת בישראל כאשר עיני הרואה תחזינה בחיבורי זה. ובמקום שבלתי אפשרי לדעת פשר דבר, בארתי באיזה מקום יש לומר קל להבין, ובאיזה דעת שלא לומר קל להבין, וגם באיזה מקום יש לצרף סניפים מני יסודות הראשונים הנוטים יותר לדעה אחת". ואם ישאל השואל כיצד נוטל על עצמו להכריע בין דעות שונות של גדולים, על כך הוא משיב: "הלא לא מלבי אכריע רק על פי פשר דבר או על פי כללי ויסודות הראשונים אשר מימיהם אנו שותים וכו' בשגם אם לא יועיל לא יזיק דברי את המעיין בצדק להבין דעת משפט עפ"י דרכי, וגדולי הדור והזמן יכריעו... ויהיה הדבר כמו בסנהדרין שמתחילין מן הקטן וגומרין בגדול, כן החילותי לשום דרך חדש להכרעת הדין וגדולים ממני יתנו הדברים על כור הבחינה... ויוסיפו לברר האמת והצדק באורח זה". ולכן הוא רואה את התועלת

הרבה אשר הספר יביא לכל מי שירצה לדעת דין למעשה לא יצטרך לחפש בכל הספרים כגון הסמ"ע וש"ך וט"ז ותומים וקצה"ח ונתיבות אלא ימצא הכל ערוך ומסודר בספר הזה. ולא יצטרך להתקשות בהבנת השלחן ערוך, שפעמים הרבה דברי הש"ע קשים להבנה. "כל דין ודין — כותב הרב קלישר — הצבתי טעמו ונימוקו עמו ומקורו למען ידע המעיין לדמות ממלתא למלתא וכאשר החל כבר זקני הגאון בעל הלבוש זצ"ל לחבר חיבור נחמד להשכיל כל דבר בטעמא... ומעטה הלבוש אשר עשה הגאון הנ"ל בנתיבו בשים טעם עפ"י דעת כל האחרונים והוספות שניהם יחד ישכנונו משנה וגמרא... ובחבור זה דרכתי בנתיבו בשים טעם עפ"י דעת כל האחרונים והוספות סברות חדשות נכונות".

ובסיום: "הנה קראתי שם הספר "מאזניים למשפט" שהוא גימטריא של שמי צבי הירש, בשגם שקלתי הכל במאזניים למשפט צדק וכו' והפנים קראתי משנה אחרונה כי הוא מגיד משנה התורה של דיני חושן המשפט מן ראשונים ואחרונים בטעם ובסברה ובדינים מחודשים באר היטב. וגם לא עזבתי לשון הזהב של ש"ע מתוך המשנה, כי אשר נצב באותיות גדולות הוא לשון המחבר, והבא באותיות רש"י כפנים הוא לשון רמ"א ואותיות מרובעות הקטנים הם הוספות משלי".

הרבה הסכמות קבל הרב קלישר לספרו זה מרובנים שונים והדפיסן בראש שני החלקים. בראש חלק א' ישנה הסכמה של ראב"ד ברלין ר' יעקב יוסף אטינגר ושל ר' יעקב צבי מקלנבורג [בעל הכתב והקבלה] אבד"ק ז'ניגסברג.

הסכמה של אב"ד לובלין יהושע העשיל אשכנזי שכותב:
 "יען שמעתי שמעו של כבוד הרב המחבר נ"י לאיש גדול
 בתורה וביראת אלקים הטהורה וכו'. דברי הכותב לכבוד
 הרב הצדיק המחבר שיחי' ה"ק יושע העשיל אשכנזי".
 ור' בריש מייזלש אב"ד קראקא (קדם שנעשה אב"ד ורשה)
 כותב: שמעתי להלל מאד את כבוד הרב המחבר הזה
 וכי כל כונתו לשם שמים וכו' דברי המדבר לכבוד התורה
 ולומדיה הק' דוב בעריש מייזלער אב"ד ק"ק קראקא". וכן
 ישנה הסכמה מ"חידושי הרי"ם" מתקופת שבתו בורשה,
 ומהרב שלום צבי הכהן אב"ד זגערש (מגדולי חסידי פשיסחא-
 קוצק והיה גם ר"ם ורבים מרבני פולין היו תלמידיו).

וכן ישנה הסכמה משלשה דייני ביד"צ דק"ק פלאצק
 (החותמים: א) אברהם משה, ב) נתן פוזנרזון אבד"ק לוטרמרסק
 (מחסידי קוצק וחבר נעוריו של ר' יחיאל מאיר מגוסטינין)
 והשלישי חתום: חיים מרדכי בר"מ זילברמאן (תלמידו
 של הגאון ר' יהושע מקוטנא). זה האחרון עמד בקשרי
 מכתבים עם הרב קלישר בענין ישוב א"י. ולבסוף "מכתב
 שיר ידידות מן הדיין הנודע בברלין הרב אלחנן ראזענשטיין,
 (ר' שלמה איגר בשו"ת שלו אשר טרם ראו אור מכנהו
 "הדיין המצויין"). השיר מתחיל: "כנצנים על תלמי שדה
 יפריחו / יפרשו ריחם על כל מרעה ואחו / תוארם לבב
 אלקים ואנשים ישמחו / כן שדה התרומות וכו' זה ספר אשר
 כוננת לשם ולתהלה ובשם אמונה ישרה שם נקבת וכו'
 ועתה הצבי ישראל על במותיך בחבורך על חושן המשפט
 אשר חברת ובשם מאזניים למשפט קראת לו וכו'".

ואלו הן ההסכמות שבראש חלק ב': הראשון ר' צבי

הירש חיות אז אב"ד קאליש, אחריו ר' אלעזר בר' חיים אורבך מקאליש, אחריו ר' מאיר אורבך אב"ד קויל, משם עבר לקליש, כותב בהסכמתו בשנת "אוהב צדקות" [תרי"ד]: "לעוצם יקרת כבוד ידידי הרב וכו' מוה"צ הירש קלישר..." אולם ידידות זאת הופרה אחר כך, לכשעלה ר' מאיר אורבך מקליש לירושלים נעשה שם בר-פלוגתיה של הרב קלישר בענין ישוב הארץ, והתנגד בכל תקף לתכניתו.

גם המלבי"ם שהיה אז אב"ד קעמפנא כותב דברים חמים בהסכמתו, וכן הגאון ר' יהושע טרונק נתן את הסכמתו בזמן שהיה עוד אב"ד פולטוסק, קדם שעבר לקוטנא הוא עמד בקשרים הדוקים עם הרב קלישר כל ימיו ותמך בתכניתו לישוב א"י. גם הגאון ר' משה יהודה לייב זילבערברג, בעל "זית רענן", שהיה אז אב"ד קוטנא ומשם עלה לארץ הקדש בשנת תרי"ז והתישב בירושלים, כותב כך בהסכמתו: "לאשר ידעתי מאז כבוד הרב וכו' מוה"ץ הירש קאלישר ונודעת גודל שקידתו לתורה ולתעודה באמת ובתמים".

מתוך הדינים שהרב קלישר מחדש בספרו זה אנו שומעים הדים מהבעיות של הרבנים והדיינים בתקופה ההוא, כגון: בסי' ח' ס"ק א' בענין הדיינים הוא מביא תחלה את הדין כלשונו: כל המעמיד דיין שאינו הגון וכו' אעפ"י שיש בו טובות אחרות הרי זה שהעמידו עובר בלא תעשה ומוסיף הרב קלישר: "ובדור הזה קמו צעירי צאן בעוה"ר ולא בלבד כשיודע בכל לשון, אלא אף יודע בלשון אחת צח להרבות פטפוטי דברים — אז ישימוהו לרב אף שאינו יודע בתורה כראוי או שאינו הגון במעשים והם

מחבלים כרמים בעוה"ר". ועוד: כל דיין המתמנה בשביל כסף או זהב, אסור לעמוד לפניו ולא עוד, שמצוה להקל ולזלזל בו. והרב קלישר מוסיף: ובדורותינו שכמה רבנים מוכרחים לתת סך מסוים אל הצבור, יש ללמוד עליהם זכות כיון שאין הרב הגורם לזה לתת בתורת שחד חלילה לקנות לו דעות, רק הצבור מפני צרכם אין רוצים לקחת רב כלל בלא קבלת סך מסוים מפני שיכבד להם הצטרפות הרב, ע"כ לא הוי כאיללי כסף ומכל מקום המונע גם זה המנהג תבא עליו ברכה". ובמאזנים למשפט הוא מביא את הרמב"ן בפ' שופטים ט"ז, כב "אשרה — אילן נטועה חוצה לה לאשר דרך הבאים שם". על זה אמרו חז"ל "כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נטע אשרה בישראל (סנהדרין ז:). והרב קלישר מוסיף: אמרה תורה לא תעשה לך מאשרים לא טובים כאלו שלא יהיו מאשריך מתעים ויהיה המאשר ההוא כאשרה המאשר לדרך רע ח"ו, על כן צריך זהירות יתירה במנוי הרבנים היותם מאשרים רק לדרך הטוב בכל לב וכל העוזר למי שאינו הגון כל צרכו בשביל קורבא או נצוח, עובר בלאו הדומה לעובד ע"ז ח"ו". ובסימן ט' בענין "שכר בטילה" שהדיין נוטל כותב הרב קלישר: "ובדורנו נהגו היתר בדיינים קבועים ליקח משניהם בשוה שידוע לכל שבשביל זה נרפים ממלאכה והמחמיר גם בזה תבא עליו ברכה". המקור לדין זה הוא בתומים ונתיבות המשפט. והרב קלישר מוסיף במאזנים למשפט: "ומכל מקום שומר נפשו ירחיק לגמרי מליקח אף שכר בטילה כי רבים חללים הפילה הוראה זו, כי רבים נוטים אחר הבצע במעטה התנצלות שכר בטילה אני נוטל".

ואמנם כך התנהג הרב קלישר בעצמו. הוא היה יותר מחמשים שנה רב בקהלת טהורן ולא קבל שכר בטילה. מלבד ספרים אלה חבר הרב קלישר פירוש גדול על התורה שעל בראשית שמות הדפוס בחייו בשנת תרל"ג, והשאר נדפס בתרל"ה לאחר פטירתו.

בשנת תרל"ג הוא כותב בעתון "הלבנון": "... עוד אודיע ברבים כי יודפס בע"ה בקרוב חיבורי הגדול על כל התורה ויש בה תועלת רבה הן בפשט, הן במדרש, והן במחקר והן בביאור המלות ושמות נרדפים. וישתדל בזה ידידי הרב הגאון מנישאווי, והוא יעשה מזה דבר השווה לכל נפש: תורה, תרגום אונקלוס, רש"י, תרגום אשכנזי וביאורי על מקומו בע"ה יבא בשלום."

לאמתו של דבר נצטרפו פה ביחד שלשה חבורים, האחד הוא תרגומו הגרמני באותיות עבריות. התרגום כולו הוא על טהרת המסרת על פי חז"ל. מלבד התרגום ישנו מדור של ביאור המלות ושמות נרדפים, מקיף למעלה משלש מאות ערכים לפי סדר א"ב. בזה נתגלה הרב קלישר לא רק כמתרגם ופרשן התורה אלא גם כבלשן מעמיק*).

החלק העיקרי הוא פירושו על התורה שנקרא בשם "ספר הברית". כאן הוא מרבה להביא דברי חז"ל, מדרשים, הזהר הקדוש, ואת כל פרשני התורה החל מרש"י, שהוא מכנה אותו "ראש המדברים איש אלקים" (בראשית א'), הראב"ע, מורה נבוכים, רמב"ן, כוזרי, אברבנאל, השל"ה, אור החיים,

* ראה י. איגס: ר' צבי הירש קלישר — הבלשן. (סיני כרך י"א).

יערות דבש, כתב הקבלה ועוד. גם מתוך ספרי האריז"ל שממנו הוא מביא: „אילו שמעו ישראל כל הדברות מאתו יתברך אז היו מתעלין במעלה יתירה ולא היו חוטאים לנצח“ (דברים ואתחנן), וספרי קבלה אחרים.

גם מספריהם של גדולי החסידות כגון „עבודת ישראל“ להמגיד מקוונניץ (בראשית א, במדבר נשא) וה„קדושת לוי“ לרבי לוי יצחק מברדיטשוב (במדבר בלק).

גם בספרו על התורה אנו מוצאים הד קול התקופה. בתוך פירושו הוא מכניס מהשאלות האקטואליות העמדות ברומו של העולם היהודי. הבעיה העקרית היא הבעיה של הרבנים החדשים, הוא מדבר נגד ה„מטיפים“ (פריידיגער „בלע“ז) המקילים בתורה ומצוות, שהולכים ותופסים את מקומו של הרב בכל קהלות מערב אירופה על ידי תאר „דוקטור“ שבידם ומשפיעים לרעה על הקהלות: „... כי בדורות שלפנים כאשר לקחו רב ומורה בזאת התחתנו בו שיהיה צדיק גדול גם למדן מופלג בחכמת התלמוד וכו' וכאשר ראו בו דבר קטן שנוטה מן החסידות ודקדוקי מצוות היו מורידין אותו מגדולתו, כי הרב כמורה לאחרים צריך להיות נקי מכל סיג וכו', לעת כזאת המורה הנקרא דאקטור ואז יאמרו המון העם מי שהוא דאקטור אין מגדרו שיהיה נוהג בחסידות ואם לא ידקדק כל כך בדבר קל לא יזיק לו...“ אבל המסקנה שמסיקים אנשי הקהלות היא: „אם הוא מתנהג בקצת קלות אנחנו רשאים להתנהג בקלי קלות וכו' כי מתחלה הרשוהו שלא לדקדק כל כך ואחר כך מעביר הוא על המדה ועובר גם עבירות חמורות והולך כל עת לטיול ושחוק להיות רוב עסקו מן משחקי קוביה ומתנהג עם

הגויים ללכת בעקבותם וכו' ירחם ה' להעביר קוצים מן הכרם ושלוה על ישראל" (דברים תצא).

ובמקום אחר הוא כותב: "וזה לדאבון נפש ראינו בדורנו זה במדינתנו כי בעוונותינו הרבים יקימו שופטים לא טובים דוברי צחות בפיהם ובקרבתם ישימו ארבתם להקטין תורה שבעל פה ואחר כך גם על חוקות תורה שבכתב ישימו דייק. ולא על הכלל חס ושלוה אדבר, כי עוד ישנם ישרים וצדיקים ביניהם. אך כרובם אשר מעטה פרעדיגער יעטפו ובמתק לשון יטו העם על דרך לא טוב". ועל כן מציע הרב קלישר שלכל הפחות בקהלות הגדולות יהיו שני רבנים, אחד גדול בתורה ופוסק הלכות והשני יהיה "דוקטור" ואלה דבריו: "למה לא הלכתם בעקבות הצאן במנהג אבותינו לבחור איש גדול בתלמוד בש"ס ופוסקים אף אם שפת עבר ידבר וכו' ואם עדה גדולה אשר יש לאל ידם לקחת גם איש דובר צחות מלבד הרב, יראי שמים יצאו את כולם. השם ירחם להגדיל תורה כשנות מקדם. (דברים שופטים).

ובאמת עשו כך בקהלת טהורן. יחד עם הרב קלישר היה שם רב מטיף דוקטור אופנהיים. וכפי הנראה לא היה הדוקטור המטיף הזה מן "הישרים והצדיקים" שעליהם מלמד הרב קלישר זכות, ובמקום אחד בביאורו על התורה הוא רומז אליו ומכנהו בשם "הנרגן": "נקדים מה שביארתי דברי דוד המלך ע"ה לשבור שיני רשעים הכופרים אשר התברכו בלבבם לאמר שלום יהיה לי בחיי עולם הזה עם רוחי הטהורה אשר בקרבי (דאס געוויססען), וחיים נצחיים

— ילעגו למו וכו' וכמו שאמר גם הנרגן פה" (שמות משפטים).

אמנם לאחר פטירתו של הרב קלישר הספידו ד"ר אופנהיים „והזכיר שבחו ומעלתו" — כותב שמחה הלוי איש הורביץ מטהורן (המגיד י"ז מרחשון תרל"ה). הרב קלישר היה נערץ ומקובל על הכל, ו„הדוקטור המטיף" לא יכול היה להמנע מלהזכיר שבחו ומעלתו.

השפעתם של הרבנים החדשים היא הרסנית והרת סכנות בשביל היהדות יותר מהשפעת הגויים — מדגיש הרב קלישר אגב ביאורו את הפסוק „ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו" (בראשית לב, כו) על פי הגמרא בחולין (צ"א.) : „ר' שמואל בר נחמני אמר כעכו"ם נדמה לו ור' שמואל בן אחא כתלמיד חכם נדמה לו" והרב קלישר מפרש מאמר חז"ל זה על זמנו ותקופתו :

„יש לנו בגולה גלות גוף ונפש. גלות גוף מה שמענים אותנו בגזירות ממון והריגות וכדומה, גלות נפש במה שגוזרים להדיחנו מתורתנו הקדושה ומשמור מצוותיה. ועיקר העברת הדת חס ושלום הוא משני פנים : האחד במה שנרצה להשתוות עמהם ולילך בחוקותיהם להיות כמותם, על ידי זה תפוג תורה ויתפוצצו יסודותיה כאשר רואים בעוונותינו הרבים עד שגם שבת קודש ירצו להמיר על יום אחד להדמות לגויים. ואחרי כי שרו של עשיו הוא הס"ם והוא היצר הרע ובוזה יגבר חיל חס ושלום בהשיאו לב העם להחזיק בדרך הגויים, על זה בא הרמז „כעכו"ם נדמה לו". ודרך הב' יתנכל לצודד נפשות ע"י אנשים האומרים שהם תלמידי חכמים וממקום קדוש יהלכון והם נעשים רועי צאן

קדשים הנקראים „פרעדיגער“ ומטים עקלקלותם והמה משחיתים יותר מן הגויים, כי לגויים לא יקשיבו אוזן הולכי ישר, אך לאנשים כאלה אשר יכוננו בשם תלמידי חכמים ימשכו המון רב אחריהם, ועל זה בא הרמז „כתלמיד חכם נדמה לו“ ועל כל זה השם ירחם וישלח עזרתו מקודש“ (שמות יתרו).

ובענין חילול שבת לשם פרנסה, אשר רבים התחילו להתיר לעצמם, כותב הרב קלישר בביאורו לפסוק „בחריש ובקציר תשבות“:

... יש אפיקורסים אחרים האומרים שדבר, שהפרנסה וחיות חיי שעה תלוי בו, דוחה שבת. אבל — אומר הרב קלישר — הכתוב מדגיש במפורש „בחריש ובקציר“ — אפילו בעונה הבוערת ביותר שיש הפסד רב מן השביתה אפילו הכי תשבות ובטח בה' והוא יעשה לך כל צרכך. ומה שמתירים לעצמם לעבור על מלאכות אסורות כגון העברת אש, עשון וכיוצא באלו, באמרם שאלו הן „מלאכות קלות“ מסביר הרב קלישר:

„והטעם של מלאכה קלה שהרי השומר יתברך ודאי אין לו עבודה במלאכת שמים וארץ שהרי בדבר ה' שמים נעשו, רק ההוצאה מן האין אל היש ומן הכח אל הפועל הוא הנקרא מלאכה אצלו יתברך“. על כן כל עשה שיש בה הוצאה מן האין אל היש ומן הכח אל הפועל כגון הבערת אש, או עשון הטבק וציגארן אשר פרוצים בו בעוונותינו הרבים בדור הזה, חלילה וחס חייב מיתה וכרת ושומר נפשו ירחק מהם (שמות ויקהל).

גם בענין החידושים בבית הכנסת שהכניסו בו הריפור-
מיים נוגע הרב קלישר. בשעתו כבר היתה נטושה המלחמה
בין האוטודוקסים והריפורמיים בענין זה. גם בקהלתו בטהורן
רצו הריפורמיים לעקור את המחיצה בין עזרת הנשים
והגברים והרב קלישר עמד על המשמר בשעת בנייתו של
בית הכנסת. הוא מסביר את הטעם של המחיצה:

„... וזה אמרתי למוסר בעת בנין בית הכנסת לעשות
מחיצה ומעקה בין עזרת אנשים לנשים וזה עוון פלילי וזה
ראות העין תשחית המחשבה הזכה בעת התפלה ולא יעשה
כן בישראל. כי כל היום יחרוש החורש בלבו לתאווה חמדה
ועל כל פנים ברגע זה שבתו בבית אלהים יהיה נקי מכל
סיג ולא יתור אחרי לבבו ואחרי מראות עיניו,
וטהרת לבנו יהא חלקנו ונעצום עין מראות ברע בעת התפלה
ואז נזכה לראות פני השכינה, אמן” (שמות בא).

הרב קלישר ידע את נגעי דורו והכיר את יהודי אשכנז
מקרוב, שהיו רגילים לומר „אם יש לנו שווי זכויות כאן,
אין לנו עוד צורך בארץ ישראל. ברלין היא ירושלים שלנו”.
בעיה אקטואלית זו הוא מכניס לתוך פירושו על הפסוק
„טוב לנו עבוד את מצרים”:

„והענין שאמרו (בני ישראל) הלא כעת טוב מאד היה
לנו להיות בני חורין במצרים ולמה לנו ארץ אחרת? וכמו
שגם היום כאשר ישיגו משפט אזורחי בגולה (בירגעררעכט)
לא יחשבו עוד לבא לא”י כי חרפה היא למו ואומרים כאן
היא ארץ ישראל, ולא יבינו אל פעולות ה' ועוצם קדושתו
אשר יראנו בארץ הקדושה” (שמות בשלח).

וכלפי המסתפקים באמונה שבלב והשוללים את המצוות המעשיות כותב הרב קלישר: „... כמו שישנו היום כת אפיקורסים שאמרו די לנו כי ה' בקרב הלב ואין צריך עוד למעשה בפועל ועל ידי זה יפירו חוק ויפרקו עול תורה והמצוות“ (דברים תבא).

הוא מביא בהזדמנות זו את דבריו החריפים של ה„חות דעת“ על הכתוב בתהלים: „וכמו שביאר הגאון מליסא זצ“ל ולרשע אמר מה לך לספר חקי ותשא בריתי על פיך ואתה שנאת מוסר ותשלך דברי אחריך אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך (נ, טז-יח) ר“ל מה לספר חקי — מספר החוקים שאינם רצויים לך, ותשא בריתי על פיך — כאלו כרת לי ברית עם השכליים, הלא אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך — גם זה אינך שומר כאשר תעזוב החוקים“ (שמות ויקהל).

מענין הדבר שבספרו זה על התורה מביא הרב קלישר גם את חלומותיו. ולא רק בהקיץ אלא גם בחלום היו מחשבותיו בתורה. „ונתגלה לי עוד בחלומי“ כותב הוא בפירושו לבראשית א', או „כל זה ראיתי בע“ה בחלומי“ (שם, ב').

כצדיק וקדוש מתגלה לנו הרב קלישר בספריו התורניים וירושתו הרוחנית שהוריש לנו בספריו תשאר כנכס יקר באוצר היהדות לדורי דורות.

פרק ד

שיבת ציון

תקופת השנים של סוף המאה החמשית וראשית הששית לאלף הששי בתולדות היהודים רוויה כיסופים וגעגועים לעלות לארץ הקודש. הרעיון כי הגיעה העת לשוב לציון ולבנות הריסותיה מצא לו סימוכין בפסוקי התורה והנביאים ובמאמרי חז"ל. חכמי הקבלה שבתקופה זאת חזו חזיונות שיבת ציון ויודעי חן חישבו את הקץ במצאם לכך רמזים בכתבי הקדש וציפו לביאת הגואל.

את חכמי הדור ההוא העסיקה השאלה: מדוע ארכה כל כך הגלות האחרונה? הם ראו באריכות הגלות עונש על שהעם בגלותו הסיח דעתו מירושלים ושכח את ציון... בהיותנו שוקטים בארץ לא לנו שכחנו את ירושלים ולא עלתה על לבבנו, על כן כמת מלב נשכחנו... — כותב ר' יעקב עמדין בספרו שערי שמים (אלטונא תק"ד, עח:). הויכוח סובב על כונת הכתוב „בעתה — אחישנה“ תוך הדגשה כי ישוב הארץ והקמת הריסותיה הם חובה עוד קודם ביאת הגאולה השלימה.

ושוב אומר בענין זה ר' יעקב עמדין: „כמת מלב נשכחנו אחר שנשכחנו דירת א"י לגמרי אין אחד מאלף מתעורר להחזיק בה להתישב שם לדור כי אם אחד ממדינה ושנים בדור. אין איש שם על לב דורש שלומה וטובתה ולא מצפה לראותה. כמדומה לנו בהיותנו בשלוח בחוץ לארץ שכבר מצאנו א"י וירושלים אחרת דוגמתה. על כן באו עליהם כל הרעות בשבת ישראל בארץ שפניא ארצות

אחרות בשלוה בכבוד גדול מימי החרבן זמן קרוב לאלפים שנה ושוב נתגרשו ממנה עד שלא נשאר שם ושארית לישראל בארץ ההיא. צדיק הוא ה'! כי יצא מדעתם לגמרי ענין גלותם והתערבו בגויים... " (סדור תפלה עמודי שמים א:).

חרדה יתירה חרדו חכמי הדור לגורלו של העם אשר התרגל לגלותו וישב שאנן בין הגויים. הם ראו בחוש שאם העם ישאר הרבה זמן בגולה בין הגויים מן ההכרח שיתערבו ויתבוללו ביניהם.

וכך מאיץ ומזרוז ר' יעקב עמדתן בכל לשון של זרוז לא להתמהמה עוד ולמהר לעלות לארץ הקדש:

"... ולזה צריך כל אדם מישראל לעשות בלבו הסכמה קבועה ותקועה לעלות לדור בא"י (עכ"פ כשתמצא ידו די ההוצאה וקצת מעמד ספוק פרנסה אם בדרך מלאכה או איזה מו"מ, או לקבל ההספקה הנצרכת וההכרחית, כדי לישב הארץ הקדושה השוממה — על כן שמעוני אחי ורעי, המתגוררים בארץ לא לנו על אדמה טמאה! זכרו זאת והתאוששו, זכרו את ה', וירושלים תעלה על לבבכם, התקוששו וקושו! המזכירים את ה' אל דמי לכם ואל תתנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ. ועושו, גושו, חושו, ואל תחשבו להשתקע בחוץ לארץ ח"ו" (עמודי שמים).

ובהתלהבות רבה מוסיף ר' יעקב עמדתן ואומר ששום מעצור ומניעה אינם צריכים להפחיד מלעלות: מה יש לנו לעשות, אנו העניים ואביונים השוכנים קרוב לקטב הצפוני אשר לא זרח שם אור השכינה מעולם, ורחוקים

מאד מאדמת הקודש ומלשון הקודש, על אחת כמה וכמה שיש לנו להתאמץ ולעלות במרכבה בקרון ובאסדא אל ארץ חמדה, ולא יעצרנו הגשם והשלג מלכת אל מקום העבודה, ואין טענה מחמת הסכנה, כי בשעת שלום אין סכנה כל כך וסכנת המדבר והים בודאי אינה קרויה סכנה לענין זה, לפטר ממצוה גדולה כזו.

וכלפי החוששים מפני רחוק המקום וסכנת הדרכים הוא מורה על העובדה שאנשים מפליגים למרחקים: „לאסוף הון ולצבור כסף כחול ישוטו להודו ולכוש למדינחא ולמערבא“. יתר על-כן בכמה סכנות אתה מכניס עצמך גוף ונפש בכל יום, על פת לחם יפסע גבר פסיעה גסה המאבדת מאור עיניו ומקצרת ימיו ושנותיו. ולכבוד בוראו ולהנאת נפשך לזכות לחיי עולם אמרת עצל שחל בדרך וגו' — ולמה לא תקנה לך תחבולות להמלט על נפשך בהיות לאל ידך לעשות, לבוא להתלונן בצל שדי ותחת כנפיו לחסות? „ברם — מוסיף הוא — עדיין יש לעיין בדבר אחד שזכר מהרא"י בפסקיו למנע העליה לארץ מחמת שנמצאו שם בעמנו רשעים ישור כשך יקושים — ואולי יאמר אדם לפסק גם בזו — חלילה לנו לגזר גזירה קשה כזאת על ארץ הקדושה. — הלא יש לנו לדון ק"ו מעצמנו, אם גבירה לוקה שפחה עאכ"ו? — אם כן מה לנו הנאה, ומה הריוח בארץ טמאה?"*

כך מקנא את קנאת ירושלים השכוחה אחד מחכמי ארצות הצפון שבאירופה „אשר לא זרח שם אור השכינה

* ר' ישראל איסרליין, פסקים, סי' פח.

מעולם". אולם קנאה יתירה מקנא לירושלים ר' משה חגיו. הוא עצמו יליד ירושלים הבוער כולו באהבה לעיר הקודש ותובע את עלבונה מידי יהודי הגולה אשר שכחוה. הוא יוצא לחו"ל כדי להביא את דבר ירושלים ולעורר בלב יהודי אירופה את חובתם לציון. הוא בא ל"ירושלים של הולנד", העיר אמסטרדם, בה ישבו היהודים שאננים לבטח. משה חגיו מוקיע את שאננותם המדומה, הנראית בעיניו כקללה, אשר דבקה בהם מרוב השנים אשר הם רחוקים מירושלים. אף האבל על חרבנה כבר נתישן בעיניהם. הם מרוצים מארץ מגוריהם הנוכחית המשמשת להם תחליף לירושלים. וכך מוכיח בן ירושלים זה אותם אשר צרת ירושלים לא נגעה ללבם:

"הקללה שקללו את עצמן במה שאמרו אם אשכח ירושלים תשכח ימיני נתקיימה בגלות שנית זו שאנו בו, שנתארכה כל כך ונשכחנו כמת מלב, יען זה החרבן הוא לנו אבילות ישנה. אין נוטה עוד אהלה להקים יריעותיה, כאילו ח"ו לא היתה ולא עתידה להיות. וכל אחד בעירו אומר שלום יהיה לי כי זוהי ירושלים בשבילי כי אני שקט ורענן בלי עול תורה ועול דרך ארץ, מה לי עכשיו בצרת ירושלים. נצחון הערים שאנו בהם די לנו ויותר..." (שפת אמת לר' משה חגיו).

אף על פי כן נמצאו גם באמסטרדם השאננה יהודים אשר דבר ירושלים הרחוקה נגעה עד לבם. ראשון התעורר לעלות לעיר הקודש זקן הרבנים שבדור הגאון המקובל ר' אלעזר רוקח בעל "מעשה רוקח".

ר' אלעזר רוקח היה יליד קראקא. הוא נולד בשנת

תכ"ה (1665) לאביו הרב ר' שמואל שמעלקא מרגליות
 אבד"ק עלקוש (אולקוש). כהשגיע לפרקו נשא לאשה את
 בת דודו, גיס אביו, הרב ר' שמואל שמעלקי הורביץ אבד"ק
 טארנוב. בשנת תס"ה (1705) נתקבל ר' אלעזר רוקח לרב
 בראקוב * וכהן שם כארבע שנים ובשנת תס"ט (1709) נתקבל
 לאב"ד טארנוב במקום חותנו ר' שמואל שמעלקי הורביץ.
 בשנת תע"ד נתקבל לראב"ד בברודי וכעבור ארבע שנים
 בשנת תע"ח (1718) נבחר לאב"ד שם.

ר' אלעזר רוקח ישב בברודי יותר מעשרים שנה
 (לפי דבריו עשרים וחמש שנים) ואף שברודי היתה עיר
 של סוחרים עשירים היתה פרנסתו בצמצום רב וכשבקש
 הוספה של שלשה זהוב על משכרתו השבועית סרבו פרנסי
 הקהלה לתת לו. ואז קבל הזמנה מקהלת אמסטרדם שבהולנד
 ועבר לשם בשנת תצ"ה. בשעת פרידתו מקהלת ברודי אסף
 את כל בעלי הבתים ואמר להם כדברים האלה: „הייתי
 אצלכם רב עשרים וחמש שנה ובמשך כל הזמן הזה לא
 היתה מקשה ללדת ולא הפילה אשה ולד בעיר הזאת”.
 כאשר שמעו זאת אנשי ברוד חקרו ומצאו שאמת הדבר
 ורצו להוסיף לו את שלשת הזהובים לשבוע כאשר בקש.
 אבל עתה לא קבל הרב את הצעתם מאחר שכבר הבטיח
 לקהלת אמסטרדם ולא רצה לשנות דברו. ובסוף אלול שנת
 תצ"ה (1735), ימים אחדים לפני ר"ה הגיע לאמסטרדם.
 באמסטרדם נתקבל ר' אלעזר בכבוד מלכים והקהלה
 שם הטביע לכבודו מטבע של כסף עם דמות דיוקנו לזכרון.

מעבר מזה דמות דיוקנו ומעבר השני של המטבע חקוקה הכתבת: נתקבל כאן יום ד' כ"ז אלול תצ"ה לפ"ק (14 ספטמבר 1735) ופסוקים המכילים ראשי תיבות משמותיהם של הגבאים והפרנסים.¹

כחמש שנים ישב ר' אלעפר על כסא הרבנות באמסטרדם והיה אב"ד ור"ם לעדת האשכנזים, ומשם עלה לארץ הקדש בשנת ת"ק. ואמנם בשעה שקבל את הרבנות באמסטרדם הודיע לפרנסי הקהילה שהוא מקבל עליו את הרבנות רק באופן זמני ושיש בדעתו לעלות לא"י.²

ובכל זאת מה הניע את הגאון הישיש לעזוב את משרתו הרמה בעיר ואם בישראל כאמסטרדם ובגיל שבעים וחמש לקום ולנדוד בדרך הרת סכנות לארץ הקדש? על כך כותב הוא בעצמו בהקדמתו לספרו "מעשה רוקח" אשר חברו בשבתו באמסטרדם והשאירו בכתב יד, בלי שסיימו עד תומו:

"... הייתי לאב ולרב בכמה קהלות קדושות, כידוע ומפורסם, ותמיד היה מוטל עלי עול הצבור במילי דשמיא ובמילי דעלמא, ואמרתי בלבי מתי אעשה אני לביתי לעבוד את ה' ביראה ובאהבה בלי שום פניה שבעולם. בכן גמרתי בדעתי בע"ה שהבא לטהר מסייעין אותו, באה אלי התעוררות מן השמים מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך בארץ הקדושה ולך לך מארצך וממולדך וגו' ושם תמצא מנוח מכל טרדות הזמן. ובכן מאסתי בכל הכבוד המדומה שהיה לי וגמרתי בדעתי בע"ה להוציא מחשבתי הטובה מכח אל הפעל לילך מהכא להתם דרך הים וה' ברחמיו המרובים על מי מנוחות ינהלגי ויחזקני ויאמצני לעבודתו ויראתו שאוכל לעבדו

כאשר עם לבבי בקדושה וטהרה בארץ הקדושה. אך מיום שגמרתי בדעתי בימי התשובה סוף חדש אלול בשנה דאשתקד שלא אעבור עוד בבל תאחר וליסע בשנה זו...

החלטת הנסיעה גמלה בלבו כפי דבריו בסוף אלול שנת תצ"ט ואת מועד צאתו קבע לראשית קיץ שנת ת"ק. במשך השנה, ששהה בה עדיין באמסטרדם, רצה להשלים את חבורו הגדול אשר כתב על ששה סדרי המשנה אולם לא עלה בידו להשלים אלא את חמשת חלקיו הראשונים בלבד, כי זמן הנסיעה הגיע. וכן הוא כותב שם בהקדמה:

„וכתבתי בס"ד הנלע"ד דברים נפלאים בכל מסכת ומסכת בחמשה סדרים ובהגיעי לסדר טהרות ראיתי שהזמן קצר והמלאכה מרובה, שימי הקיץ באים עלינו לטובה. הגיע הזמן ליסע ולילך למחוז חפצי לחיים ולשלום. בכן הנחתי סדר טהרות עד שירחיב ה' גבולי ואבא לארץ הקדושה — וקראתי שם הקונטרס „מעשה רוקח"... „את החבור בכ"י השאיר בידי שני בניו „הרבנים המופלגים כמה"ר משה וכמה"ר שלום" על מנת שיוציאוהו לאור „באופן שיסכימו שניהם יחד לשם שמים“.

הוא יצא לדרך בראש חדש סיון שנת ת"ק. ומיד לאחר צאתו נדפס חבורו והמולי"ם כותבים בשער הספר על אודות המחבר „...וכעת הוא — נודד על כנפי התנועה ליסע לחיים ולשלום לארץ הקדושה וה' ינחהו במעגלי צדק למען שמו“.

הנסיעה באותם הימים היתה כרוכה בסכנת נפשות וארכה זמן רב. כמחצית השנה היה ר' אלעזר בדרך. אחרי

טלטולים קשים ומיגעים הגיע לעיר הקדש צפת בחול המועד סכות שנת תק"א.

אחד מצאצאיו ר' יצחק שמעלקיס בעל שו"ת "בית יצחק" בהקדמה לספרו חלק או"ח מביא בשם זקנו ר' אלעזר רוקח פירוש על הגמרא (חגיגה ט:) "אה עניותא ליהודאי כי ברזא סומקא לסוסיא חורא". "מהו היופי שבעניות" — שואל ר' אלעזר ומדוע נמשלים היהודים העניים לסוסים מקושטים באדום? — שואל ר' אלעזר ומתרץ: אימתי הם הסוסים מקושטים? כשהם יוצאים מן הארוה. כך גם בני ישראל בצאתם בין הגויים יתקשטו בעניות כדי שלא לעורר את קנאת הגויים. אבל זולת זאת למה תהא העניות נאה לישראל?.

נסיעתו של ר' אלעזר מאמסטרדם השאירה רושם, ועליה אנו שומעים גם בספורי חסידים בתקופה מאוחרת. הרבי ר' בונם מפשיסחא (נפטר תקפ"ז) נהג לספר: כשהיה ר' אלעזר מאמסטרדם בספינה בדרכו לארץ הקודש, נתחוללה סערה חזקה בים בליל ראש השנה, והאניה חשבה להשבר על ידי הגלים הזידונים. לפני עלות השחר עלה ר' אלעזר עם אנשי לויתו על ספון האניה ועם נצוץ אור ראשון ציוה לתקוע בשופר. מיד שככה הסערה. "אולם" — הוסיף הרבי ר' בונם ואמר: "אל תחשבו, שעל ידי התקיעה התכוון ר' אלעזר מאמסטרדם להציל את הספינה מטביעה, אלא רצה לקיים הוא ואנשי לויתו לפני מותם עוד מצוה קדושה זו של תקיעת שופר. אילו היה מתכוין לנס, לא היה הדבר מצליח בידו".

המקורות החסידיים מגלים לנו גם את עיקר מטרת

נסיעתו של ר' אלעזר מאסטרדם לארץ הקדש, מה שהוא בעצמו כיסה ולא גילה בהקדמתו לספרו הנ"ל, מטעמים שהיו בודאי כמוסים עמו.

אחרי טלטולים קשים ומיגעים הגיע כאמור ר' אלעזר לעיר הקדש צפת. בצפת הוא קיוה לפגש את ר' נחמן מהורודנקא, אשר נסע א"י לפניו. מחבר "שבחי הבעש"ט" מספר ששמע מפי ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוטשוב שר' אלעזר מאסטרדם הלך לארץ הקדש בשביל ר' נחמן מהורודנקא, כי אמר "כשנהיה שנינו באה"ק נביא את הגואל". וכשבא לאה"ק הלכו כל בני עירו לקראתו. וכשראה את ר' שמשון בנו של ר' נחמן שאל אותו: היכן אביך? אמר לו: נסע לחוץ לארץ. אמר: "וי, וי, אני באתי בשבילי". וכששמע ר' נחמן שנסע ר' אלעזר לאה"ק רץ מהר לאה"ק, ועד שלא בא לאה"ק נפטר ר' אלעזר בעוונותינו הרבים". (ראה: ר' גרשון קיטובר מאת פרופ' השיל ע' נח). בצפת נבחר לנשיא ובקש ר' אלעזר לשבת בשלווה על התורה ועל העבודה. אולם קפץ עליו רוגזם של מקובלי צפת שהיו ממעריציו של נחמיה חיון מכת שבתאי צבי ואשר נגדו ניהל ר' אלעזר מלחמה עוד בהיותו באמסטרדם. עתה שתו עליו מכל עבר ומררו את חייו. נוסף על כך נתרגז מאד ר' אלעזר על מקובלי צפת שעוסקים בספר "חמדת הימים" אשר היה חשוד עליו כספר של הכת ומיחה נגד השימוש בספר זה. צער רב נצטער ר' אלעזר על שלא מצא לו מנוחה בארץ הקודש כפי שקיוה. הוא נפטר בשבת פ' בראשית שנת תק"ב, שנה אחת אחר בואו, ונקבר לפי גירסא אחת בחברון כאשר ציוה, ולפי גירסא אחרת מנוחתו

כבוד בצפת. (אור החיים לידיעת חכמי ישראל וספריהם מאת החכם התורני חיים בר' יוסף מיכל. פרנקפורט תרנ"א). אחרי פטירתו הספיד אותו הגאון ר' חיים הכהן רפופרט אבד"ק לבוב. ההספד נמצא בספר "דרושי ר' חיים כהן, דרוש כ"ח. ולאחר כל השבחים הוא כותב: "וזכה להקבר בארץ הקדושה".

אחרי פטירתו פנו יהודי צפת אל ועד ארבע הארצות שבפולין בקריאה לעזור להם ומדגישים הם במכתבם "כי כל זמן שהיה קצת לחלוחית של הרב הגאון החסיד קדוש המפורסם כבוד מוהר"ר אליעזר זללה"ה שהיה אב"ד דק"ק אמשטרדם היו עיניו ולבו עליהם לחפר להם אכל ממעינות א"י של ימי הכניסה וכיוצא בזה". (פנקס ד' ארצות ע' 333 ס' תרנ"ז משנת תק"ב).

פרשת עליתו של ר' אלעזר מאמסטרדם היא אחת מני רבות בתקופה ההיא.

בסוף שנת תק"א עלה ארצה גם המקובל ר' חיים בן עטר בעל הפירוש "אור החיים" על התורה. עליו כתבו בני דורו שהוא "דמי לבר אלקין". בפירושו על התורה הוא מחפש רמזים לגאולה ותולה את בוא הגאולה בהתעוררות הלבבות. "והגאולה תהיה בהעיר לבות בני האדם ויאמר להם הטוב לכם כי תסבו חוץ גולים מעל שלחן אביהם". ומי יגאל את ישראל אם לא הצדיקים שהם קרובים לה' ? "והודיע הכתוב כי גאולתו הוא ביד הצדיק אשר יהיה קרוב לה' על דרך אמרו "בקרובי אקדש" (אור החיים ויקרא כה, כה). לכן חייבים ראשי העם הצדיקים לעלות ראשונה ואם אינם עושים כן, "ועל זה עתידין ליתן את

הדין גדולי ישראל ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב" —
אומר ר' חיים בן עטר. נאה דרש בפירושו ונאה קיים בגופו
שעלה יחד עם חבורה שלימה של תלמידים. הוא ניהל
תעמולה גדולה ושלח מכתבים לקהלות שונות בהם קרא
ועודד לעלות לא"י. בקול קורא ששלח לקהלת קסאבי
שבאנטוליה הוא כותב: "כי קול יצא מאת ה' בלב כל
בחירי המוני עם אלהי אברהם נאספו ממזרח וממערב, הללו
בדרך אניה והללו ממדבר הרים לעלות לעיר סביב לה
הרים להתגולל בעפרה". בקול קורא זה הוא מזכיר את
"הנשר הגדול חיים אבולעפיא" אשר עלה מטורקיה ונתישב
בטבריה. ומסיים את כרוזו בקריאה נלהבה לקום ולעלות
לארץ הקדש: "קומו ונעלה אל הר ה' בבנינו ובנותינו, שם
נועדה על התורה ועל התעודה לקיים כל דבר כל הכתוב
לחיים בירושלים (מגנזי ירושלים, חוב' כה).

על נסיעתו מספר ר' חיים בן עטר בהקדמה לספרו
"אור החיים": "... ואזרתי כגבר חלצי סיכנתי עצמי סכנות
גדולות דרך מדבר באתי בו".

מארץ מרוקו מולדתו יצא ר' חיים בן עטר והגיע
לליוורנו שבאיטליה ומשם יצא בלויית חבורה שלימה של
תלמידים בר"ח אב שנת תק"א באניה. את הנסיעה מליוורנו
ועד בואם לארץ הקדש מתאר אחד מן החבורה תלמידו ר'
אברהם ישמעאל סנגויניטי במכתבו אל אביו. הם הגיעו
לאלכסנדריה של מצרים ומשם שכרו אניה ליפו. אולם
רב החובל "קילקל את השורה ועקם את הדרך" ובמקום
להוליכם ליפו הביאם לעכו. הם באו לעכו סמוך לראש
השנה ונשארו שם עד לאחר סכות. הרב ר' חיים בן עטר

שכר שם בתים לשבת ובאחד הבתים קבע בו ישיבה וקרא לה "מדרש כנסת ישראל". ובר"ח חשון התחילו ללמד בה. וכותב תלמידו הנ"ל לאביו: "ואנחנו עוסקים בתורה יומם ולילה — שכל הבאים מירושלים ומצפת ומטבריה ורואה את הלימוד הזה כל היום וקצת מהלילה באופן נאות, יוצאים ואומרים: אשרי העם שככה לו, אשרי מחזיקיו, אשרי תומכיו שזכו לכך".

בעת שבתם בעכו ביקרו בישובים הסמוכים, התלמיד הנ"ל מספר שבקרו ב"כפר ישיב" הסמוך "ומצאו שם עשרה יהודים שעוסקים בעבודת האדמה ואין להם שום גלות". ושנה זו תק"ב שנת שמיטה ולא עסקו ולא זרעו, והם חיים בחרות ובשלוה גדולה ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות כלל".

ר' חיים בן עטר לא נשאר בעכו. הוא עבר אחר כך לירושלים והעביר לשם את בית מדרשו "כנסת ישראל". הוא לא האריך ימים וכשנה וחצי לאחר בואו לירושלים נסתלק ביום ט"ו תמוז שנת תק"ג.

בספרות החסידית מסופר שהבעש"ט העריך מאד את בעל "אור החיים" והיה מפליג מאד בשבחיו ומשיח ב"גדולת נשמתו הקדושה". הבעש"ט ידע על נסיעתו העתידה של "אור החיים" לא"י עוד קודם צאתו לדרך וכתב: "לסוף 6' חדשים יבוא גאון וחסיד קדוש מצד מערב לעיר הקודש ירושלים". (מקור חיים לדר" נכט).

פרק ה

עלית החסידים במאה הששית

במאה הששית למניננו אחרי פטירת „אור החיים“ התחילה עליית החסידים. בראשונה עלה ארצה ר' גרשון מקוטוב גיסו של הבעש"ט (בשנת תק"ז). אחריו עלו שנים מתלמידי הבעש"ט: ר' נחמן מהורודנקו ור' מנחם מנדל מפרמישליאן (בשנת תקכ"ד). שלש עשרה שנה לאחר מכן (בשנת תקל"ז) עלתה חבורה שלימה של חסידים מרוסיה ובראשם שלשה מתלמידי המגיד ממיזריץ: ר' מנחם מויטבסק, ר' אברהם מקאליסק ור' ישראל מפולוצק. לאחר עלייתם של החסידים באו ארצה „הפרושים“, תלמידי הגאון מוילנא בשנת תק"ס ובראשם ר' מנחם מנדל משקלוב. שנה לאחריהם עלה ר' ישראל משקלוב בראש חבורה.

לאחר עלייתם של החסידים והפרושים במאה הששית למניננו (לפני סוף המאה השמונה עשרה למנינם) שפנו בעיקר לארבע ערי הקדש (ירושלים, צפת טבריה וחברון) התעורר בלב אחדים מגדולי ישראל בדור ההוא הרעיון שיש להפנות חלק מן העולים לארץ הקדש לעבודת אדמה למען יוכלו לפרנס את עצמם מיגיע כפיהם ולא יהיו תלויים בכסף נדבות.

אחד מהראשונים אשר הגה את הרעיון הזה היה הגאון המפורסם ר' חיים מוולוז'ין (נפטר תקפ"א) תלמידו של הגר"א. הוא רצה לקנות בא"י קרקעות וליסד מושבות שם. ורק בגלל המתנגדים שקמו לו לא יצא הרעיון אל הפועל. (כתבי הרב קאלישר ע' שמח, וגם שעא).

בין גאוני הדור אשר רצו בגופם לקיים את מצות ישוב א"י היה גם ר' עקיבא איגר אבד"ק פוזנא, שרצה לעזוב את משרתו הרמה בעיר זו ולעלות לא"י. אולם תלמידיו מנעוהו מכך כפי שכותב הרב צבי קאלישר שהיה מתלמידיו: "ומעיד אני שאדמ"ו רבן של כל בני הגולה החסיד הקדוש מו"ה עקיבא איגר זצ"ה רצה בסוף ימיו לעלות לארץ הקדושה עד שסבבוהו כל תלמידיו (וגם אני הייתי אז ביניהם והעתק המכתב עודנו אצלי) כי ידענו שכאשר יעזוב ארצינו יהי' הדבר פרוץ לשמצה וכו' ובאמת כן היה אחרי מותו נעשה הדור פרוץ ברבנים לא טובים" (שם, ע' שעא). רבים מגדולי התורה ומגדולי החסידות שבתקופה ההיא ערגו לעלות לארץ הקודש אלא מפני סיבות שונות ומניעות לא עלה הדבר בידם.

את הסברת הסבות הללו והמניעות אנו מוצאים אצל הגאון הצדיק האדמו"ר ר' משה טייטלבוים ה"ישמח משה" מאוהעל (הונגריה). הגאון הזה תפס מקום גדול בעולם החסידות. הוא אבי שושלות האדמורי"ם ממשפחת טייטלבוים בהונגריה וממניחי היסוד לתנועה החסידית בארץ זו. הוא עצמו היה בראשונה "מתנגד" ונעשה לחסידו של ה"חווה" מלובלין, בהשפעת חותנו. לאחר פטירתו של ה"חווה" בשנת תקע"ה נעשה ר' משה טייטלבוים לאדמור"ם של חסידי הונגריה. חתנו ר' אריה ליבוש ליפשיץ האדמו"ר מווישניצא (נפטר תר"ו) מתלמידיו הנלהבים של ה"חווה" מלובלין היה צעיר מחותנו רק בשנים מועטות, והוא שהשפיע על חותנו ה"ישמח משה" לנסוע אל ה"חווה".

והנה כאשר החליט ר' אריה ליבוש ליפשיץ האדמו"ר

מווישניצא לעלות לא"י וכבר עשה את כל ההכנות וגם ה"פאס" (הדרכון) כבר היה בידו, כתב אליו חותנו ה"ישמח משה" מכתב ובו מבקש ממנו להמנע מלעשות צעד זה והרי נימוקיו כפי שהם משתמעים ממכתבו:

"הנה שמעתי קול רעש גדול שכ"ת מחליט הדבר שיסע לאה"ק תובב"א. ובאמת מי לא ידע מגודל ערכה של מצוה זו ובודאי גם אני חשקה נפשי לדבר זה. אך כבר אמרו חזו"ל הוי מחשב הפסד מצוה בשכרה והוי ערום ביראה. חשבתי דרכי וראיתי כי יש הרבה מצוות מאד מאד ממש מחי' נפשות וצדקות פזרונות לאביונים בכל עת, אשר שם בודאי אי אפשר לעשות חלק עשירית מזה. וברור אצלי כשמש, שאם אסע יצא שכרי בהפסדי שאשליך מצוות רבים נאמנים רבים ונכבדים בודאי, מספק אולי אוכל לעבוד את ד' שם יותר מכאן. ואין ספק מוציא מידי ודאי וכו'. ובפירוש שמעתי מבוצינא קדישא מהר"י * ז"ל מלובלין שהיה מדבר מענין נסיעה לא"י ואמר: "הכנסת אורחים שלי איך אפסיד אם אסע לשם?" הרי ששקל הפסד של מצוה ומשום זה לא נסע לארץ ישראל הקדושה".

ולאחר שהוא משתדל לעורר אצל חותנו רחמיו על בניו לבל יעזובם, "כי כולם חסרי לחם הם" ואף שלא מוטל עליו בחיוב לזון בניו הגדולים, מכל מקום מצוה גדולה היא ואיך ישליך מצוה כזאת, וגם אכזריות גדולה היא... "והוא מוסיף וכותב: "ומה שאמר ששם יהיה לו מנוחה לעבוד את ה', זאת ידוע לי בבירור כי נהפוך הוא כי שם יהיו

* ר' יעקב יצחק הוא "החווה" מלובלין.

מרעישין עליו למה תחרוש עד שלא יהיה לו מנוחה. ובפרט בעוה"ר אין מקום מנוחה שם ומצור ומצוק שם גדול מאד וידוע מר' עמרם חסידא ז"ל (אבד"ק מאדא) שעשו לו עמידות גדולות ולבסוף היה כמעט גפוחי כפן ואשתו היתה בוכה ומיללת על פתחיהם של גבאים כאחת העניות. ואם אין קמח אין תורה כן העידו חכז"ל ואין אחר עדותן כלום...".

ועוד עומד הוא ומוזהירו מפני הנסיעה בים, כי ידוע-חולי השיעול הוא (בלוט-שטארצן) וכרוכה נסיעתו בסכנת חיים בשבילו "וזה ידוע ומפורסם לכל נחותי ימים שבשלשה ימים הראשונים שפורשים לים כולם מקיאים שלשה ימים רצופים, ואם כן איש כמוהו צריך נס גדול מאד, וכבר הזהירו חכז"ל ואמרו אין סומכין על הנס, ומי התיר לו לסכן עצמו בסכנה גדולה מאד מאד, וחלילה הוי כמאבד עצמו לדעת, על כן יניח ידו מזה, והחשקות שחשק לעלות לארצנו הקדושה כאלו עשאה, ובפרט שכבר עשה פעולות לזה בלקיחת הפאס הרי בודאי קיים המצוה של עליה לא"י".

הוא מדגיש: "מפני ההרפתקאות דעזו על ארץ הקדושה שנה אחרי שנה מהביזה שבזזו אותם... ושנה זו מהרעשת הארץ נהרגו, בעוונותינו הרבים, לאלפים. * זה יראה שרצון השי"ת שכעת לא ילך מעצמנו ומרצוננו לא"י, רק שנמתין שמשיח צדקנו יוליכנו לארצנו וקרוב יום הישועה" ². (המכתב נדפס בסוף "ישמח משה", ניו-יורק תש"ז).

גישה שונה. מזו לענין גאולת ישראל היתה לבן דורו הרב צבי קלישר.

פרק ו

המפנה החדש

סוף המאה הששית לאלף הששי הביא מפנה חדש בשאלת ישוב א"י. המחצית השניה של המאה הששית לאלף הששי היתה הרת אסונות לישוב היהודי בארץ ישראל. בירושלים פרעו פרעות ביהודים וכן בצפת. הישוב היה בכל רע. נוספו על כך עוד פגעי הטבע. הרעש הגדול בצפת בשנת תקצ"ז החריב לגמרי את הישוב שם. אלפי נפשות נקברו תחת עיי המפולת. ואלה שניצלו נשארו ללא קורת גג וללא כסות לגופם. הרעב והמחלות התישו לגמרי את כחם של שארית הפליטה. שליחים יצאו לארצות אירופה לבקש עזרה והצלה. גדולי התורה והחסידות שברוסיה ובפולין נרתמו להגיש את העזרה לאנשיהם שסבלו מהפרעות ומהפגעים. גם יהודי הולנד עמדו בפרץ ושלחו עזרתם.

צרות הישוב בא"י הסעירה כל לב יהודי בתפוצות הגולה. כל האמצעים גויסו עזרת האומלים לעולים חדשים לא היה לפי שעה מקום בארץ. האדמו"ר ר' ישראל מרוז'ין הוציא קול קורא לכל חסידיו לבל יהין איש מהם לצאת לדרך לא"י, ובל ישלו את עצמם בתקוות שוא, שיקבלו תמיכה בבואם שמה, גם את הגבאים הזהיר לבל יקבלו אנשים חדשים לכולל כי צעקת העניים מחוסרי הפרנסה עלתה עד למעלה ראש והכוללים היו עמוסים חובות לגויים שהלוו אותם בשעת דחקם ועתה היו נושים בהם בחזקה ותובעים אותם לערכאות, מבלי יכולת לשלם.

הד המצוקה הגיע לכל התפוצות וכתוצאה מזה נמנעו

רבים מלעלות, כפי שראינו אצל ה"חווה" מלובלין ותלמידיה
ה"ישמח משה" עם חתנו האדמו"ר מווישניצא.

אולם דוקא מתוך המצוקה הגדולה הזאת נולד הרעיון
החדש של ישוב א"י. חל מפנה בהלך רוחם של גדולי
ישראל וביחסם לרעיון הגאולה ושיבת ציון. הראשון שהגה
את הרעיון החדש היה הרב צבי קאלישר. ואם אצל הגאון
והצדיק ר' משה טייטלבוים, ראינו נסיגה מאימת המצב
שבא"י שכן כותב הוא "שרצון השי"ת שכעת לא נלך
מעצמנו ומרצוננו לא"י" הרי מפיו של הרב קאלישר אנו
שומעים דברים שונים לגמרי, חדשים לחלוטין לבני דורו.
הרעיון שהגה הרב קאלישר בדבר הגאולה הקרובה
וישוב א"י הוא שסלל הדרך לפני הרעיון הציוני המדיני.
את רעיונו בטא לראשונה הרב קאלישר במכתבו אל
ר' אשר אנשיל רוטשילד*, בנו בכורו של מאיר אנשיל,
אבי משפחת הבנקאים רוטשילד. גם בפניתו זו אל הנדיב
הקדים הרב קאלישר את הד"ר הרצל אשר עשה כמעשהו
ופנה אף הוא עם רעיון המדינה היהודית אל הברון רוטשילד
בפריז בשעתו.

(* אשר אנשיל רוטשילד (תקל"ג—תרס"ו) בעל הבנק הידוע בפרנקפורט
דמיין, היה יהודי חרד ופזר הרבה כסף לצדקה. היה יוצא ובא בחצר
הקיסר האוסטרי ובעד פעולותיו הכספיות למען אוצר המלכות העלהו
הקיסר האוסטרי למעמד אצילים ובשנת תקפ"ב העניק לו את התואר
"ברון". אשר אנשיל התעניין במצב אחיו היהודים ובשנת ת"ר שלח
שליח מיוחד לספרד לרכוש שם במנזרים תעודות הנוגעות לתולדות
היהודים. הוא היה חשון בנים ואחר מותו ירשוהו שני בני אחיו
קרל מאיר. הרב צבי קאלישר השתדל לרכוש את לבו של אשר אנשיל
עוד בשנת תקצ"ו למען רעיון ישוב א"י.

את מכתבו כתב הרב קאלישר בשנת תקצ"ו, שנה קדם הרעש הגדול בצפת. הוא הגה את רעיונו ללא קשר עם אסונו הגדול של הישוב. את רעיון שיבת ציון וישוב א"י הגה מתוך הכרה שלא תהא תקומה לעם ישראל בארצות הגולה אלא בשיבתם לארצם, באופן טבעי מבלי לחכות לגאולה נסית. את רעיונו הוא מביע בלשון זו:

„אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם ית' משמים ארץ לאמר לעמו צאו! או ישלח משיחו פתאום מן השמים לתקוע בשופר גדול אל נדחי ישראל, ויעשה להם חומת אש סביב וכו'. ראשית הגאולה תהיה על ידי סבה טבעית מבני אדם ועל ידי רצון המלכויות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קודש“.

בכדי לשכנע ביתר שאת את הנדיב ולרכוש אהדתו לרעיון החדש, מדגיש הרב קאלישר, שאין הרעיון שלו חדש כל כך ושכבר הגוהו גדולי ישראל בדורות הראשונים, ומזכיר דברי הרמב"ן שכתב על הפסוק „האלף לך שלמה“ (שיה"ש): „ראשית הגאולה העתידה תהיה על פי רשיון המלכויות ויהיה קצת קבוץ גליות ואח"כ יוסיף הקב"ה שנית ידו כדכתיב ושב ה' את שבותך ואח"כ וקבצך מכל העמים“.

ועוד מביא את פירוש הרמב"ן לפסוק בישעיה „נאום ד' אלקים מקבץ נדחי ישראל, עוד אקבץ עליו לנקבציו“ — מתחלה יקבץ רבים מנדחי ישראל ולא כולם ואחרי מלחמות גוג אמר עוד אקבץ עליו לנקבציו שעוד יקבץ שנית על הנקבצים מכבר ואז תהיה שלימות הגאולה“.

לאחר הראיות מדברי הנביאים הביא ראיה גם מן הספרי

על הפסוק בפ' ראה (יב, ה) "לשכנו תדרשו ובאת שמה".
אומר הספרי: "תדרשו, דרוש על פי הנביא, יכול תמתין
עד שיאמר לך נביא, תלמוד לומר לשכנו תדרשו ובאת
שמה, דרוש ומצא ואח"כ יאמר לך נביא, וכן אתה מוצא בדוד
וכו'" — הרי שהזהיר לבל נמתין עד שיבוא נביא לומר
לנו עלו ודרשו את ה' וזבחו לאלקים תודה, רק אנחנו נדרש
ונעלה כאשר לאל ידינו, ואז יזכנו וישלח לנו נביא".

והוסיף והביא ראיות גם מן הירושלמי ומן הזוהר
שהגאולה תבא קמעא קמעא בדרך הטבע על ידי השתדלותם
ומאמצם של בני אדם ואז יעזר להם גם ה'. באותו המכתב
לרוטשילד הוא גם מוכיח בראיות שאפשר יהיה לחדש את
הקרבת הקרבנות עוד קודם שיבנה בית המקדש. לאחר כל
ההוכחות והראיות לחזק השקפתו על ראשית הגאולה הוא
כותב:

"הנה עתה אבא אל תכלית המבוקש מאת אדוני
השר... ואחרי אשר זכינו והגיענו השי"ת לימים כאלו
אשר שלח ביעקב איש גדול כמותו, אשר כמוהו לא נשמע,
איש אשר לפני מלכים יתיצב, אולי יש תקוה, אולי חפץ
ה' בידו יצליח. ובפרט לעת כזאת אשר מדינת ארץ ישראל
איננה תחת ממשלת מלך אדיר כהיותו בימי קדם תחת
מלך רומי ולא תחת ממשלת המלך הגדול הישמעאלי (דער
טירקישער סולטאן). לא כן עתה, אבל הארץ תחת ממשלת
הפאשע* אולי יהיה נאות לו, אם אדוני ידיד עליון יפזר
לו ממון רב ויקנה לו מדינה אחרת תמורת הארץ הקטנה

* מוחמד עלי המצרי (1832—1840).

כעת בכמות וגדולה באיכות. והממון הרב ההוא, מלבד כי גודל הזכיה של עוצם המצוה השקולה נגד כל התורה היא שוה בנוק המלך השר יחיה... מי יודע אם לא לעת כזאת נתן לו השי"ת הגדולה והעושר הגדול הלזה. ואם לא יאבה אדוני הארץ ההיא למכור לו כל הארץ, על כל פנים ימכור לו העיר ירושלים וסביבותיה. גם מזה תצמח קרן ישועה, אם יהיו לנו כח וממשלה לחפש מקום המזבח ולהעלות זבחי רצון לאלקי עולם, וממנו יושע יהודה תשועת עולמים... ואם באולי לא יאבה אדון הארץ גם זאת למכור כל העיר ירושלים, על כל פנים יקנה ממנו מקום המקדש וסביבו איזה כפרת ארץ, ובאופן שיהיו חרויות ורשיון לאנשי ישראל לעשות שם ככל רצונם ולבא לשם מכל הארצות בלי עכוב ולא קושי מסים ושעבוד מן מושל הארץ אך אופן הראשון הוא נכבד ונעלה...". (כתבי הרב קאלישר עמ' י"ג).

גורלו של המכתב הזה היה כגורלו של המכתב שכתב הד"ר הרצל לברון רוטשילד. הרב קאלישר לא קבל כל תשובה. תכניתו נראתה דמיונית מדי בעיני איש עסקים כאשר אנשיל רוטשילד. אולם רב קאלישר לא אמר נואש ולא הרפה מתכניתו.

את המכתב כתב בי"ב אלול שנת תקצ"ו. הוא ידע שהצעתו תעורר תמהון ובעיני איש המעשה יראה בודאי כאדם שאינו מן הישוב המבקש דבר בלתי אפשרי על כן הקדים במכתבו: "הן אמת כי בלהות יאחזוני לאמור אולי חס וחלילה אהיה בעיני אדוני כמתעתע וכאיש משתגע המבקש דבר עד רום שמים". אולם מאחר שהוא לא בא לבקש למענו אלא למען גאולת ישראל שעליה הוא מוכן

למסור את כל הונו ואף את נפשו, אין הוא חושש שמא יתבזה. ואף אם לא ישיג את מטרתו שהרי „על כל פנים הדרישה והברכה היא גם כן זכיה גדולה“. והוא מסיים את מכתבו בתקנה לקבל תשובה.

התשובה המקווה לא הגיעה. אולם הוא לא הרפה מן הרעיון שלא נתן מרגוע לנפשו. הוא בקש דרכים להחדיר את רעיונו ולעשותו נחלת הרבים. עתה התחיל רעיונו ללבוש צורה יותר מעשית ויותר ממשית.

מאחר שלא קבל תשובה מרוטשילד על הצעתו לקנות את א"י מידי השליט המצרי מוחמד עלי (ימי שלטונו 1832—1840), התחיל לארוג תכנית חדשה לשוב א"י על ידי יסוד מושבות חקלאיות עבור עולים מארצות מזרח אירופה, ביחוד עבור יהודי פולין ורומניה שסבלו אז סבל רב, ובקשו להם מפלט.

בשנת תקצ"ט פנה הרב קאלישר אל משה מונטיפיורי ויש יסוד לשער שבהשפעת תכניתו של הרב קאלישר ערך משה מונטיפיורי את נסיעתו בשנה ההיא לא"י ליסד שם מושבות.

בהשפעתו של הרב קאלישר קנה מונטיפיורי בשנת תרט"ו שדה שלחין בסביבות יפו, ונטע שם פרדס שנקרא על שמו „גן מונטיפיורי“, והוא הפרדס הראשון שנקנה בא"י. בשנת תרי"ז ערך מונטיפיורי את נסיעתו השניה לא"י והרב קלישר כותב על מאורע זה בהמגיד של אותה שנה ב"ג אדר: „...בשבוע העבר קבלתי מכתב מהגאון הנשר הגדול וכו' מו"ה נתן אדלר אבד"ק לונדון וכתב אלי להודיעני

כי השר מונטיפיורי נוסע כעת לארץ הקדושה לשים עינו שם על הדברים המועילים אשר הכין שמה, כי דבר גדול עשה משה הנ"ל להוציא דבר המלך שלטון אשר יוכלו היהודים שמה, לעבוד האדמה אדמת קודש בכל מקום חפצם" (י. גור אריה: הרב קאלישר ע' מז).

כפי הנראה בהשפעת הרב קאלישר השתדל מונטיפיורי לקבל בחכירה למשך חמשים שנה קרקע מידי הפחה כדי ליסד מושבות ולישב בהן אלפי משפחות יהודיות. אמנם התכנית לא יצאה אל הפועל, אך הרב קאלישר לא אמר נואש. אם העשירים לא גענו לקול קריאתו, יפנה לכל שכבות העם. אבל לשם כך היה עליו בראש וראשונה לרכוש הסכמתם של גדולי התורה לרעיונו ולתכניתו. הוא נשא ונתן בשאלות ותשובות עם גדולי הרבנים. ביחוד מצא און קשבת אצל הרב הגאון אליהו גוטמכר אבד"ק גריידיץ, מחוז פוזנא.

הרב אליהו גוטמכר היה אישיות מעניינת ונדירה בין רבני אשכנז בימים ההם. הוא היה מעין אדמו"ר גרמני, בנעוריו היה מתלמידיו של ר' עקיבא איגר בפוזנא. ומשנעשה רב בגריידיץ נתפרסם כ"צדיק" ואנשים למאות ולאלפים מגרמניה וגם מפולין היו מסתופפים בחצרו, מגישים לו "פתקאות" כמו אצל צדיקי פולין ומצפים לברכתו. עמו הרבה הרב קאלישר להתכתב והתחשב מאד בדעתו.

והנה גם דעת הגאון הצדיק הזה היתה כדעת הרב קאלישר שעוד קודם פירסום ספרו "דרישת ציון", כתב הרב גוטמכר אל הצדיק המפורסם ר' אברהם"לי לנדאו

ממשכנוב כדברים האלה, שהם ממש כדבריו של הרב קאלישר: „בעוונותינו הרבים טועים רבים בחשבם שיהיו יושבים בחברת השעשועים כל אחד כפי דרכו בביתו, ופתאום יפתחו שערי הרחמים ויעשו מופתים בשמים ובארץ, וכל יעודי הנביאים יתקיימו, ויקראו אותם ממקום שבתם. אבל לא כן הוא וכו' אך אני אומר עוד דהעסק בעצם ישוב ארץ הקדושה לעשות התחלה להוציא קרקע מתרדמתה ביד הערביים ולקיים בה מצוות האפשרויות בזמן הזה ושתתן פריה לעם ישראל וכו' שלא ינוחו ולא ישקוטו מלהלהיב הלבבות לענין הישוב שהוא יתד בל ימוט לגאולה השלימה לקנות שדה בכסף בא"י ולהושיב עניי עמנו להתפרנס מתבואות הארץ“.

בין שנים אלה, הרב קאלישר והרב גוטמאכר, נתפתחו קשרי מכתבים ונתהדקו קשרי לבב ובכל מאמריו ומכתביו מזכיר הרב קאלישר את חברו הגאון הצדיק מגרידיץ בהערצה. לספרו „שלום ירושלים“ שהוא הוספה לספרו הראשון „דרישת ציון“ צרף גם מאמר מאת הרב גוטמאכר, וכך כותב הרב קאלישר בשער הספר:

„והנה קם בעזרתי זקן שקנה חכמה הגאון הגדול החסיד מו"ה אליהו גוטמאכר אב"ד דק"ק גרידיץ. ושנינו לדבר אחד נתכוונו לאהבת ה' וציון ועמו ולחיבת הקודש כי עת לחננה עפרות ציון, והגאון מוהר"א נ"י הנ"ל כתב באריכות בפלפול נאה, אך מחמת הוצאות הדפוס אעתיק רק תוכן מאמריו ואציב להן יד עם דברי ואקראהו מכתב מאליהו וכה הרשני הגאון נ"י“.

אך מיד לאחר שהרב קאלישר פרסם את ספרו „דרישת

ציון" קמו לו מתנגדים לדעותיו בענין הגאולה הטבעית. הרב קאלישר לא נסוג והגן על דעותיו בכל עוז. אולם הרב גוטמכר הושפע כפי הנראה, מדברי הרבנים המתנגדים. ובין שני הידידים הללו התפתח ויכוח. הרב גוטמכר כתב מכתב ארוך בענין זה לרב קאלישר והרב קאלישר השיב לו בחריפות בשנת תרכ"ח: „במחילת כבוד תורתו הכשילוהו המתנגדים" ומוסיף כי לפי דעתו אלה המתנגדים הם „כופרים בנבואה" כי מפורש בספר יחזקאל (לח) שמתחלה יחזרו ישראל מכל הארצות לארצם „וישבו לבטח כולם", ואז יבא גוג ומגוג ועל ידו יתקדש שמו יתברך ואז יבא משיח בן דוד. ואיך אפשר לומר שמשיח יבא פתאם? שואל הרב קאלישר — „ויפלו דברי הנביא ארצה חלילה". ומה שטוענים המתנגדים מדברי חז"ל (סנהדרין צח.) שר' יהושע בן לוי שאל את משיח צדקנו מתי יבא? וענה לו „היום" וכשעבר היום ולא בא הסביר אליהו לר' יהושע בן לוי שהכונה היתה ל„היום אם בקולי תשמעון, שאם יחזרו בתשובה בו ביום יבא המשיח. מוסיף הרב קאלישר ומסביר „שידע יחזקאל בנבואה שלא יהיה כן", כי אי אפשר הדבר שכל ישראל יחזרו בתשובה ביום אחד, וכפי שאנו רואים, בעוונותינו הרבים, שאין מקיימים את דברי תורתנו הקדושה. ואפילו עושה הקב"ה ח"ו את העצה הנאמרת (בסנהדרין צ"ז:): שאם „אין ישראל עושין תשובה מעמיד להן הקב"ה מלך שגזרותיו קשות כהמן ואז ישראל עושין תשובה ומחזירן למוטב". אבל במה דברים אמורים? כשכל ישראל נמצאים תחת מלך אחד. אבל הקב"ה הרי פזרם לבין הגויים ואם

קם עליהם מלך קשה כהמן בורחים הם מארצו לארץ אחרת, כפי שאנו רואים בתולדות עמנו בגלויותיו. והוא פונה אל הרב גוטמכר: „על כן ידידי הגאון נ"י ישמע נא לקול צעיר ממנו, אם יבא איש ומתחסד לומר „כי פתאום משמים יושלח משיח מיד“, הרי גחלים יחתה על ראשו, כי ככופר בנבואה יחשב. וכן גם דעת הרמב"ם בסוף פרק י"ב מהלכות מלכים“. (כתבי הרב קאלישר ע' רנה).

כפי הנראה נשאר הרב גוטמכר פוסח על שני הסעיפים. הרב קאלישר שב לכתוב אליו כעבור כמה שבועות בהדגישו בין השאר:

מה שמתנגדיו מביאים ראיה לדעתם מאמירת „לשנה הבאה בירושלים“ — אדרבא זוהי ראיה דוקא לשיטתו, שאם לא כן מדוע אין אומרים „לשנה הבאה ימלוך משיח בן דוד? אלא שאף מכאן ראיה שתחלה יהיה קבוצ גלויות ולכשיאחזו בארץ ויסחרו בה כדבר הנביא יחזקאל (לח) שיהיה להם „מקנה וקנין“ בארץ, יבא גוג ואחרי כן יבא משיח בן דוד. ומסיים: ועל כן מה שכתב ידידי הגאון נ"י „רבים וכן שלמים כועסים“, אינם שלמים לדעתי, כי מי שהוא שלם ודאי ישים אל לבו דברי הנביא ודברי הירושלמי וכל המדרשים ודברי הזוהר הקדוש שהבאתי בספרי דרישת ציון וכו' ועל „הכועסים“ ראוי לומר „בא לכלל כעס — בא לכלל טעות“ (שם ע' רס).

כן נכרתה הברית ביניהם. מני אז עסקו שניהם בענין ישוב א"י ויחדו חתמו על הכרוזים שהוציאו כשהראשון לחותמים הרב אליהו מגריידיץ. ראשית פעולתם להפצת

רעיונם היתה בקהלות הסמוכות להם קדם כל קהלות של גליל פוזנא ופומרן, כפי שאפשר לראות מחליפת המכתבים של הרב קאלישר עם אנשי הקהלות ההן. בכל קהלה וקהלה נמצאו אנשים אשר נענו לכרוזי הרב קאלישר והרב גוטמאכר. כך למשל כותב הרב קאלישר „קבלתי מכתב מדירשווא מהנדיב משה גולדשטיין שהוא אוהב א"י בכל לב. הוא שלח לי את כל המכתבים שקבל מא"י. הוא הדפיס גם בדאנציג קול קורא בשביל עניי א"י ולראשית השנה הוא רוצה לנסוע לשם". (שם ע' רמב) [דירשויה היא קהלה קטנה על יד דנציג במחוז פאמערן].

תחת דגלו של הרב קאלישר נקבצו אנשים אוהבי א"י אשר היו מוכנים לעבוד עמו למען הרעיון. בכדי לעודדם ולשוות לעבודתם צורה ארגונית הוא מציע: „להדפיס „תארי גבאות“ קטנים, לתת תאר שכזה למי שמשתדל הרבה". (שם) על אוסף הבספים והתרומות היו מפקחים אנשים מבין נכבדי הקהלות ועשיריה והרב קאלישר מהלל אותם על מסירותם לתפקידם. וכך הוא כותב:

„הסוכן הכללי הוא המפורסם לשבח המופלג באנקה ועגעל בק"ק פאזען נ"י והפרטי הוא איש אשר פעל ועשה הרבה מאד בנפשו ובממונו עבור חברתנו וכו' שמחה פירשט בק"ק שמיעגעל נ"י" (שם ע' רמ"ד).

כמו כן הוא מציע לשלח אדם בצירוף מכתב לקעמפנא „לאיש אוהב קודש להרב ר' שמחה רעפיש,¹ ולקראטאשין,² טשארניקאו, האדזייש, לנדברג, אוסטרוב (שם ע' רמ"ו) כל אלה קהלות במחוז פוזנא, שהיו שייכות לגרמניה. הקהלות הללו הצטיינו בכך שההתבוללות טרם

הספיקה לאחוז בהן, והרבנים בקהלות הללו היו מתלמידיו של ר' עקיבא איגר. ועל כן מצא שם רעיונו של הרב קאלישר הד רב.

השפעתו של הרב קאלישר לא הצטמצמה רק בקהלות שמנינו לעיל, ושהיו סמוכות אליו, אלא התפשטה והלכה בארצות שונות.

בעתון "המגיד" משנת תרכ"ג מספר הרב קאלישר על פגישתו עם הגאון מקובנה ר' יצחק אלחנן ספקטור בעיר קניגסברג בה הציע לפניו את תכניתו בדבר ישוב א"י, ובקש את תמיכתו. הרעיון מצא חן בעיני ר' יצחק אלחנן ולא זו בלבד שהבטיח לפעול למענו אלא הציע עוד הצעה מקורית ומעניינת היינו שכל בעל הבית שישכיר דירה יתן אחוז אחד משכר הדירה לישוב א"י וכן יעשה גם השוכר. בדרך זו חשב לאסוף כספים הרבה למען ישוב א"י. בקובנה ישבו אז כשבעה עשר אלף יהודים. (שם, ע' קפ"ו).

ספריו "אמונה ישרה" ו"דרישת ציון", שבהם הוא מפתח את הרעיון בדבר ישוב א"י, הוא שלח לקהלות שונות. וכך הגיעו ספריו לידי אחד מחשובי הבעלי-בתים בביאליסטוק ר' יחיאל מיכל זאבלודובסקי. בתשובה לרב קאלישר כותב ר' יחיאל מיכל מביאליסטוק "שהספרים עברו מיד ליד בעלי בתים חשובים והרעיון של ישוב א"י מצא חן בעיני הקוראים, וגם הגאון המפורסם ר' יום-טוב ליפמן הלפרן אב"ד ביאליסטוק קרא את הספרים הללו". ור' יחיאל מיכל זאבלודובסקי שואל מהרב קאלישר איך להעביר את הכסף למטרה זו לורשה, ועל כך משיב לו

הרב קאלישר שישלח את הכסף לורשה למחותנו ר' שמחה הורביץ ומשם יועבר הכסף לפרנקפורט ענ"מ לידי הסוכן הגדול והלה ישלח לו קבלה על הכסף. (שם, ע' קפ"קפז).
 הרב קאלישר היה הראשון שהעלה את השאלה הלאומית-מדינית של עם ישראל בעקבות התעוררותם הלאומית של עמי אירופה המשוועבדים. בפתח ספרו "דרישת-ציון" (נדפס לראשונה בליק, תרכ"ב) הוא כותב:
 "בשגם תהיה זאת לנו לתהלה ולתפארת בעיני העמים באמרם גם בני ישראל אנשים אשר רוח בם לדרוש ולחדש נחלת אבותיהם*) וכו' למה אנשי איטליה ושאר מדינות ימסרו נפשם עבור ארץ אבותיהם, על אחת כמה וכמה ארץ כזאת, אשר כל יושבי תבל קדוש יאמרו עליה, ואנחנו נעמוד מרחוק כגבר אין איל ולב אין?"

וביתר עוז הוא כותב בחתימת הספר (מהד' ב'):
 "שימו נא לב מה עשו אנשי איטאליען, עם פולין, מדינת אונגאריין, אשר השליכו נפשם מנגד כספם וזהבם עבור שם נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ המפוארה משוש כל הארץ היא לנו למורשה וכו' ונשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו, הלא נבוינו בעיני נפשנו".

ובספרו "שלום ירושלים" (נדפס טהורן תרכ"ח):
 "כל יושבי תבל יעידון על עוצם קדושתה, גם הנוצרים גם המוחמדנים, תהלת ארצנו בפיהם, ואנחנו עם ישורון אשר היא חלקנו נחלת שפרה לנו נעמוד מרחוק?".

ובמאמרו בעתון „איזראעליט“ משנת תרכ״ג (גל' 27) בענין יסוד חברת ישוב א״י הוא מדגיש:

„מה שנוגע ללאומיות הרי יש לנו די דוגמאות איך נותנים עמים אחרים מרכושם ומדמם כדי להשיג מחדש את לאומיותם שאבדה להם מזמן ושום קרבן אינו יקר מדי להם כדי להשיג אותה. על אחת כמה וכמה אנו היהודים שלאומיותנו קשורה קשר אמיץ כל כך לדתנו הקדושה, האם אנו נפול בזה בהשוואה לעמים אחרים?“

זמן קצר לאחר הופעת הספר „דרישת ציון“ בדפוס, הופיע ספרו של משה הס „רומא וירושלים“, שהושפע מרעיונותיו של הרב קאלישר. הס מזכיר בהערצה את הרב קאלישר ואת ספרו במלים אלו:

„ברגע זה שאני עומד לסיים את ספרי נמסרה לידי מחברת רב זקן אחד מן המחזיקים בנושנות, אשר יצאה לאור זה מקרוב. הרב הזה העמיק חקר בשאלות הלאומיות הישראלית מנקודת המבט התלמודי ובא לידי אותן המסקנות עצמן אשר הגיע אליהם הנוצרי הצרפתי (*). בשאלת המזרח החדשה — מסקנות שגם אני מסכים להן בכל פרט ופרט. גם מתוכן המחברת הזאת הכתובה עברית אביא לך בזה ראשי פרקים“. וכאן מצטט הס את כל הקטע החל „ועתה אם עוד לא באה עת לחננה“ עד סוף כל ארבע ההצעות של תכנית החברה.

והס מוסיף: „האם לא צדקתי, איפוא, בהללי לפניך

* ארנסט לאהאראן, מזכירו של הקיסר נפוליון השלישי, פרסם חוברת בשנת 1860 על בעית המזרח התיכון.

את דעתם הבריאה והמיושבת של בני עמי, ובהחליטי כי על האדמה הלאומית, אשר כל בני ישראל יהיו שותפים בה, ישקוט ריב המפלגות ולא ישמע קול מחרחרי מדון ותרועת מלחמת הדעות..."

והוא מסיים: הנה על ההרים רגלי מבשרת ירושלים, הנה עקבות החברה הגדולה — אשורנה ולא רחוק, — אשר תתעורר לקריאת רב יהודי אוהב עמו להוציא את הרעיון הקדוש לפעולת ידים, להושיב ערים נשמות ולהחיות את האדמה מערמת השממון על ידי עובדים יהודיים תחת חסות הממשלות האדירות שבמערב" (יצחק גור-אריה, ע' סט).

אנו רואים איפוא, מה גדולה היתה השפעתו של הרב קאלישר ולא על רבנים בלבד.

פעולות אלו ודרכי הסברה שנקט בהם הרב קאלישר מצאו הד גם בארץ ישראל עצמה. הרב ר' יוסף שוורץ בעל הספר "תבואות הארץ" פרסם ב"המגיד", תרכ"ג, מכתב גלוי אל הרב אליהו גוטמאכר, בו הוא מסביר שהפעולות למען ישוב א"י תוכלנה להצליח בשלשה תנאים אלה:

- א. צריכים להעלות לא"י רבבות אנשים כדי לשמור את הארץ ועובדיה משודדים חומסים ורוצחי נפש.
- ב. לשם כך דרוש הון תועפות כסף.
- ג. בעיקר צריך להעלות יהודים שיודעים לעבוד את האדמה מנעוריהם, כי תושבי א"י אינם מסוגלים ואינם רוצים לעסוק בעבודת אדמה.

הרב קלישר השיב לו במאמר "תשובה מאהבה על דבר

חברת ישוב א"י, נדפס בהמגיד תרכ"ג. בראש וראשונה הוא מוכיח את ר' יוסף שוורץ "ויוסף היה לו טוב עין וכו' ואיך יהיה לו חס ושלום עינא בישא אל חברים כל ישראל, אשר ירצו להתחבר בכספם וזהבם אל נחלת אבותינו לבנות השוממות ולנטוע הנהרסות". ואחר כך הוא משיב לו על טענותיו.

על הטענה הראשונה שצריכים עליה גדולה של רבבות, הוא תמיה עליו איך שכח את הכתוב בנחמיה, שסך הכל עלו אז ארבעים ושנים אלף, והרבה שונאים היו להם, ובכל זאת "חצים מחזיקים ברמחים וחצים בבנין" וה' היה בעזרתם והצליחו. ועל הטענה שדרוש הון תועפות הוא עונה לו, שבחמשים אלף טאלער יכולים לקנות שדות וכרמים הרבה מאד בא"י, וישנם עשירים גדולים בין היהודים, שאפילו אחד מהם יכול לקנות את כל השדות והכרמים. על הטענה השלישית הוא עונה, שאצל החכם הד"ר לוי, מזכירו של משה מונטיפיורי, שהיה מלוה את השר בכל נסיעותיו וגם בא"י, נמצאים שלש מאות מכתבים. מאה וחמשים מהם מכפרים שעל יד טבריה, צפת וחברון, המודיעים על נכונתם לעבוד אדמה ועל הכשרתם לעבודה זו. ומאה וחמישים מכתבים מאנשי וולין (רוסיה) "יראי ה' ולומדי תורה ואשר יש בהם כח לעשות חיל בעבודת שדה וכרם וכו' ומפילים תחנתם להשתדל להם עבודה זו, וכל בני ביתם יעזרו למלאכתם". מלבד זאת מביא הרב קאלישר את דבריו של החכם באשי "הרב הגדול החכם השלם הצדיק ר' דוד חז"ן שכתב לקהלת פוזנא "שכל אשר נעשה ברשיון השררה לא יאונה לנו שום רע

ויוסר כל פוקה ומכשול". ובסוף הוא מיעץ לר' יוסף שוורץ לקרא את המאמר של "הגדול הצדיק ר' יהודה אלקלעי שנתפרסם שנה זו בהמגיד, מאמר נפלא". (שם ע' קצב-קצג).

דברים אלה כתב הרב קאלישר גם בעתון הגרמני "דער איזראעליט" בשנת תרכ"ג והוסיף עוד רעיון ממדרש רבא שגאולת ישראל באה בתחלה קמעא קמעא ואחר כן פרה ורבה. וכן — כותב הרב קאלישר — היתה הגאולה בימי מרדכי ואסתר. תחלה כתוב "ומרדכי יושב בשער המלך" ואחרי כן כתוב "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות" ולבסוף "ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר". הרב קאלישר שואל: האם לא הגענו עכשיו לדרגא ראשונה של הגאולה בדומה למרדכי יושב בשער המלך? על ידי אנשים מהוללים כמו רוטשילד, מונטיפיורי וכדומה שלא רק שהם נכנסים לארמונות המלכים אלא יש להם השפעה רבה. וכך תבאנה יתר התקופות עד שלבסוף נגיע לעת שנאמר בה "ליהודים היתה אורה וגו'". הוא מסיים באמרו שהרב יוסף שוורץ מא"י כותב "בלי כל הוכחה וכו' רואים איפוא שהוא מעונין לבטל את כל הענין" וחותם: "השוכן בציון יערה רוח ממרום אל לב אחינו בני ישראל לפעולת הקודש ואז יבקע כשחר אורו". (שם קצו-קצז).

באותו זמן היה רב העדה האשכנזית בירושלים הגאון ר' מאיר אורבך בעל "אמרי בינה" מקאליש. בשנת תרכ"ג הביע הרב קאלישר במכתבו אליו את השקפתו על הגאולה הקרובה ותכניתו לשיבת ציון. גם הרב אליהו גוטמאכר

כתב אליו לפני כן, ושאל לדעתו על ענין חברת ישוב א"י. בתשובתו אשר השיב הרב אורבך להרב גוטמאכר כלולה גם תשובתו על דעותיו של הרב קאלישר. התשובה נדפסה ב"הלבנון" שנת תרכ"ג, ובה נמצא כתוב "שאי אפשר להסתמך על דברי הנביאים וחז"ל על הגאולה לחרוץ משפט בדברים החתומים והסתומים". ועל דברי הרב קאלישר הכותב שהמעמד המכובד של היהודים באירופה הוא דרגה ראשונה לגאולה, עונה הרב אורבך בהדגישו בצדק שכבר היו בגלות דרגות כאלה בספרד ופורטוגל, שהיו יהודים מקורבים למלכות כאברבנאל וכדו' ובכל זאת לא היתה אתחלתא דגאולה. ומנין לנו — שואל הוא — שעכשיו היא ראשית הגאולה? וגם את הראיה מן הרמב"ן בפירושו על שיר השירים שמביא הרב קאלישר דוחה הרב אורבך באמרו שכונת הרמב"ן היה לעשרת השבטים ועל אלה לא ידוע כעת כלום. ועוד מציין הוא שהרב חיד"א אומר כי הפירוש הנ"ל אינו מן הרמב"ן כלל. לעומת זאת מציע הרב אורבך את השקפתו הוא שהגאולה תלויה בתשובה "לעורר אהבת התורה הקדושה". ואף שאינו בדעה אחת עם הרב קאלישר בדבר ישוב א"י אינו מתנגד לישוב הארץ אלא מזהיר מפני הקשיים והמכשולים, בעיקר מפני התנפלויות של השודדים. גם בעיר יש לקונסולים הרבה עבודה להגן על העולים מארצות אירופה והוא מביא עובדות של רצח יהודים בערים ובכפרים בא"י ורצח תיירים. בסוף הוא מציע שתבוא משלחת מטעם חברת ישוב א"י לחקור את המצב על המקום. על כך משיב הרב קאלישר להרב אורבך גם כן

בהלבנון אותה השנה. הוא פותח בהלכה ועובר לויכוח ואומר: „צדיק אתה שארי יקירי חביבי כי אריב עליך, כי נפשי יודעת מאד שכל כונתך לשם שמים, אך משפטים אדבר אתך וכו' איך לא יראת להעלות על ספר לדבר כאלה להפריע ידי עם קודש ממחשבה טובה גדולה אשר מצורפה למעשה“. ואשר כתבת „וכבר היה כן מלפנים כמו אברבנאל ודומיהם“. זה אין לו דמיון כלל, כי בדור ההוא אך הדון יצחק אברבנאל מצא חן בעיני המלך לבדו, וכל עם יושבי שפאניען שנאת הדת מן הכומרים רבה עליהם ותמיד העלילו דם עליהם וכיוצא. ואפילו היה קצת אור במדינה אחת מה היה בשאר הארצות? חושך ומעוף צוקה צרה ויגון. לא כן לעת כזאת, שבכל המדינות נתונים היהודים לחסדי המלכים. וגם חכמי הגויים מנשאים את היהודים ואת ארץ הקדושה לנחלתנו“. ואשר לטענה של הפחד מפני השוד והרצח הרי בעצמו כתב שבימי איברהים באשי הופיע אור חדש לעקור אנשי רשע, וקנו אז שדות וכרמים, והעשירו ועשו חיל ואחר כך נתגרשו. והלא זאת תשובה לשאלתו, כי ככוחו של איברהים באשי, כה ישלח השי"ת עזרתו על ידי באשי אחר וכו'. אם אנחנו נעשה שלנו לשם שמים בטחוננו חזק כי ישלח ה' יתברך עזרתו לנו ויפדנו מכל צוררינו. ואשר לטענתו כי הכל תלוי בתשובה שואל הרב קאלישר: הלא אנו רואים שהדור הולך וחסר בעוונותינו הרבים ואיך אפשר לצפות שכל ישראל יחזרו בתשובה גמורה. אך עיקר התשובה מבואר בתיקוני זהר שהיא התשובה לשוב לארץ ישראל בכל לב וכאשר נהיה קבוצת סך מסוים בארץ, והמה יעשו תשובה גמורה יהיה ככל ישראל. על כן העיקר הוא לעשות

ישוב בא"י. ובדבר בואה של משלחת, אשר תבוא ותחקור את המצב בארץ, כותב הרב קאלישר: בזה צדקו דבריו מאד ורוח ה' דבר בו. ומוסיף שזאת היתה גם הצעתו בהיותו בפרנקפורט בישיבת הועד של חברת ישוב א"י. אחד מידידי הרב קאלישר היה הגאון והחכם ד"ר עזריאל הילדסהיימר שהיה רב הקהלה החרדית בברלין מיסד בית המדרש רבנים ובעל השפעה גדולה על יהדות גרמניה. בהיותו עוד רב באייזנשטט פנה אליו הרב קאלישר במכתב בשנת תרכ"ג ובקש ממנו שיתמוך בחברת ישוב א"י. מענין הדבר, שהרב הילדסהיימר חשש מפני חלול שבת בעבודת אדמה בא"י. על כך השיב לו הרב קאלישר: "הלא כאשר נזכה לגמור הדבר, ודאי נעמיד שומרים ושוטרים כאשר עשה נחמיה עליו השלום, לבל יבוא חס וחלילה שום חילול שבת מהפועלים ועובדי אדמת קודש, רק כולם יוכרחו לבוא מליל שבת עד מוצאי שבת קודש בעירות הסמוכות להתפלל שם ולשמוע שם בלימודים. ואם יזכנו השי"ת בזה, אסע גם אני בלי נדר לשם, לשים עין פקוחה עם סיוע הבית דין הגדול של ארץ הקודש לשמור את השבת ומצוות התלויות בארץ כהלכתן. ומי שיעבור על אלה חס ושלום יגורש מנחלתו ועבודתו ויהיה מוחרם ומנודה" (שם, ע' קפח-קפט).

במכתבו זה אומר הרב קאלישר ברורות שבגלל חילול שבת עלולה להפגם מצות ישוב ארץ ישראל. "האמת אתו — כותב הוא לרב הילדסהיימר — שאם יש לחשוש לזה תתרועע ותשבר חומת בנין מצוה רבה הלזו" (שם קפ"ח). אולם אין הרב קאלישר מאמין שבארץ הקדש יחללו את

השבת, וכעבור ארבע שנים בשנת תרכ"ז חזר וכתב הרב קאלישר אל הרב הילדסהיימר בזו הלשון: „ואם יש לו קצת בית מיחוש שיבואו לידי חילול שבת חס ושלום, תמה אני איך נחשוד בני ישראל בארץ הקדושה, וכי כאנשי אירופה, אשר בעוונותינו הרבים יחללו שבת בפרהסיא, גם בארץ הקודש יחשדו? הלא שמה התורה נשמרת בכל עוז וכאשר כתבו לי משם שיפקדו רבנים מובהקים על זה וכו' וקל וחומר בנו של קל וחומר אם אני בעצמי אשא נפשי בכפי בלי נדר ליסע לשם, אך כעת אי אפשר, כי עוד יש לי בנות לתתן לאיש, ועל כל פנים כאשר תנשא הבכירה אז בלי נדר מוסכם בלבי לאחוז אל אורח הקודש אם ירצה השם. (שם, ע' רנ"ה).

תנועת ישוב א"י הלכה והתפשטה. גם בעיר שאבאץ אשר בבבסרביה, נוסדה חברה לישוב א"י שהיתה קשורה בראשונה לחברה שבפרנקפורט דאודר, ואחר כך לחברת כל ישראל חברים. בראשה עמד אחד מנכבדי הקהלה, יעקב אלקלעי. בראשית שנת תרכ"ו נעשו פרעות ביהודי שאבאץ, וראש החברה הנ"ל היה הקרבן הראשון. אז החליטו יהודי שאבאץ לעלות לא"י. הם פנו בקול קורא ב"המגיד" לעזור להם. עורך המגיד הפנה אותם אל חברת כל ישראל חברים וזו השתדלה עבורם אצל השולטן, להרשות כניסתם לא"י. הרשיון ניתן. אבל עדיין זקוקים היו לעזרה ברכישת שדות וכרמים. הרב קאלישר נענה לקול הקורא של יהודי שאבאץ, ושלח מיד מכתב אל עורך „הלבנון" יחיאל בריל (נדפס בגליון 2, שנת תרכ"ו ואחר כך גם בהמגיד של אותה השנה גליון 19). במכתבו זה כותב הרב קאלישר כי יש

צורך דחוף, שחברת כל ישראל חברים תשתדל אצל השולטן לקבל רשיון לרכישת קרקעות עבור יהודי שאבאץ וכשיתקבל הרשיון, אזי הוא ישתדל אצל חברת ישוב א"י להתחיל בקניית "איזה שדות סמוכות לעיר, למען יובטחו על שמירתם מהערבים" והוא מסיים: "ואם יהיה מההכרח אסע בלי נדר, אם יעזרני ה' בעצמי לארץ הקודש בימי הקיץ הבאים עלינו לטובה, ונקיים בזה פדיון שבויים ופדיון ארץ נשמה" (שם, ע' רלב"רלג).

אחד מעוזריו הראשיים של הרב קאלישר היה הרב ר' נתן פרידלאנד, מגיד מישרים בעיר טוירוגן בליטא, מתלמידיו של הצדיק ר' יוסף זונדל סאלאנטר. אף הוא הגיע לידי רעיון ששיבת ישראל לארצו תהיה בדרך הטבע. את רעיונו זה הביע בספריו "כוס ישועה ונחמה", "סולו המסלה" ועוד, שנדפסו בשנת תרי"ט, ג' שנים קודם שנתפרסם ספרו של הרב קאלישר "דרישת ציון" (תרכ"ב). את ספרו הראשון חבר עוד בשנת תרי"ד ובהיותו נודד מעיר לעיר בתור מגיד ודרשן אסף הסכמות מרבנים שונים. בראשית שנת תרי"ט הגיע לטהורן ובקש הסכמה לספרו מהרב קאלישר. הרב קאלישר שמח שמצא אח לדעותיו ולא רק שנתן לו את הסכמתו אלא המריץ אותו לפעול למען ישוב א"י בדבור ובמעשה. בשנת תר"ך הגיע ר' נתן פרידלאנד לפאריס ושם נפגש עם אלברט כהן, הממונה על עניני הצדקה של משפחת רוטשילד ועורר אותו לתמוך ברעיון ישוב א"י. אלברט כהן היה קרוב לעניני א"י, הוא ביקר בארץ בשנת תרי"ד ויסד בה את בית החולים ע"ש רוטשילד, בית ספר לבנים ללימוד מלאכה, ומוסדות צדקה אחרים,

ואחר כך שב לבקרה בשנת תרט"ז מפאריז ניהל ר' נתן פרידלאנד חליפת מכתבים עם הרב קאלישר והודיעו על וצאות פגישתו עם אלברט כהן וכי מצא אצלו און קשבת. הוא יעץ להרב קלישר לכתב אל אלברט כהן וגם לשלוח לו העתק מספרו „דרישת ציון“ שעדיין לא נדפס והיה מונח אצלו בכתובים. הרב קאלישר שלח העתק מספרו בצירוף מכתב בו בקש מאלברט כהן שישפיע על בית רוטשילד לעשות למען ישוב א"י על פי תכניתו היינו לקנות אדמות וכן להניע את רוטשילד לדבר על לב „הקיסר החסיד וטוב לעם ישראל“ נאפוליאון השלישי. הקיסר הזה היה ידוע בתמיכתו הנלהבת לשחרורם של עמים מדוכאים. הוא תמך באיטליה במלחמת שחרורה מעול אוסטריה והתערב בשנת 1859 לטובת הנוצרים בלבנון. ובאותה שנה ניסה גם להשפיע על האפיפיור, שיחזיר את הילד מורטארה להוריו. מזכירו הפרטי של נפוליאון, ארנסט לאהאראן, פרסם בשנת 1860 חוברת על בעיות המזרח הקרוב וקרא לתחיה הלאומית העברית ולהקמת מדינה עברית בא"י. לאהאראן הביע את התקוה שצרפת תתמוך בשאיפות היהודים לתקומתם המדינית בארץ אבותיהם. ואף כי היתה זאת השקפתו הפרטית של לאהאראן, ראה בה הרב קאלישר תופעה מעודדת להגשמת רעיונו בדבר ישוב א"י, בתמיכתו של בית המלכות הצרפתי. בשבתו בפאריס, ערך ר' נתן פרידלנד מכתב בקשה על דבר ישוב א"י אל הקיסר, בצירוף הצעת דברים מאת הרב קאלישר בלשון הצרפתית.

במכתב שכתב הרב פרידלנד אל השר גדליה בלונדון בן אחותו של השר מונטיפירוי מיום ה' לסדר תולדות שנת

”יתברכו” (תרל”ח), הוא אומר בין השאר: „... ואז הרהבת בנפשי עוז לגשת מכתב בקשה על זה פני כס הקיסר נאפאליאון השלישי, ועמו גם מכתב אליו מהגאון ר' צבי הירש קאלישר זצ”ל נעתק ללשון צרפת והשיב לי הקיסר אז במכתב” (י. גור אריה הרב קאלישר ע' קכ”א).

התשובה הזאת של הקיסר לא נדפסה ואין הרב קאלישר מזכיר אותה בשום מקום בכתביו הנדפסים.

באותה שנה, שנת תר”ך שישב הרב פרידלאנד בפאריס, נוסדה חברת כל ישראל חברים, שבראשה הועמד כעבור כמה שנים אדולף כרמיה. הרב פרידלנד עמד בקשרים הדוקים עם חברה זו ונשלח על ידה להטיף ולנהל תעמולה לרכישת חברים בכל ארצות אירופה. בעת ובעונה אחת עשה נפשות גם לרעיונו של הרב קאלישר, אשר נתן לו מכתב המלצה חתום על ידי הרב גוטמאכר ועל ידו. עם כתב המלצה זה עבר הרב פרידלנד בכל קהלות גרמניה ובכל מקום דרש והטיף לטובת הרעיון ורכש חברים.

עוד עסקן ושליח חשוב למען חברת ישוב א”י מצא הרב קאלישר בהרב יוסף נאטונק, רב בעיר שטולוינברג, בהונגריה. הרב נאטונק הצטיין בכל. היה חכם ובקיא בלשונות אירופא וידע לרכוש לבבות לטובת רעיון ישוב א”י. ועל הכל היה איש „אשר לו לב בוער כאש אל אהבת ארץ ישראל” כפי שכותב עליו הרב קאלישר. הוא היה נועז ובעל מעוף וחלם על עליה גדולה לא”י, על כינוס וועידה גדולה למען ישוב א”י, על פעולה מדינית בפני ממשלת תורכיה. הרב קאלישר לא הסכים לכל התכניות הגדולות הללו באמרו שנאטונק „יפריז על המידה לשאול

יותר מדי" (שם, ע' רלז) ועוד "שחושב להסיר הממשלה מישמעאל" על כך כתב לו הרב קאלישר "הלוא הוא נגד דתו ובכל הון לא יעשה" ודרש מנאטונק שרק זאת ישתדל לפני משלת תורכיה, שתתן רשיון לא רק לקנות אדמות בא"י מידי בעליהן, אלא גם שתתן אדמות אשר אין עליהן בעלים, כלומר אדמות הממשלה, לעבוד בהן. (שם, ע' רמ).

הרב נאטונק הצטייד במכתבי המלצה מהקונסולים בוינה גם מהקונסול התורכי ומגדולי אנשי שם ויצא בשליחות זאת לקושטא. בוינה, נפגש עם הקונסול התורכי שם, וקבל ממנו מכתב המלצה אל שר החוץ התורכי. כמוכן קיבל מכתבי המלצה מראשי חברת כל ישראל חברים בפאריז, שדעתם היתה נשמעת אצל שרי תורכיה. באביב תרכ"ז הגיע לקושטא. תחלה נפגש שם עם ראשי העדה היהודית, ובראשם החכם באשי יקיר גירון, והם עזרו לו בפעולתו. המשא ומתן עם ממשלת תורכיה התנהל בראשונה בהצלחה. כל הקשרים וכל האמצעים גויסו למטרה זו כדי להשיג את הרשיון המבוקש מממשלת תורכיה. הרב קאלישר שלח לו כספים לרכישת הרשיון אולם הענין נמשך זמן רב. תשובות הממשלה התורכית נעשו מתחמקות יותר ויותר ואת נאטונק פטרו ב"לך ושוב". בינתיים חלה נאטונק ומכל הענין לא יצא דבר.

הרב קאלישר הצטער צער רב מהכשלון הזה.

גם עם גאוני רוסיה ופולניה היה הרב קאלישר מיודד, עם הגאון ר' יהושע טרונק מקוטנא וחתנו ר' חיים אלעזר וקס מקאליש, החליף מכתבים בענין ישוב א"י. באחד ממכתביו אל הגאון מקוטנא הוא מבקש ממנו שיסע יחד

עם המטיף ר' נתן פרידלנאד אל הגביר הנודע והנדיב הגדול קושמארעק כדי להשפיע עליו שינדב סכום הגון על "מקנה כפר אחד סמוך ליאפו". (שם ע' תפ"ז).

כן בקש הרב קאלישר מהגאון מקוטנא הסכמה לספרו "דרישת ציון" ואלה הדברים שכתב הרב מקוטנא בהסכמתו בשנת תרכ"ה: "הן האירו אל עבר פני אמרותיו היקרים ושמחתי בראותי גודל התאמצו בדבר חברת ישוב א"י, והנה המתחיל במצוה אומרים לו גמור, עשה תעשה וגם יכל תוכל, בל יפול לבו ואל ירך מדברי המתנגדים כי לא בהשכל ידברו וכו' אולם בדבר חברת ישוב א"י אשרי חלקם של המתאמצים בזה והנני אומר שלום לכ"ת, שלום לראשי החברה, והיה ראשיתם מצער ואחריתם ישגא מאד" (בראש הספר דרישת ציון, נדפס בטהורן, תרכ"ו).

הרב מקוטנא תמך בכל לבו ברעיון ישוב א"י והשפיע גם על חתנו הרב ר' חיים אלעזר וקס להתמסר לעבודת ישוב א"י ושניהם ביחד בקרו בארץ בשנת תרמ"ו ויסדו שם את כפר חטין ונטעו שם גני אתרוגים. גם על תלמידיו השפיע הגאון מקוטנא שיתנו את ידם לתמוך בחברת ישוב א"י ואחד מהם הרב ר' חיים מרדכי בהיותו ראב"ד בפלוצק עמד אף הוא בקשרי מכתבים עם הרב קאלישר (שם, כתבי הרב קאלישר עמ' קפ"ב).

הגאון ר' חיים אלעזר וקס היה במשך שנים רבות נשיא הכולל של א"י והיה הראשון שהשתדל להכניס אתרוגי א"י לפולין והשפיע על הרבה צדיקים ורבנים שיוציאו כרוז ליהודים שיקחו אתרוגים מא"י. הכרוז נדפס בשנת תרל"ד. הרב קאלישר עמד בקשרי מכתבים עם ר' חיים

אלעזר וקס ועוד בשנת תרכ"ה כתב הרב קאלישר אל חברו הצדיק ר' אליהו גוטמכר מגריידיץ:

„כי כתבתי מכתב ערוך אל הגאון אבד"ק קאליש אשר השתדל הרבה עבור עניי אה"ק שיתאחד גם עמנו לחזק חברתנו וכאשר יצורף עוד כסף עם שלנו אז דעתי לנסוע בל"נ בעצמי לאה"ק להשגיח על ישיבת א"י (שם' ע' רס"ב). הרב קאלישר עמד בקשרים עם גדולי גרמניה והשפיע עליהם שיעסקו בישוב א"י. הרבה מכתבים כתב אל הגאון ר' עזריאל הילדסהיימר בהיותו עוד רב באייזנשטט (כתבי הרב קאלישר ע' רנ"ג, שי"א ועוד). ובקש ממנו שיפרסם מאמר בעתון „איזראעליט" לטובת ישוב א"י והוא בטוח „אך אם רק קול דממה דקה ישמיע בעלה „האיזראעליט" לעורר לב נדיבים בטוהר לשונו הצחה בלי ספק רבים ישמעו לקולו" (שם, ע' רנ"ה)

הוצאת יהודים שהתרגלו במשך דורות לחיי מסחר ופקידות „מן העיר אל הכפר" שהיא כיום אחד הדברים היותר קשים נעשה ביתר קלות לפני מאה שנה. אחוז גדול של יהודים מקבלי חלוקה בארץ רצו לעזוב את החלוקה ולעבור לעבודת אדמה, בכל מכתב או מאמר שכתב הרב קאלישר הוא מדגיש את זה כדי להכחיש את מוציאי דיבה על יושבי הארץ. „הלא הרבה מכתבים עמנו מצפת וטבריה ויפו מן כמה מאות חתומים הרוצים בעבודה ומעידים על טוב הארץ וקיימו את דבריהם הקונזולען מן צפת וטבריה עם התימתם וכבר ישנו כמה עובדי אדמה מאחינו בני ישראל סמוך לצפת ולא שמעו קול נוגש" — כותב הרב קאלישר (שם ע' רס"ו).

ובמאמר אחר משנת תרכ"ג, שנדפס בהמגיד, כותב הרב קאלישר: „וכאשר העיד לי איש אחד מיושבי ירושלים נודע פה לצדיק ותמים מנעוריו ודר כשלשים שנה בירושלים וישנו תחת ידו יותר ממאה חתומים מן האשכנזים אשר יאבו לקבל עבודת אדמה כי מחוסר ומכפץ יצילו נפשם“ (שם, ע' רי"ז).

בארצות שונות מצא הרב קאלישר יהודים שהיו מוכנים לעלות לא"י ולעסוק שם בעבודת אדמה, כי גם במקומות מושבותיהם עסקו בה. „גם מכתבים רבים מרוסיה מאנשים העוסקים גם בארץ מולדתם בעבודת האדמה. אלה מחכים רק להתחלה של ישוב ארץ ישראל כדי לעלות שמה עם רכושם וכך לקיים את מצוות תרומות ומעשרות ועבודת אדמת הקודש“ (שם, ע' רפ"ב).

בכל הזדמנות, כמעט בכל מאמר ומכתב שכתב בענין ישוב א"י, עומד הרב קאלישר ומרתיע ומזהיר ומוכיח שהגלות היא עונש לנו על עלבון הארץ שלא קיימנו את המצוות התלויות בארץ. וכך כותב הוא בכרוז שלו בשנת תר"ל, כרוז שנפוצ ע"י ר' נתן פרידלנדר:

„כן יש לפנינו מקור, וסבת הגלות מארצנו באה על ידי עלבון הארץ באשר כבר היה כזאת במתי המדבר. ושוב כתבו הכוונה האמתית האלשיך והעקידה בקרא „וזכרתי וגו“ שאומר ה' הייתי זוכר להם זכות אבות הקודמים להניחם על מקומם וכו' „ורק הארץ אזכור“, שהיה מוכרח לזכור בעלבון הארץ שלא שבתו השמיטין והיתה רק זאת הסבה שהארץ תעזב מהם. ולכן — מסכם הרב קאלישר — עלינו לסלק סבה זו לפחות בהתחלה קטנה ולקנות איזה כפרות

הארץ להביאם לבני ישראל לקיים עליהם מצוות התלויות בארץ" (שם, ע' שז).

כל שאיפותיו של הרב קאלישר היו לעלות ארצה ובשנת תרכ"ח שלח את בנו וואלף לא"י כדי לראות במקום אם אדמת א"י פוריה וגם אם אמת הדבר שתושבי א"י אנשי החלוקה רוצים לעזוב את החלוקה ולעבור לחקלאות. בנו וואלף עלה לירושלים ומצא שהאדמה פוריה וכי בירושלים נרשמו אז כשלשת אלפים לעבודת אדמה (שם, ע' רע"ב), בשנת תרכ"ט ערך ר' וואלף תכנית של מושבה יהודית ליד ירושלים ופנה עם התכנית הזאת אל נשיא חברת כל ישראל חברים בפאריז. תקנותיה של תכנית זו השותפניות מענינים מאוד בדמיוןן לשיטת השותפניות בקיבוץ שבימינו. סעיף 6 דורש "כל איש או משפחה המתקבלים למושבה חייבים למסור להנהלה את כל רכושם, ראשית כל את הכסף שבידם ויקבלו שובר-קבלה שיירשם בפנקס". ובסעיף 8: "אין להשאיר בשום אופן בידי האנשים כסף אלא הוא ישאר בידי הנהלת המושבה, כי הכסף הוא מקור וראשית של כל חטא כמו קנאה, מחלוקת, תאוות בצע וכו'. ההנהגה הפנימית של המושבה צריכה לנהל את המושבה בלי כסף כדי שרק אהבה תשרור בה". ובשעה שמקבלים חבר צריכים להודיע לו על החיים במושבה זו "שהוא יהיה לגמרי בלי דאגות וחפשי תחת מחסהו של ד' ובשביל עצמו, כי הוא שותף לכל התוצרת של המושבה כמו המנהל בעצמו, וכל מה שהוא רואה שייך לד' הכל יכול והקיים לעד, ויש לו רשות להשתמש בכל לצרכיו באופן חפשי".

וכדי להפוך את אנשי ירושלים הרגילים לחיות מן

החלוקה לאנשי כפר ועובדי אדמה יש למחברנו הצעה מודרנית והיא: להכניס מדריכים חקלאיים מה שעושים גם כיום בכל נקודה חקלאית חדשה במדינת ישראל. "קודם כל נחוץ מאוד להמריץ את האנשים או להזמין חקלאים גרמניים חרוצים אחדים שיספחו למושבה כדי שהם ילמדו ויורו לאנשים המקומיים את תורת החקלאות כי המקומיים אין כמעט לגמרי, פרט למעטים היוצאים מהכלל, שום ידיעות והחקלאי הגרמני יש לו אינטליגנציה חיבת העבודה כשרון והתמדה" (שם ר' רע"ז סעיף 37).

המדריכים הגרמניים ידריכו את האנשים המבוגרים ובשביל הצעירים הוא מציע: "אקדמיה לחקלאות חשוב מאד להקים, כדי לחנך בה אנשים צעירים לחקלאות. זו צריכה להיות קשורה ללמוד הגנות כדי שאפשר יהיה ליפות לכבוד ד' את המושבה בפרחים רבים עד כמה שאפשר, וכדי להפיץ ריחות נעימים לאנשים" (שם, סעיף 30).

ישנם הרבה סעיפים בתכנית הזאת שאין להתבייש בהם גם כיום בימינו אלה במדינת ישראל. התכנית מקיפה את כל זכויותיהם וחובותיהם של חברי המושבה.

מענין הדבר שגם בית-סוהר הוא מציע לסדר במושבה זו והעבירות אשר עליהן יכלאו חברי המושבה, הן שתיים בסך הכל: האחת, "הוצאת דיבה ע"י אחד נגד רעהו כשיודע שיסודה בשקר, תענש במאסר עד שלשה חדשים בלחם ומים" (שם, סעיף 29). והעבירה השניה: "אם ימצא כסף אצל מישהו במושבה, יענש במאסר עד ששה חדשים בלחם ומים, כדי שלא יהיה חשק לאחרים לכסף" (שם סעיף 21).

תכניתו של ר' וואלף קאלישר המצטיינת בתמימות רבה, לא יצאה אל הפועל. ר' וואלף נשאר בירושלים, נשא אשה ונעשה סוכן למכירת גורלות שקבל מן החברה בלייפציג. אנשי „החלוקה“ בירושלים אשר התנגדו להרב קאלישר מפני שחששו שמא בגלל תכניותיו לישוב א"י תפחתנה ההכנסות לקופת החלוקה, התנקמו בבנו ר' וואלף. הם רדפוהו וירדו לחייו. הרב קאלישר פנה אז במכתב מלא מרירות אל הנהלת כולל הו"ד שבאמסטרדם והתאונן:

„...ועתה ירצחו את בני בשנאתם ושנאת חנם עד שפוך דם. הנני שולח לכם מכתב כלתי אשת בני וואלף, ודברי מחותני הרב מו"ה שלמה הלוי נ"י ומוחתם מהרב אב"ד מרדכי אריה נ"י. וגם עמיתי הגאון החסיד ר' אליהו גוטמאכר כתב מרורות למו, ואתם תעמדו מרחוק? וכי ח"ו גם אתם שנאתם אותי על רדפי אך טוב לאחינו בני ישראל?" (כתבי הרב קאלישר, ע' שנד).

בשנת תרל"ב הבטיח קרל נטר להרב קאלישר לקבל את וואלף בתור קורספודנט גרמני במקוה ישראל, וכפי הנראה לא יצא הדבר אל הפועל. בינתיים הסתבך ר' וואלף במשפט עם אחד מלקוחותיו שקנה ממנו כרטיס הגרלה ולא שלם במועד הקבוע את כל הסכום. הכרטיס זכה בגורל, אבל לפי תקנות ההגרלה לא יכול היה לקבל את הזכיה. הזוכה שהיה מומר פנה אל הקונסול האנגלי ועל פי פסקו נאסר וואלף.

אביו פנה להצלת בנו, אשר נאסר על לא עול בכפו: אל חברת כל ישראל חברים בפאריז, אל השר משה מונטיפיורי בלונדון, ואל החכם באשא ר' יקיר גירון

מתורכיה שהתישב בירושלים בשנת תרל"ב והיה פעיל בחברת ישוב א"י. ר' וואלף שוחרר לאחר שישב שלשה חדשים במאסר. הוא יצא לחו"ל אבל חזר ארצה, היה ברצונו ליסד עתון "בלשון אשכנז באותיות עבריות" ואביו תמך ברעיונו, אולם גם דבר זה לא יצא אל הפועל.

בשנת תרל"ד היה בירושלים חורף קשה, קור ושלג כבד אשר הרס גגות ורבים מתושבי ירושלים העתיקה נשארו ללא קורת גג. היוקר האמיר ורבים היו ללא פת לחם. הרב קאלישר שלח ליד הרב אורבאך בירושלים כספים על מנת לחלקם לעניים. ובמכתבו כתב: "והנה המעות אשר אני שולח לכם יהיה רק לעטופי רעב על ידי היוקר ועל ידי הגשם והשלג הרב, ואבקש לא לתת בזה דין קדימה ללומדי תורה, רק הקדימה לרעבים ביותר, בפרט אותם שגם גגותיהם כמעט נפלו על ידי הגשם ושלג". ומוסיף בסוף: "ואם בעיניכם תבחנו שגם בני וואלף מן הנצרכים ביותר תתנו גם לו איזה ר"ט, וזה תלוי בדעתכם הרחבה במשפט צדק ואמת". (שם ע' תקט"ו).

מי יתן והיו גם בימינו מנהיגי העם דואגים כמותו לכלל ולא לעצמם ובשרם!

פרק ז

המאבק לרעיון שיבת ציון

ההתנגדות לרעיונות הרב קאלישר וחבריו היתה מצדדים שונים. מצד אחד היו רבנים חרדים בגרמניה

שחששו מפני חילול שבת בארץ הקדש, כמו שהזכרנו כבר בשם הרב עזריאל הילדסהיימר בפרקים הקודמים. וגם הרב אלחנן רוזנשטיין, מתלמידי ר' עקיבא איגר, שהיה אחד הדיינים בברלין הביע דעתו נגד רעיון ישוב א"י (שם, ע' ר"ל). ומצד שני היו מתנגדים מרבני רוסיה. הם חששו לכל מה שבא מגרמניה וביחוד מרבניה, כיון שהרב קאלישר נחשב בעיניהם כרב גרמני לא נתקבלו דבריו עליהם. אברהם ליכט היה שד"ר מירושלים שבא לגרמניה, הצטרף לתנועת ישוב א"י ורכש ארבע מאות חברים לחברה זו ובתוכם גם את הרב ר' יחיאל מיכל זק"ש — על פי עצתו של אברהם ליכט זה פנה הרב קאלישר אל הרב ר' אליהו קאטרניגער שהיה "נשיא כולל זאמוט וקורלאנד" והרב קאלישר כותב אליו בין השאר:

"יש אומרים שלא יאמינו כי חכמי אשכנז יעמידו עמוד התורה על מכונה בא"י ויפירו חס ושלום היושבים על התורה שמה באהליהם וזה שקר וכזב" ומסביר שיהודי אשכנז המתבוללים בכלל אין שואפים לא"י באמרם כי גרמניה היא ארץ נחלתם ונחלת אבותם... מה שאין כן היראים והחרדים לדבר ד' הם כמעט צדיקים יותר מצדיקי רוסלאנד... ואהבת התורה חזק בלבם מאד, כמו הגאון אב"ד ווירצבורג בעל המחבר "מלאכת שמים" ושארי ספרים, והגאון אב"ד אלטונא בעל המחבר "בכורי יעקב" על סוכה ויבמות ושארי ספרים, והגאון הצדיק מגריידיץ והגאון אב"ד דק"ק פאריז וכן באמשטרדם כולם וכן אני הצעיר. ראשית התנאי שימנו משגיחים לקיים כל מצוות התלויות בארץ כדין

וכמשפט ושיתנו בעלי העבודה מעשר לאותן היושבין על התורה ועל העבודה בירושלים ושארי עיירות בארץ הקדושה. וחלילה חלילה לרפות דגל התורה, רק להחזיקה בכל עוז וכו' ולא במדינת פרויסן רק באשכנז חביבות התורה מצויה. גם בפרייסען נשארו שרידים בק' פוזנא, ברעסלא, ברלין וכו' (שם, ע' רט"ו—ז).

ביחוד עמדו על דרכו רבני ירושלים האשכנזים עם הרב מאיר אורבאך בראש. הוא היה גאון מפורסם שעלה מעיר קאליש שבפולין והיה אב"ד עדת האשכנזים ונודע בכנויו "הרב מקאליש"*. עם כל הכבוד שרחש הרב קאלישר לגאון הזה, שהיה גם שאר בשרו, עמד עמו במלחמת דברים קשה ולא חת מפני כבוד גאונותו. הוא ראה בו מתנגד קשה ומכשיל את כל פעולות התנועה כי היתה לרב אורבאך השפעה גדולה ודעתו היתה נשמעת לא רק במחיצתו בירושלים, אלא גם מחוצה לה. אף הרב גוטמאכר מגריידיץ, הושפע ממנו אולם הרב קאלישר לא נכנע לדעת הרבנים שבירושלים ולא נתיאש. הוא נשאר איתן בדעתו ולא זו מהשקפתו והוא מוכיח את הרב מגריידיץ על רפיון רוחו ועל אשר לא מצא אומץ בלבו שלא לכוף ראשו בפני רבני ירושלים. וכותב אליו בשנת תרכ"ו: "ואשר כתב כבודו הרמה כי לא יוכל להיות בעוזרי אחרי פעולתי ע"י רחמי עליון שהשר קרעמיא יתחבר עמנו, ואנכי כעת נצב לבדי ואין איש אתי ומעכ"ת יעמוד מרחוק? — ועתה השיב אחור ימינו מפני כבודו של הרב אויערבאך נ"י וסייעתו. תמה אני!

* נפטר בירושלים בשנת תרל"ח, ידוע ספרו "אמרי בינה".

וכי אנחנו בני חו"ל כייפינן להו? הלא מה שאמרו בפסחים (נא). מקום שנהגו אנן כייפינן להו פירש"י מפני שהם סמיכי. אבל בעת שגם הם אינם סמוכים, לא נופלים אנחנו מהם, ובשגם שם הספרדים והרבה אשכנזים מחזיקים עמנו ואפשר שהם הרוב".

אולם בידעו את ענות רוחו של הרב מגריידיץ הוא דן אותו לכף זכות: „ובאמת אני דן את ידידי מעכ"ת נ"י לכף זכות שבעוצם צדקו לא רצה לעשות מעשה נגד רצון איזה חכמים גדולים שבארץ הקדושה. ולא כן אנכי עמדי. כשם שראוי להיות ענותן כהלל, כן יותר ראוי להיות עז כנמר לרצונו יתברך, כדכתיב „ויגבה לבו בדרכי ה'“ וכו' מי לנו גדול כמשה רבינו, ענו מכל אדם, ויקצף משה בראותו שמץ דופי... ואנכי לא חסתי על כבודו של שארי הגאון אויערבאך, הגם שאני אוהבו כנפשי... עם כל זה כתבתי לו תוכחת מגולה באריכות שלפי דעתי כל הצרות הבאות בעוונותינו הרבים בארץ הקדושה מפני עוון זה הוא שמתנגדים דרך הקודש ובעוון זה אבדנו צדיק נשגב הרב מו"ה נחום וצוק"ל [הוא הרב נחום אבד"ק שאדיק שנפטר בירושלים ממחלת החלי-רע בקיץ שנת תרכ"ה] כי השומר יתברך מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, וכן הגאון מקוטנא וצ"ל [הוא הרב הגאון ר' משה יהודה ליב אבד"ק קוטנא בעל שו"ת „זית רענן“ עלה לירושלים בשנת תרי"ז ונפטר שם בשנת תרכ"ה] עם החכם שווארץ ז"ל [ר' יוסף שווארץ בעל „תבואות הארץ“] במחלה אחת בעוד שמונת ימים עלו השמימה ואחר כך הראם השי"ת הנגף והארבה בעו"ה (אשר כפי הנשמע גם עתה חיל הארבה סביבות ירושלים

וצפת השם ירחם את עמו) גם הבאתי לו המדרש אגדת שמואל מובא בילקוט סוף שמואל ב' ובא גד כו' כך דוד כל אותן אוכלוסין שנפלו מפני שלא תבעו בנין בית המקדש הלא הדברים ק"ו ומה אלו שלא ראו את בית המקדש כך, אני על אחת כמה וכמה. הרי עוצם עונש הנגף על ביטול המעשה והתוחלת על קדושת הארץ שהיא הראשונה מן העשר קדושות" (כתבי הרב קאלישר ע' רלה).

על אף הנגוד שבהשקפה המשיך הרב קאלישר את קשריו עם הרב אורבאך.

ובמכתב שכתב אל הרב גוטמאכר מכ"ז תשרי תרכ"ו הוא מספר: "שלחתי להגאון מקאליש לירושלים כ"ב רייכסטאלער בשביל רעבים וחולים וכתבתי לו גם כן קצת תוכחת בדבר ישוב א"י וכו' והשיב לי שהוא לא יהיה מתנגד אך לא יהיה מסייע". (שם ע' רלו) אולם חרונו הגדול על הרב אורבאך הביע הרב קאלישר באחד ממכתביו אל הרב הילדסהיימר הוא מכנה את הרב אורבאך מירושלים בשם "סנבלט" (שם, ע' תל"א).

רבני ירושלים חששו בלי ספק שאם חברת ישוב א"י תתחיל לאסוף כספים בשביל יסוד מושבות, יבולע לכסף החלוקה, שלהם. אחת הטענות שטענו נגד הרב קאלישר היתה מה יהא על בני-תורה, אם הכל יתחילו לעסוק בעבודת אדמה? מי יתמוך בבני תורה? על כך משיב הרב קאלישר: ראשית אין הכל עוסקים בתורה, והשנית, אדרבא, אלה שיעסקו בעבודת אדמה יפרישו מעשר כדי לתמוך בבני תורה (שם, ע' שע"ב בתוך תשובתו להרב ברייט).

אולם עם כל ההתנגדות לרעיונותיו ולתכניתו, רכש לו בכל זאת הרב קאלישר גם מצדדים נלהבים רבים בין רבני רוסיה. הוא שלח אליהם את ספרו „דרישת ציון“ ובקש את תשובתם. הרב ר' דוד פרידמאן אבד"ק מוהילב השיב לו, שאמנם בענין עבודת הקרבנות בזמן הזה אינו מסכים לו, אבל „יצא בחיל לפעולה של ישוב הארץ בכל עוז מדינתו“. (שם ע' ר"מ, בתוך מכתבו אל הרב מגריידיץ משנת תרכ"א).

ועוד רב אחד, הרב ר' זבולון ליב ברייט אבד"ק פילעפאוו נענה לקול קריאתו של הרב קאלישר ופרסם ב„הלבנון“ (שנה ח', גל' מז—מח) מאמר בצורת מכתב אל הרב צבי קאלישר בשם „הצבי ישראל“ בו הוא מעודד את הרב קאלישר בפעולתו למען ישוב א"י ומיעץ שלא להתחשב במתנגדים, כי תמיד קמים מתנגדים לכל פעולה חדשה. וכן מיעץ לו הרב ברייט שלא יעלה בעצמו לא"י, כי הוא יכול להביא יותר תועלת לענין ישוב א"י בשבתו בחוץ לארץ. הרב קאלישר השיב לו מתוך הכרת תודה על דברי העידוד שלו, תשובה ארוכה ב„הלבנון“ שנה ט', גליון מיום ח' באלול תרל"ב:

„גם... בזאת היטבת, מר חביבי, לראות בהראותך שגם בימי הגאון מוולוז'ין בהחלו התנגדו לו — ועתה כמה עצום וגדול תודה לו שהנני ברכה אחריו לדור דור — וכן ביותר יהיה בפעולתנו הטובה בישוב הארץ שיתנו לנו תודה רבה. ואולם את זה לעומת זה, כגודל קדושת העסק כן יגדל — להשבית חס ושלום — וכמו שאמרו בשם הסמ"ע

שבחטא זה נענשו רבים בגזרות תתנ"ו עבור שמאסו בארץ חמדה, וה' יכפר בעדם.

והוא ממשיך:

„והנה מה יפית ומה נעמת באמריך נגד טענות ודאגות המקבלים, אשר חושבים שיוגרע המנה להם ע"י חברה זו, ואין זה טענה, שהרי הרבה הפריזו לפרס וליושבי רוסיא ורומניה ולא נגרע מזה השלוח לאה"ק. ובע"ה ישנם כעת עשירי עם בישראל אשר מזה ומזה בל ינח ידם בשגם על ידי זה יתרבו הנדיבים גם לסתם עניי א"י, כי עתה רבים אומרים הלא נרפים המה ולמה נשלח כסף למו (וכמו שהובא באיזראעליט וכן יקראו ככה בחוצות ברלין, וכן שמעתי שהברון גינזבורג בפטרבורג אמר, שלא ישלח לעניי אה"ק אוהבי עצלות רק לצורך עבודה יתן הרבה) — — — ולא בלבד לעם היושב בירושלים נכין עבודה, אך יותר להרבה בעלי-בתים מרוסיא ופולין, אשר כתב ידם אצלי שרוצים לנסוע כמה מהם וכספם בידם, אם ידעו שינתן לפניהם כברת ארץ לעבדה ולשמרה ויעשו פרי כמו ווירטענבערגר כנודע. ואשר העלה מעלת כבוד תורתו ספק טענה השניה מן המכחישים טוב הארץ, זאת לא זאת, כי כבר כתבו הרבה מאוד מיושבי ירושלים וגם הקאנזול עסטרייך כתב אלי שעדיין הארץ זבת חלב ודבש, וכן בספרי „שלום ירושלים" הבאתי דברי המגודל בבית הצדיק מהר"ה לערן זלה"ה, וכן העידו הנוצרים מווירטענברג שיאכלו מפרי הארץ בטוב, וכן האדון קארל נעטטער העיד על טוב מטעי כרמים ופירות וירקות חשובים, וכן העיד לי בני נ"י הדר שם.

ועתה — שאלת מר ידידי אם דעתי בנסייעתי לקבוע אהלי שמה או על מנת לחזור כי לדעתו לא יהיה תועלת בהיותי שם, ויותר אפעול בהיותי במדינה זו. על זה אשיב שתי תשובות לדבר: האחד, הלא עיקר מחשבתי לקיים מצות ישיבה שהיא מצות עשה כאמור ולקיים מצוות השי"ת בארץ, כי כל ירא ה' צריך ליקח רמ"ח בידו לקיים רמ"ח מצוות עשה, ואם אינו יכול לקיים בעצמו, יקיים על ידי שלוחו או ממנו ועזרתו ופעולתו. ומי שיש בידו מה לפעול והתרחק ממנה הוא כאדם שיש בו מוס רוחני באברי נשמתו. שנית, אשר יחשוב שיותר אפעול פה, הלא כבר רבים אומרים לנפשי מה תיטיבי דרכך בשלוח עט סופר, הרבה עטים וקולמוסים נשברו ודבר לא נעשה לפועל. אך אם אוכל בעצמי להיות שם, אקוה כי תהיה התחלה, ורבים מנדיבי עם ישמעון בקולי ולא יוכלו לומר לי אתה מבחוז ואנחנו בפנים. ותקותי כי כולם בע"ה יאמינו לי, אחרי שזה כארבעים שנה תפעם רוחי בקרבי ברגשי קודש בלי מחשוק וכלי השקט ולא מצאתי שנת לעיני מלפעול בזה בלי שום הנאת עצמי שלא נהניתי מעודי אף פרוטה אחת מזה רק הפרזתי הרבה מהוני — לכן יאמינו לי בעזרת השם כי אמת תהגה חכי וכל הכסף אשר יובא יהיה רק קודש קדשים. אם אין בי ידיעת עבודת אדמה, הלא אמצא אנשים ידועים ונבונים אשר אוכל לשום עיני עליהם לעשות בלי עצלות ובקיום המצוות ואז גם המתנגדים יודו לי.

ובסיום הוא כותב: והנה שנינו לדבר אחד נתכווננו, כמוהו כמוני עוררנו רוח אהבת ציון וכו' ונזכה כולנו

לשמוח בשמחה אור עולם עם כל אחינו בני ישראל וכו' (שם, שע—שעד).

ב"הלבנון" שנה ה' נדפס מאמרו של ר' יעקב ספיר שבא להגן על הרב ר' מאיר אורבוך וחבריו המתנגדים לישוב א"י.

הוא מציין במאמרו זה שההתנגדות היא משום שאין ארגון יעיל אשר יגשים את הרעיון ומתח בקרת על העומדים בראש חברת ישוב א"י באמרו ששנים-שלשה הרבנים המנהלים את התעמולה למען הרעיון הם חסרים כל ידיעה על טיב הארץ. ומדגיש: "כן לא נדע מי המה החסידים ואנשי מעשה המוסרים נפשם על ישוב האה"ק ומה הדבר אשר עשו עד כה רק הכנות לרעיונות ודמיונות ולדבר תועה על מי שאינו נפתה להבל ורעות רוח".

על כך משיב הרב קאלישר: "זאת לא חשבתי מפי איש חכם כמותו. מי המה החסידים, הלא גדולים רבים מאד ירימו קולם בכל עוז וכי קל בעיניו הגאון הקדוש האלקי מוהר"א גוטמאכר, אשר שקולה נפשו נגד אלפי נפשות בני ישראל הן בתורה והן בחסידות הן בחכמת הקבלה ואיש מופת הוא, וכן רבים מאד כמוהו ממעמקי לב יעירו ויעוררו. גם הגאון הילדסהיימר יגביה בכתבו בידישע פרעסע את הענין, ומרוסיה ופולין הרבה גאוני הזמן יזעקו בקולם למהר ענין הישוב, וגם אנכי הצעיר לא קטיל קנים באגמא... ואם הכונה ממנו הוא רק שלא נעשה מעשה בפועל, למה יסיים להבל ורעות רוח? וכי הערה לדבר גדול וקדוש כזה הבל ורעות רוח יקרא?

ועוד הלא כבר היה נעשה מעשה אם לא רבו מתנגדים
נגדנו כבימי המרגלים...“ (שם, ע' שסא).

לגבי המתנגדים היה רגיל הרב קאלישר לומר
בשיחותיו: משל למה הדבר דומה? לחולה שבא אל רופא
ואמר לו הרופא הריני נותן לך רפואה בדוקה ומנוסה
וצריך אתה להתרפא בה במשך אלף שנים. אפשר הוסיף
הרב קאלישר — שאחרי אלף שנים היה החולה מתרפא
ושב לאיתנו, אבל מי יחיה אלף שנים? — הנמשל ברור.
(נחום סוקולוב, העולם שנה י"ב, גל' נא, שנת תרפ"ד).

הרב הילדסהיימר שנענה תחלה בהתלהבות גדולה
לקול קריאתו של הרב קאלישר והיה בין תומכיו
הראשיים, רצה אחר כך למשוך את ידו מן העסק: הן,
מפני ההתנגדות הרבה שקמה לישוב א"י, והן משום שהיה
עסוק בפעולות אחרות. הוא עמד בראש חברה לתמיכה
בבתי המחסה והכנסת אורחים שנבנו אז בירושלים, וכן
היה עסוק בהקמת בית המדרש לרבנים בברלין.

הרב קאלישר פונה אליו ומבקשו לבל ירפה גם מן
הפעולה למען ישוב א"י בהדגישו שאמנם הקמת בית
מדרש לרבנים דבר נחוץ הוא, ובודאי שמצוה לתמוך
בהקמת בתי מחסה בשביל עניים בירושלים, אבל אין
פעולות אלו דוחות את ענין ישוב א"י שעולה בחשיבותו
על השאר וכותב כך:

„הלא ראיתי בס' קדמון שכל גזירת תתנ"ו לא באה
אלא משום שחכמי הדור וגאוניו בעת ההיא עסקו בהקמת
ישיבות בארצות גלותם ולא דאגו לישוב א"י באמרם

כעת בנין ירושלים שנית, שיש להם שם [ש' קמוצה] ארץ ישראל, ובעוון זה נענשו בכל הגזירות ככתוב שם. והוא מוסיף: ואם כי יש לו דבר נחוץ מאד להקים בית מדרש לרבנים, ודאי הדבר גדול והשי"ת יהיה בעזרו. אבל עם כל זה, כמו שלא הניח מלעסוק גם בבנין בית אלמנות ויתומים אף שעוסק בזה, ולא אמר אז "אין מצוה אך אחת וכו'", כן דבר הזה, אם יעמיד רק שמו וכן הג' מוירצורג, בממילא יהיה גם הרב לעהמן עמכם ויתרבו נדיבי עם הרבה מאד".

והוא מזרזו שלא להחמיץ שעת רצון זו: "לא בכל עת מתרחש ניסא, אשר השולטן נותן חפשי, ויקיר גירון אשר ידו גדולה בשער המושל ישתדל, אם רק שמו יקרא ויפורסם בפרעסי ובאיזראעליט לקבל נדבות על זה — אם רק שמכם יקרא עלינו אז ירוצו הרבה בנדבתם אל הקודש, ואם מר ידרוש דרשה בצח לשונו בענין זה אז יגרום הצלחה גדולה לפעולת הקודש" (שם תלא—ב). ועל המנעותו של הרב הילדסהיימר להמשיך בפעולתו למען ישוב א"י בגלל המתנגדים כותב לו הרב קאלישר:

"...מאד נצטערתי בצערו, שעדת עריצים קמו נגדו ויפערו פיהם בלי חוק. ונודע לו שרציתי לכתוב נגדם מכתב לשלחו לשארי גדולי דור במדינתנו, אז הגאון מגריידיץ וכת"ר הסכים עמו שיותר תגדל התבערה חס ושלום בחוצות ירושלים, לכן אין טוב משתיקה. אכן ישא נא על לבו למה ציערוהו אנשי מדון בצער כזה ומדוע "ואלקים אינה לידן"? אין זאת כי אם עבור שעמד

מרחוק בדבר קודש הקדשים ישוב א"י לבנות שדות וכרמים לקיום המצוות וישוב ארץ נשמה ומהורסת לתת גאולה לארץ עצמה שהיא הקדמה לשארי גאולות הנזכרים בזוהר הקדוש, ד' גאולות."

ועל הצעתו של הילדסהיימר לחלק ביניהם את הפעולות, האחד יעסוק ב"בתי-המחסה", והשני בישוב א"י, כותב הרב קאלישר:

"ועל זה אני אומר, אילו הייתי יושב בברלין והיה לי יד ושם בין הגדולים כמותו, היה די בזה, אני עוסק באחת ואתה בהשני. אבל שאני יושב במקום צר ולא אוכל לפעול בברלין מאומה, אם כן מוטל הדבר על מכ"ת הגאון נ"י, אשר לו יד פתוחה בין נדיבי עם שם, וירא שמים גדול כמותו יצא את כולם (שם, ת"ל).

פרק ח

התפשטות הרעיון

בפעולתו למען ישוב א"י נתקל הרב קאלישר בשאלה החמורה ביותר: היא שאלת הבטחון, ובקש דרכים להבטיח את חייהם ורכושם של המתישבים מפני התנפלות שודדים ורוצחים אשר הארץ מלאה אותם. בא"י גופא קמו מתנגדים לתכניותיו, אשר טענו כי אי-אפשר להפקיר חיי יהודים ולהושיב אותם מחוץ לחומות העיר.

בשנת תר"ך נוסדה בפרנקפורט דאודר חברה לישוב א"י ע"י ד"ר חיים לוריא בלי שידע על שאיפותיו

ותכניותיו של הרב קאלישר. הרב קאלישר היה מן הראשונים ששמחו ליסוד החברה הזאת שהתאימה לשאיפותיו ושלח להם את כתב־יד ספרו „דרישת־ציון“. ד״ר לוריא הדפיס את הספר כחלק שלישי של הספר „אמונה ישרה“ להרב קאלישר, את ההכנסה מספר זה הקדיש הרב קאלישר לחברה.

בשנת תרכ״ד — 1864 נוסדה בברלין חברה בלתי תלויה בחברה שבפרנקפורט. הטעם: שהחברה צריכה להיות בעיר מרכזית באירופה.

הועד של החברה הברלינית שלח למערכת העתון „איזראעליט“ כרוז ותקנון שלהם שנתפרסמו בגל' 30, שנת 1864. בכרוז נאמר שיש להיטיב את מצבם של יהודי א״י ע״י עבודת אדמה והועד שואף לאסוף חמשים אלף טאלער למטרה זו. העתון „ג'ואיש כרוניקל“ שבלונדון הדפיס מאמר נגד יסוד החברה הברלינית וטען שאנשי ברלין עשו מעשה פזיזות, שלא בדקו תחלה אם פעולות החברה רצויות בעיני יהודי א״י, ואם הרכוש והנפש מובטחים שם מחוץ לחומות הערים. העתון מציין שלדעתם של אנשים הבקיאים במשטר הטורקי אין בטחון לרכושם ולחייהם של אכרים יהודים בא״י.

העתון „איזראעליט“ העתיק את המאמר מג'ואיש כרוניקל״.

על מאמר זה השיב הרב קאלישר ב„איזראעליט“ (גל' 37, שנת 1864) כי אין להתפס לבהלה ואלה דבריו: „נזכר נא — כותב הוא — את מגלה אמריקה, שאתו יש לנו מחשבה משותפת. כי אם גם איננו רוצים כמוהו לחפש ארץ

חדשה, הרי רוצים אנו כמוהו להפוך ארץ שוממה לארץ פוריה ומאוכלסת ואז נתמלא בטחון ששאיפתנו תצליח. והוא מוסיף: "בניח שאנו מסכימים לטענות הקורוספונדנט של ה"ג'ואיש כרוניקל" נגד ישוב הארץ, אבל לא נוכל להתאפק ולא להביע את השתוממותנו על שהאדון הזה רוצה לבסס את כל הוכחותיו מתנאים ששררו לפני כמה שנים... אולם מה יענה לנו האדון הקורוספונדנט אם נספר לו שישנם בידינו מכתבים מאנשים נאמנים שבהם מתבטלות כל טענותיו נגד ישוב הארץ. מה ישיב אם יקרא במכתבים שמהם אני מרשה לעצמי לפרסם כאן קטע ויראה שכעת קיימת מצד הפחה של ירושלים שמירה מעולה על הערבים שהם מקבלים ענשים חמורים במקרים של מעשי חמס? הוא גם יראה שבארץ ישנם לרוב אנשים ידועי שם המצפים ונכספים לזמן, שבו תנתן להם האפשרות לעבוד את האדמה בחריצות". ולהלן הוא מצטט מכתבים שקבל מאנשים מהימנים מן הארץ מכתב אחד מהשד"ר זליג הויזדורף מירושלים הכותב להרב קאלישר, שלפי ידיעותיו אפשר להשיג כאן הגנה ובטחון, וכדאי להתחיל במושבה של עשר משפחות על מנת ללמוד מהן על מצב הבטחון. ועוד מצטט הרב קאלישר מכתב אחר מגר הצדק הידוע, דוד קלאאסען מיפו, העוסק בעבודת אדמה, שכותב לו: "בנוגע לשאלתך בדבר היחסים כאן יכול אני להבטיחך שהסדר והחופש כאן בהרבה מקומות, ובפרט כאן ביפו כמעט אותם כמו בפרוסיה". ועוד מביא הרב קאלישר מה שאמר הקונסול ראזען, בזמן שהותו בברלין, לסוחר הידוע מיכאל לוי מאינוברוצלב, שאפשר להשיג בנקל

הבטחון הדרוש לקולוניסטים היהודים". הרב קאלישר מוסיף שהועד בברלין לא יסתפק בכל זאת בידיעות האלה והוא ישלח שני אנשים מנוסים לחקור את המצב על המקום. והרב קאלישר מסיים את מאמרו: "בסוף נשאר לי עוד רק לענות על הידיעות מ"הטיימס" שהובאו ע"י הקורוספונדנט של ה"ג'ואיש כרוניקל", ויש להעיר שלש הערות נגד, ראשית לא מפיהם אנו חיים יתכן שהידיעה שלהם מוצאה ממסיונר או משונא הארץ הקדושה. שנית — בשנים הקודמות יכלו אמנם לקרות מקרי אלימות מצד שכנים שוודים. אולם ע"י כך עוד לא הוכח שגם עכשיו המצב הוא כזה, המאמר של ה"טיימס" נכתב לפני שנתיים, ואל נדון על המצב הנוכחי מהמצב בעבר. כנגד זה ידוע לנו שבא"י עומד הכל תחת השגחת הפחה וחיליו. שם נבנתה כבר עכשיו מסלת הברזל בין ירושלים ויפו וכעת מעבירים אותה בכל א"י עד מצרים וע"י זה מתפשטת מאד הציביליזציה... " (שם, ע' רכב-רכג).

בהמגיד תרכ"ד חוזר הרב קאלישר לאותו ענין, ואולי האיש הכותב ב"טיימס" היה שם אז בעת המרידה במחוז חברון שמאנו לשלם המס. לא כן בעת הזאת אשר שקטה הארץ תחת יד השולטן אשר אך צדק ומשפט אזור מתניו ודי בזה". (שם ע' רכה).

הרב קאלישר לא ראה נחת הרבה בחברות שבפרנקפורט ובברלין. בשנת תרכ"ה הוא כותב אל עורך "המגיד" ומתאונן על החברה בברלין שאינה פועלת כלל. הסבה לכך כפי שנודע לו, כי חוששים הם שחכמי ירושלים לא יסכימו לענין זה. והוא מספר לעורך "המגיד" כי

פנה במכתב אל החכם באשי ראשון לציון הרב חיים דוד חזן, וקבל ממנו תשובה בה הוא מביע בשם כל הרבנים הספרדים בא"י את הסכמתם לפעולות החברה לישוב א"י וזו לשונו: "לדבר הגדול והקדוש הזה התנגדו רק איזה אנשים מאשכנזים אוהבי העצלות" והחכם באשי מסיים "בארץ שורר שקט כי נפל פחד השולטן הגדול האדיר, ירום הודו, על הפראים". (שם, ע' רל"א).

בינתיים נמשכה התעמולה נגד חברת ישוב א"י. בעתון "איזראעליט" נתפרסמו בשנים תרכ"ז-ח מאמרים בשם "מהמזרח" מאת "איש מאושר", שבהם מתאר המחבר את חיי היהודים בתורכיה. עם שהוא נוגע גם בשאלת ישוב א"י הוא בא לידי מסקנה שלא טוב עושים אלה המנהלים תעמולה לישוב א"י, שכן אין היהודים יכולים לשבת לבדם בכפרים, שכולם מיושבים כבר או ע"י מושלמים או ע"י נוצרים ואם אומרים ליסד מושבה חדשה בשביל יהודים, יצטרכו לארגן אותה על יסודות צבאיים כדי שתוכל להתגונן בפני התנפלויות. ועל זה השיב הרב קאלישר במאמר ב"הלבנון" משנת תרכ"ח:

"האיש אשר באיזראעליט הוזכר, הוא מניצוצי המרגלים אשר הוציאו דבת הארץ והמסו את לבות אבותינו וכו' קרא שמו "מאושר" ונאמר עליו "והיה מאשריך מתעים". הלא גם הנוסע אמתי האבי"ר המובא בהמגיד שנה זו הרבה לדבר בשבח קניית קרקעות לאחינו בני ישראל וכו' וגם הגאון מו"ה דוד חזן חכם באשי דעיר הקדושה העיד שכעת אין פחד הבדואינען כי הפאשע של ירושלים וגם הממונים תחתיו ישימו עין להסיר כל חמס וגם בעלה של "איזראעליט"

כתוב שנעשה כעת פאליציא ומאגיסטראטה בירושלים
וביניהם גם שני יהודים, הלא יביטו עיני הקוראים
המשכילים שבכל עת ובכל זמן יפואר וישובח מצב ארצנו
הקדושה נגד שנות מקדם" (שם, רס"ג-רס"ד).

פרק ט

אחרית ימיו

בשנותיו האחרונות מכין את עצמו הרב קאלישר, מחולל
תקופת שיבת ציון, לעלות ארצה על פי הזמנת קרל נטר
להיות רב במקוה ישראל כדי „להורות בקיום המצוות התלויות
בארץ". ימים אחדים לפני פסח, בט' ניסן, תרל"ב הוא
כותב אל קרל נטר:

אדון נכבד מאד!

את מכתבך החשוב קבלתי וקראתיו בעונג. שמחתי
מאד שאתה נוסע לאירופה וברצונך לכבדני בבקורך. נעים
יהיה לי ביותר לראות בביתי אורח כל כך חשוב.
אתה כותב שביפו יהיה עכשיו חם מדי ולא יהיה לי
קל לשאת את החום. על זה אני עונה, שבדעתי גם בלאו
הכי לגור בזמן הראשון בירושלים. ואז אוכל אם תמצא את
הזמן לנכון, לעבור אליך לפי רצונך, אז אהיה גם רגיל
לשאת את החום — — —

משקבל את הזמנתו של קרל נטר, הוא מבשר את
הדבר קדם לידידו ורעו להרב גוטמאכר מגריידיץ ושואל
בעצתו.

הרב מגריידיץ משיב לו:

„הן אמת יפקד מקומו פה הן לבני ביתו, כי יש לו עוד בת צעירה, והן קצת למדינה. ובכל זאת בוחן אני העסק הקדוש הזה ומצאתי, שנשמתו היא מהמרכז האמצעי שבהיכל הנשמות, אשר כל מגמתו למרכז קדושת הארץ הקדושה ובכל סבובם והתחלפם והתהפכם ופניהם רק לשם וכו'. יעלה ויצליח ויהיה ד' עמו, יזכה את כל ישראל, תקוה גדולה יש שכל כנסת ישראל יעלו בקרוב לקיים רצית ה' ארצך ע"י מצוות הת' בארץ והי' שבת שבות יעקב. ומי שעומד נגד זה הוא מהרס הגאולה חלילה, ונגד זה יש להמסייע לכך לשמוח הרבה" (שם, ע' שנ"א, בתוך המכתב להצדיק מטשכנוב)

ומשקבל תשובה זו מהרב מגריידיץ הוא פונה אל הגאון הצדיק ר' אברהם לאנדו מטשעכאנוב ומבקש הסכמתו וברכתו:

„המכסה אני מאוהבי, אשר רצוני לעשות מסלה לאלקינו, לעלות אל ארץ הקודש בל"נ. הן זה לי כל השנים אשר המחשבה הקדושה לא זזה מקרב לבי. ולדעתי למ"ד שבקודש כזה גמר בלבו הוי כמוציא פיו. אם כן צריך אני לקיים נדרי ובפרט שכפי האמור בספרי „דרישת ציון“, אשר כבר שלחתי, כמה גודל המעלה של דרי קודש, וביותר למי שיוכל לקיים את מצות הת' בארץ לפי דרכי לייסד קאלאניען, לקחת מדלת העם אשר אינם יושבים באהל תורה והמה רק אל מעין השלוח¹ ישאו עינים, המה ברצון טוב ירצו לעבוד עבודת קודש אשר העבודה בעצם מצוה רבה, אם המשגיח עליהם ישים עינו לקיים

המצוות כראוי, אשר התירו חז"ל לעבור שבות בשביל קנין בית או שדה א', כל שכן לעשות מערכה שלימה לאחינו בני ישראל. וכבר יש בידי חתומים רבים, אשר ירצו בכל לב לישא בכתף עבודת שדה וכרם והיתה מעט קודש לד', לא ביד זרים תתבלע עוד. וכעת קראני ה' קארל נעטטער ביאפּו, אשר הוא מן חברים כל ישראל מפאריס. הוא עשה שם בית לימוד עבודה, נקרא מקוה ישראל, שמה ילמדו הילדים איך לעבוד וגם ילמדו כמה שעות ביום לימוד הדת של תורה, כמו שהעיד על זה הגאון חכם באשי מו"ה אברהם אשכנזי נ"י. והאיש הנ"ל רוצה לקחת לו רב להורות לו איך יקיים מצוות הת' בארץ ערלה כלאיים, תרו' ומעשרו' וכדומה. ואחרי שרוצה בכך, המונע להורות לו עליו כמו נאמר מונע בר וגו'. ואמנם עיקר מושבי יהיה בירושלים עה"ק להשתדל על האמת והשלום. גם עצת ידידנו הגאון הגדול, קדוש יאמר לו, מו"ה אליהו גוטמאכער אבד"ק גריידיץ, שאלתי, והשיב לי (כאן בא העתק מכתבו של הרב מגריידיץ).

ועתה גם אדוני ידידי, רבן של ישראל, יתן לי עצתו וברכתו לדרך הרחוק הזה וישיח תפלה שיושיע ה' לעבדו לדרך ישכון אור. ואבקש ביחוד למהר נא תשובתו אלי ויהיה בחתימת ידו ממש, כי מצוה בו וכו'. (שם ע' שנ-שנא).

כפי שמוסר טריבש, השיב לו הצדיק מטשעכאנוב שלא יסע, כי זקוקים לו כאן בגולה (טריבש מאה שנה ע' 324).

לכל ידידיו ומיודעיו הוא מבשר את דבר עליתו הקרוב ומבקש ברכתם. באסרו חג השבועות שנת תרל"ב

הוא כותב אל הרב יצחק דב (זליגמן בר) במברגר אבד"ק ווירצבורג:

„המכסה אני מאוהבי אשר כמעט גמרתי בדעתי בל"ג — זה כשלשים שנה שאני עוסק בישיבת אה"ק, כאשר שלחתי למעלת כבוד תורתו עוד כתב ידו של רבינו הקדוש זצוק"ל² כעת אני אומר אם לא עכשיו אימתי. הן שבתי, זקנתי, שלחתי עטי כחצים, ולא בפועל עשיתי. אתהלך נא בעמי בארצות החיים בל"ג. ובשגם קראני האדון קארל נעטטער מיאפּו, שמבקש שאבוא אצלו להורות לו הדרך ישכון אור לקיים מצוות התורה בארץ, הגם שכמה מירושלים דברו עליו שטנה, הנה החכם באשי הגאון מהר"א אשכנזי העיד עליו ועל ההולכים בטוב. ובפרט שזה נסיון, שרצה לקבל אצלו מורה לקיים מצוות כראוי, ומי שיחדול כמעט יאמר מונע בר וגו'. וגם הרבה רבנים מרוסיה ופולין חמדו נפשם לדבר הגדול הזה, ואיש אחד סמוך מוילנא שלח לי מאה ר"ט ועוד יותר ישלח לקנות פלך ארץ עבור מי שאין תורתו אומנתו ירצה לעבוד ולקבוע עתים לתורה, כי ישנם שם הרבה, אשר ירצו לעשות כן כמו שעשו בזמן התלמוד, לצאת ידי שניהם שיגיעת שניהם משכחת עוון, ולא לישא רק אל מי השלוח עיניהם, אשר רק ריב ומצה ומחלוקת שמה יגרום כי באו מי-השנאה עד אשר לא ארצה לגלות כעת מה השנאה יעשה שמה. ואולי יתן השי"ת לי חן וחסד, כי אנכי מעודי לא נהניתי אף פעם אחת מן הקודש, עוד הרבה הפרזתי משלי, ואנכי תמיד מסתפק הייתי ולא נהניתי חס ושלום לא מתורתי ולא מדרישתי. על כן אקוה שבזכות זאת יצוה ה' חסדו

עמי להשגיח על הכל ולשום עין השגחה על השלום ואמת, כי רק את האמת אדרוש ושקר לא יהיה חס ושלום אצלי. ועתה ישא נא מר ידיד הגאון נ"י עצתו וברכתו ועזרתו בדבר בכל היכולת, ולדרוש מן כל מרעיו הן בברלין, ברעסלא, ווין וכדומה להיות לעזרת הדבר הקדוש הלז... כי בטרם אקח דרכי, רצוני להיות אצל בני משפחתי ברלין, פאזען, ברעסלא ומשם לווען איה"ש והנה המתקתי סוד עם רעי עמיתי הג' מגריידיץ והשיב לי ואבקש למהר נא תשובתו אלי" (שם, שנ"ב).

גם אצל הרב הילדסהיימר מצא מכתבו הד עמוק. והיה מוכן לשלוח לו כסף להוצאות הדרך. אולם הוא טעה בחשבו שאת העזרה בקש הרב קאלישר לעצמו. הרב קאלישר נפגע מאד בי"ד סיון תרל"ב השיבו שלא התכוין לבקש ממנו עזרה לעצמו, אלא המלצות אל גבירים שיעזרו לו במשימתו בארץ הקודש, וזו לשונו:

... "שמחתי מאד באמרותיו הנעימים ובנפש חפצה רוצה מר ידידי לשחר טובתי וטובת הקודש. אך בזאת התפלאתי, כי עלה בדעתו שארצה קבוץ לצורך ההוצאה. חלילה וחלילה. הלא מעודי לא נהניתי שוה פרוטה מן תורת ודרישתי, ואיך אזלזל כבודי וכבוד התורה ה"ו כדרך הקבצנים מקבלי טרפם מבני אדם. גם אל האליאנס לא כתבתי שישלחו לי הוצאות דרכי, אף שהיה ראוי להם לעשות מעצמם. עם כל זה לא תבעתי חס ושלום, שלא לעשות פגם בכבודי, כי אז תהיה חכמת המסכן בזויה, ואני רוצה שיהיו דברי נשמעים לקיום חוקי התורה כמשפט. על כן אודיע נא למר ידידי הגאון נ"י כי יש לי בע"ה די

הוצאה, וגם יש בידי 400 ר"ט פרייסיש לצורך הכנת העבודה, או למקנה וקנין, ומלבד מה שמונח אצל האדון סעגאל בפוזנא לערך 600 ר"ט, ומלבד שמונח ביד האדון מענדי בפפד"א, אשר יפה כתב מעלת כבוד תורתו, שעיקר היסוד בה בא מאז על ידי. והכסף אשר בידי נשלח לי רובו ממדינת רוסיה ופולין, אשר נכספה נפשם ורוחם למערכת קאללאניען לאחינו בני ישראל, לאחוז יחד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון (כי שני עוונות נמצאים: א' ביטול התורה לגמרי בלי קביעת עתים, ב' עוון נהנה מן הבריות ועוון מושך ע"י העניות לכן צריך יגיעת שניהם צמודים ומותאמים).

ועתה אפרש מה שאלתי ובקשתי מידידי וחביבי להמליץ בעדי אצל גבירי עם לעזרני הן בקנין אדמת קודש והן בעבודתה וכאשר אהיה אי"ה בברלין מסתמא יתהלך עמי אצל גדולי עם וביותר כאשר אהיה בוויען ימליץ בעדי אצל אחוזת מרעיו... אולי ישתדלו להציבני לפני ראטשילד וכד' גבירים גדולים, אשר יפריזו כספם ולשלוח אל הקונזול לתת לצורך קנין אצל יריחו או צפת או טבריה, אשר ישנן שם ידות לקנות מן הסולטן בזול, וגם לצורך צאן ומקנה כי ישנו שם מקום גדרות צאן. עוד אחד אדרוש לדינא אולי ימצא בספרים (כי ס' כפתור ופרח אין עמי) אם יש ליאפו דין א"י או דין סוריה, כי נפקותא הרבה מזה לדינא.

גם לעורכי "הלבנון" מאיר לעהמאן ויחיאל בריל הוא

כותב בנוסח מכתביו הקודמים ומוסיף:

"וכבר המתקתי סוד עם רעי עמיתי הגאון הקדוש

מגריידיץ נ"י ותשובתו הודעתי להגאון מווירצבורג וגם עם הרב הצדיק התמים ד"ר הילדסהיימר. והשיב לי שבנפש חפצה יאבה להיות בעזרתי, אם אודיעהו באיזה אופן לעורר רוח נדיבה לעזרת ד' בגבורים ולכתוב לידידים בפרט לעיר וויען הבירה והמדינה לעורר אצל רוזני עם רוח קנאה נגד מפירי תקוה לאחינו בני ישראל, אשר ח"ו שם ארצנו וקדשנו לא יזכר ולא יפקד — בשגם כי כל מכירי ידעו שמעולם לא נהניתי מדרישתי אל ציון רק שלום ואמת תדרוש נפשי, על כן יאמינו בי שיעשה הכל לשמו הגדול והקדוש ית' והוא ית' יצוה מלאכיו לפני להצליחני כאשר עם לבבי.

ומסיים „וגם רבים ממצוקי רומאניה יבואו שמה וכן מן רעבי פרס, ויבנו החרבות, וכאשר בארתי בספרי כי מעט מעט תצמיח קרן ישועה במהרה בימינו אמן.“ (שם ע' שנו).

באותה שנה גופא נאסר בנו ר' וואלף בירושלים והרב קאלישר כתב אל משה מוניפיורי ובקשהו להתערב בדבר ולהשפיע על הקונסול האנגלי בירושלים להוציאו לחופש, כי נאסר על לא עול בכפו. בהמשך מכתבו הוא כותב:

„ומדי דברי לו אודיעהו, כי עולה ברוחי לעלות בלא נדר אל הקודש. ואף כי שיבה וחולשה נזרקה בי, אמסור נפשי ורוחי לשכון באהלי שם, ואקוה כי אז יתן השר בידי למשמרת הגן שלו להושיב שם אנשי אמת אוהבי עבודה, לא כאותם שהושיב אז, שפרשו ידיהם רק ל„הב“ כעלוקה מוצצי די-זהב. על כן נתבטל העסק. לא כן עמדי.

כי אשים אי"ה עיני, שיבואו שמה אנשים אשר אמון בם, ולא יתנו להם רק פלח אדמה ומעט כלים לחרישה וחמור אחד ועז אחת, וכאשר לא יעבדו באמונה יוקח חלקם, ובלי ספק יעשו כעת הכל באמת וצדק לבל יעטפו ברעב ממעט "החלוקה", אשר בזה יעשירו הממונים עליהם והעניים מוכרחים לשים מחסום לפיהם. גם ממדינת פולין ירבו כוספי עבודה עם כסף אשר בידיהם".

בסוף מכתבו פונה הרב קאלישר אל מוניפיורי: "הלא אב ישראל ר' משה מונטיפיורי נ"י דואג בכל לב ובכל נפש עבור כלל ישראל והוא פעל הרבה מאד עבור רעבי פרס וכן עבור לחוצי רומעניען. מדוע לא יעשה ככתוב ב"איזראעליט" לקנות קרקעות ולהושיב שם הרבה מעטופי רעב מפרס ורצועים מרומעניען, להושיב ארץ הקודש אשר זה רבות בשנים מגמתו, כפי אשר גם רעיתו המנוחה החסידה והצנועה אשת לפידות כדבורה בשעתה רצתה נפשה בזה? ..."

הרב קאלישר העריך מאד את משה מונטיפיורי והאמין שיש בכחו של מונטיפיורי לחולל פלאות למען ישוב א"י אם יעמוד בראש פעולה זו ויפנה אל כל ראשי העם לעוררם לסייע לו בכסף. בעת ההיא היה מונטיפיורי עסוק בהגשת עזרה והצלה ליהודים הרעבים בפרס ולנרדפים ברומניה. הרב קאלישר ראה נכונה שאת העזרה ראוי לתת להם על ידי ישובם בארץ ישראל, שעל ידי כך יושעו הם מגלותם והארץ תתישב ותבנה. על כן, מלבד מה שכתב אל מונטיפיורי בעצמו, השתדל בכח קולמוסו ודברו לעורר את הבעיה הזאת מעל דפי העתונים.

אל דוד גורדון, עורך "המגיד" הוא כותב לליק בי"א
תמוז תרל"ב:

" — — — — כי אם יעסוק האיש משה בדבר זה
ויבקש מאחינו בני ישראל לשלוח נדבות להוצאת פדיון
שבויים ואחוזת ארץ הקדושה לבני ישורון וכל העם יעשון
כדבר משה". (שם, ע' שסה).

ואל פישל לאפין וזליג הויזדורף שבירושלים הוא כותב:
" — — — גם עצה שיכתבו הרבה גדולים ובראשם
הראשון לציון אל מונטיפיורי להושיב שם אנשי פרס
ורומעניען מצרה לרוחה" (שם, ע' שע).

וכשנודע לו שמנטיפיורי עומד לבקר בארץ ישראל
הזדרו ושלח לעתון "החבצלת" בערב ר"ח אלול תרל"ב
מאמר ברכה לקדם את פניו:

"הן מכל קצוי אחינו ירימו קול ששון אל השר
הצדיק מונטיפיורי לאמר: ברוך בואך לשלום! — —
ועתה באה העת לחלות פני משה הלא מעודו רצה בחסדו
לחונן אדמת קודש להושיב בה אנשי עבודה — —
ועתה באה העת אשר אנשי פרס ורומניה ראויים להוציאם
מצרה לרוחה להושיבם תחת גפן ותאנה וכמו שהושיב
גם השולטן ירום הודו מהם לבגדד ככתוב ב"החבצלת" גל'
42 "לתת למו שדות לעבודה ולכלכלם בלחם ומזון עד
יראו פרי בעמלם". וקל וחומר שאנחנו בני ישראל נעשה
ככה לאחינו בני ישראל הנתונים בצרה. ולזאת אם רבים
מעיר הקדושה יצעקו אל "משה" ובראשם יהיה הראשון
לציון הגאון נ"י וחכמי ספרד ושאר כוללים כאחד יזעקו
להוציא אחינו בני ישראל מאפלה לאורה, יוציאם כמשה

מלחץ אויב ומרעב — הלא אם קולו של משה ישמע במחנה העברים, ישלחו אליו נדבות רבות לקנין קרקעות אצל יריחו ואצל חיפה" ולהלן הוא מוסיף: "הרבה חתומים אצלי מפולין ומרוסיה אשר כמה מהם עם כספם יבואו לעבוד ולהחיות נפשם וביתם, כי טוב להם מלכת לאמריקה לעזוב דרכי התורה חס ושלום, ובארץ הקדושה יזכו אורחות חיים וחיי עד" (שם, שע"ה).

אין הוא מחמיץ שום הזדמנות להשמיץ ברמה את דעתו בענין זה, הוא כותב אל הרב נאטונק לבודאפעסט: "ראשית אני מודיע שפניתי על ידי "החבצלת" בירושלים בקריאה לרבנים דשם שישלחו בקשה דחופה אל העסקן הגדול סיר משה מונטיפיורי... לשם רכישת אדמה בא"י" (שם, שע"ז).

באותו פרק זמן בקש הרב קאלישר להשיא את בתו הצעירה וחיפש עבורה שידוך הגון. בענין זה הוא כותב אל ידידו מענדי שבפרנקפורט דאודר, כי הציעו לפניו בשביל בתו שהיא "יפה ומשכלת" את החזן ומורה לדת שנתקבל בקהלתם והוא שואל, בתורת ידידו, לחוות דעתו על האיש, אם התנהגותו הדתית משביעה רצון, מה טיבו ואופיו ואם יש לו הכנסות מספיקות לקיום. יחד עם זאת הוא מודיעו כי הוזמן ע"י קרל נטר להיות רב במקוה ישראל ומתכוון לנסיעה, ומוסיף שקבל מכתב בענין זה גם מפרופיסור גרץ מברסלאו. (שם, ע' שס"ו)

לרגל נשואי בתו זו הגישה לו קהלת טהורן תשורה יקרה, אולם הוא בלא כל היסוס החזירה להם מיד, כי לא רצה ליהנות אף כל שהוא, אף על פי שהיה אז במצב

קשה, כמו שהוא כותב באחד ממכתביו באותו פרק "כי נלחץ אני בנשואי בתי תח"י" (שם, ע' תכט).

מימיו לא קבל אף פרוטה אחת מבעלי הדין הרבים אשר צבאו על דלתותיו, ורק מי שרצה לנדב לטובת ישוב א"י קבל מידו ורשם אותו לזכרון בפנקס הפתוח, שהיה מונח לנגד עיניו תמיד (י. אריגור, ע' כט).

גם לכל ידידיו ומיודעיו בישר על נסיעתו הקרובה. וכבר היה מוכן לצאת לדרך. אולם לפתע נתעורר עיכוב מצד בריאותו. הרופא אסר עליו את הטלטול באניה. בצער רב הוא מודיע למערכת "המגיד" ב' מנחם אב תרל"ב על דחיית נסיעתו: "...אשר הרופא מומחה שלי הזהירני שלא אוכל לעבור כעת את מי הים ואין כח להתיצב נגד מחלת הים. ועוד חזון למועד. אולי יחליף ד' ית' חילי, אז מי יתן לי אבר כיונה, אעופה אשכונה..." (שם, שס"ז).

וכן כתב לירושלים לר' פישל לאפין ור' זליג הויזדורף: "נחלשתי והוזהרתי מהרופא שלא אוכל לקום במחלת הים" (שם ע' שסט).

באותה שנה שנת תרל"ב בה עמד לעלות לא"י, נוסדה בגרודנה חברה בשם "דורשי ציון וירושלים" שנמנו עליה כששים חברים מורשה, ביאליסטוק, לומזה ועוד. מטרת החברה היתה לשלוח לפי גורל כל שנה חבר אחד שיתור את א"י במשך שבועות אחדים. הסופר ישראל דוד מילר כתב על יסוד החברה הזאת בעתון "הלבנון" והזכיר את תנועת ישוב א"י עם הרב קאלישר בראש. כשקרא הרב קאלישר את הידיעה על יסוד החברה הזאת כתב אל ראשי

החברה בגרודנא שהוא שמח על יסוד החברה אבל — כותב הוא „לא די לנו בשלוח איש דורש השלום, לא המדרש עיקר אלא המעשה. וזאת המעשה אשר נעשה להכין פלחי אדמה, לבנות השוממות“... ומציע לעבוד יחד עם חברת ישוב א"י. (שם, ע' שעט).

בעת ההיא, בשנת תרל"ב, התפטר הרב הראשי ליהודי תורכיה יקיר גירון, לעת זקנתו ממשרתו ועלה לירושלים. הרב קאלישר פנה אליו במכתב ומציע לפניו שיקבל עליו לעסוק בעניני ישוב א"י :

„...הנה כעת אשר זכינו לרשיון מאת הממשלה לקנות אחוזת נחלה בארץ הקודש, בזה כאילו קרא ד' לנו : באו ורשו וקיימו את המצוות התלויות בארץ“... כי כל אשר יש לו בידו לקיים וחדל הרי הוא כעובר על כל העשין. הלא בפירוש כתב השל"ה הקדוש בפ' תצא והביא גם דברי קדוש ה' האר"י זצ"ל שכל שיש לו אפשרות לקיים אחת מהמצוות ואיננו מקיים, אז הוא בא בגלגול הנשמות בכמה גלגולין עד שיקיימה. ואיך אם כן יצאנו ידי חובתנו לקיים המצוות אשר בנקל נוכל לקיימן? אם יקנה פלח אחוזת אדמה וכל המשתתף בכספו יש לו זכות במצוה כי שלוחו של אדם כמותו...“ (שם, שצזח).

ואמנם קבל עליו הרב יקיר גירון את התפקיד שהציע לפניו הרב קלישר, וטרח לחפש אדמות מתאימות לקנין בשביל חברת ישוב א"י והרב קאלישר שלח אליו הכספים שאסף למטרה זו. אולם באמצע פעולתו, לאחר שנתים לשבתו בירושלים, נפטר הרב גירון לעולמו.

באותו פרק זמן הועלה על דפי העתונות מצבם הנואש

של יהודי רומניה אשר הורע מאד בגלל הנגישות והיה צורך לחפש עבורם מפלט ומקלט בטוח. הסופר אהרן יהודה ליב הורביץ (בכנויו הספרותי איל"ה) שהגר בשנת תר"ל לגיו יורק ועבד שם בעתון העברי "הצופה בארץ החדשה" קרא את אחיו היהודים מרומניה להגר לאמריקה, אשר פתחה אז את שעריה לרווחה לפני הפליטים האומללים, ופרסם בענין זה מאמר ב"עברי אנכי". קול קריאתו עשה רושם גדול. כנגדו פורסמו באותו העתון מאמרים בעד עליה לא"י ע"י הרב אלקלעי, וע"י ברוך בן יצחק מטראני מאדריאנופול (כנויו הספרותי בני"ם). בין זה האחרון והסופר איל"ה נתפתח פולמוס על דפי "עברי אנכי". איל"ה טען שבא"י, שהיא ארץ דלה ועניה, אין מקום לסוחרים, ולא לבעלי הון ואף לא לבעלי מלאכה, שהם רוב המועמדים להגירה מרומניה, וכנגד זה יוכלו המהגרים הללו למצא את מקומם ופרנסתם באמריקה העשירה והמפותחת. איל"ה מזכיר במאמרו את הרב קאלישר ואומר: אילו חשבו היהודים העשירים והחכמים שבמערב אירופא על תחית עם ישראל בא"י כמו שחושבים על זה הרב קאלישר וחבריו כי אז היה עם ישראל יכול בלי ספק להגיע למטרה הקדושה של קבוץ נדחי ישראל בא"י.

אולם — מדגיש איל"ה — רעיון ישוב א"י עדיין רחוק מהגשמה ועל כן הוא מציע להתחיל ביצירת מרכז רוחני בא"י על ידי יסוד בית ספר גבוה, "אוניברסיטה" שימשוך את הצעירים היהודיים מכל הארצות והשפה העברית תהא שפת לימודם ודבורם של התלמידים הללו. ואם הדבר יצליח, תהפך א"י למרכז רוחני ליהודים, ואז תקוה טובה

נשקפת, לארץ אבותינו, כי ציון בחכמה תפדה, ושביה בהשכלה."

על מאמרו זה של איל"ה השיב הרב קאלישר:
 "...ועתה איל"ה החכם השלם מניו-יורק, שמע נא דברי מלתך על לשונך, לשון צחה, בגליון כ"ג שנה זו, ואתה פוסח על שתי הסעיפים, בימינך אש גחלת קודש תבער, ובשמאלך הרחק כמטחוי קשת תעשנה. וראית כי ברוך בני"ם (מאדיאנופולי) אשר רצויה נפשו למסלת הקודש, אתה חכם איל"ה הפרת עצתו, לא חס ושלום מרוע לב, אך בהראותך כי לא כהימים אשר הוא היה שם. אבל דע נא, כי גם כעת יש לנו נאמני רוח, גם כעת ישנם שם אוהבי עבודה בכל עוז ובעלי הון אשר ברכה באסמם. יש סוחרים ויש עושי מסחר ביין גפן, גם יש בעלי מלאכות ויושבי חנויות, וכאשר יתישבו עוד הרבה, יעשו בעה"י מקנה וקנין, ככתוב ביחזקאל ל"ח..."

ואשר תאמר כי רבים מאנשי רומאניא לא יאבו בקודש, הלא אלה אשר יראת ד' בלבם המה בשמחה ובששון יעלו, ואשר אין רוח קודש בו ילך לאמריקה כעצתך" (שם, ע' תל"ד).
 מאמרו זה של הרב קאלישר, שנדפס ב"עברי אנכי" בתרל"ג, הכה גלים ורבים מיהודי רומאניא הביעו רצונם לעלות לא"י, ולא לאמריקה. בעיר ניקארעסט נתארגנה חבורה של מאה משפחות כל אחד מהם היה לו חמש מאות פראנק במזומנים והם פנו במכתב אל הרב קאלישר ובקשו עצה בענין התישבותם בא"י. הרב קאלישר השיב להם:
 "...שמחתי בכל לב באמרותיכם היקרים, כי אש שלהבת יעלה ברוחכם... ותתנו לב ללכת במסלת הקודש

וכו' וזאת עצה היעוצה לכם: בחרו לכם איש גבון וחכם מעדתכם והוא יעלה אל הקודש לתור הארץ ולדרוש את המקום ההוא, כמה מדתו, ובמה עבודתו, ואיך ישולם לזמנים וכו' וגם זאת תעשו לדעתי שתכתבו אל השר הצדיק מונטיפיורי וכו' להיות לכם לעזר להביאכם אל נחלת קודש". (שם ע' תל"ט-ת"מ).

את ענין החבורה הזאת מניקארסט שברומניה פרסם הרב קאלישר בכל העתונים העבריים והלועזיים וכתב על כך לכל האנשים אשר היו קרובים לרעיונו שיעזרו להוציא אל הפועל את התישבותם. הרב גירון מירושלים הציע לקנות עבורם את החלקה שעליה נמצא קבר שמעון הצדיק * והרב קאלישר ניהל תעמולה לאסוף את הכסף הדרוש לקניית החלקה הנ"ל עבורם.

גם אל חברת כל ישראל חברים שבפריז פנה הרב קאלישר ונשא ונתן עמהם בדבר הגשת עזרה ליהודי ניקארעסט להתישב בא"י. לאחר משא ומתן ארוך ומיגע דחה הוועד של כל ישראל חברים את הבקשה והחליט שעל יהודי ניקארעסט להגר לאמריקה, למורת רוחו של הרב קאלישר.

בשנת תרל"ד הודיע הרב יקיר גירון מירושלים לרב קלישר שיש לקנות חלקת אדמה ליד יפו ובקש כסף למטרה זו. הרב קאלישר שלח לו סכום כסף שהיה בידו ופנה לאנשים להשיג את השאר החסר. בין האנשים שפנה אליהם היה יהודי עשיר בעל חוה הקלאית בברלין ושמו לייב

קושמירעק, שהיה מידידיו של הגאון ר' יהושע מקוטנא. רעיון ישוב א"י היה קרוב ללבו של זה והרב קאלישר שלח אליו מכתב בידי השד"ר שלו ר' נתן פרידלאנד ובקש ממנו להשלים את החסר, וזו לשונו:

„...ועתה אני נופל לפניו במלוא קומתי ארצה להתחנן לו שיבא לעזרתנו בקודש ואין המצוה נקראת אלא על הגומרה“.

גם אל הרב מקוטנא שלח מכתב ובו ביקש: „...ועתה יסע נא כבודו הרם עם ר' נתן יחד אל הנדיב הגדול קושמירעק וידבר על לבו, שעל ידו תצמח ישועה ופדות גאולת הארץ שהיא הראשונה מארבע גאולות שבזוהר הקדוש, שיתן לזה האלף בנתינה או בהלואה... ונוכל לשלם לו כאשר הארץ תתן יבולה הטוב...“.

הרב קאלישר חיכה בקוצר רוח לידיעה משליחותו של ר' נתן פרידלנדר וכשהלה התמהמה כתב הרב קאלישר שוב אל הרב מקוטנא בתמיהה: „לא הודעתני מה נהיה עם הגביר קושמירעק. אם הייתם אצלו ואם פעלתם מה אצלו“.

(שם תפוז).

תוצאות הענין לא נודעו מעולם.

באותה השנה תרל"ד, שלח הרב קאלישר את ר' דב בר צייטלין לריגא ושאר קהלות בקורלאנד לנהל תעמולה בשביל ישוב א"י. בקורלאנד היו רוב היהודים חסידי חב"ד: ליובאביטש, ליאדי וקאפוסט. צייטלין לא נתקל אמנם בהתנגדות, אולם החסידים יעצו לו לפנות תחלה אל האדמו"רים שלהם ולהציע לפניהם את הרעיון של ישוב א"י ואם הם יתנו את הסכמתם, אזי לא ימצא אף אחד

אשר לא יתרום למטרה זו לפחות שני רובל. צייטלין הודיע על כך להרב קאלישר, והרב קאלישר השיב לו:

„...ואל רבני החסידים כבר כתבתי על ידי אפרתי וקבלו בנעימים ובהבטחה“ (שם, ע' תצ"ג).

בה בעת שלח הרב קאלישר עוד שד"ר את ר' שמעון ברמן, לנהל תעמולה בגליציה, קודם כל הפנהו אל הגאון ר' שמעון סופר אב"ד קראקא. ר' שמעון ברמן כותב להרב קאלישר תוצאות שליחותו:

„...ודברי מצאו חן בעיני השומעים, ובפרט להגאון אבד"ק קראקא, וכן להגאון אבד"ק שעדליץ והוא כתב לארץ הקדושה והם מאנו להסכים והופרה עצתנו (שם, ע' תקיט).

הידיעה הזאת על מאונם של גדולי גליציה לתמוך ברעיון ישוב א"י הרגיזה מאד את הרב קאלישר וביחוד חרה לו על מחותנו ר' שמעון סופר ועוד יותר חרה לו על חברו לדעה הרב מגריידיץ על רפיון רוחו והוא כותב אליו בד' סיון תרל"ד, ומספר לו בתחילת מכתבו:

„...ואני כתבתי תוכחת אהבה אל מחותני הגאון ר' שמעון סופר אבד"ק קראקא לבל ישעה בדברי שטנה וכו'. אנכי בע"ה על משמרתי אעמודה בעוז וחיל ולא יבוא חס ושלום רוח אחרת בי ולא אשמע לקול היצר העומד בכח נגד תוחלת הגאולה“.

ולהלן הוא פונה בתוכחה אל הרב מגריידיץ:

„...ולדעתי כמעט חילול השם יש בדבר. אם נודע בכל העולם מהרבה מכתביו שהיה אש להבה בוער בו לישוב

הארץ ועתה פתאום נטה לבו מזה וידין תרפינה? הלא הוא בעצמו כתב שיש בזה דין קדימה נגד שאר כל החסדים לארץ הקדושה? — — — ובעוון זה בא הרעב הגדול על ידי גשם ושלג אשר כמוהו לא היה מעולם שם, והוא לאות ולמופת לבני מרי, כי אחרי שהשי"ת הראה באצבע שלו כי המושל נתן רשיון לאחווה אשר לא היה ככה מלפנים, אם גם הוא יחדל מזה חס ושלוש מה יאמרו הבריות? האפס ח"ו תקותנו קדש? אם גם בקדושינו רוח אחרת הטה לבבו? לכן הלא בענוותנותו תמיד יתן מקום לשמוע לעצתי, גם כעת ישמע לקולי. ידרוש נא דרוש גדול לקיום הישוב... " (שם, ע' תק"כ).

למרות כל המכשולים וההתנגדות שעמדו על דרכו, לא נתיאש הרב קאלישר ועבד ללא ליאות לענין ישוב א"י. בשנת תרל"ד זכה לראות מעט מפרי עמלו הרב. באותה שנה נקנתה אדמת "קלוניה", היא המושבה "מוצא" ליד ירושלים. והוא מבשר את הדבר ב"המגיד" מיום ד' תשרי, תרל"ה:

"קול מבשר, ישמחו וירננו אוהבי ציון ושוחרי קודש, כי כבר יצא בע"ה מכח אל הפועל עסק הקודש למקנה וקנין מקום שדה ואילנות. היום קבלתי מכתב מירושלים עיה"ק מהרב הגביר ר' מרדכי יפה וחבריו ובראשם הראשון לציון הגאון אשכנזי נ"י וזה לשונו: בימים האלה נודמן לנו לקנות קרקע בכפר קלוניה הנזכר במסכת סוכה מ"ה וכו' הכפר הוא רק מהלך שעה אחת מירושלים ובכל יום ויום בונים בתים קרוב לקלוניה. עד כאן מדבריו. ועתה יגילו וירננו כל אשר נדבו רוחו לשלוח אל הקודש ויוסיפו עוד

תרומת ידיהם ליד הרב „המגיד“ מליק, או לידי, או לידי הגאון מגריידיץ.

ובהמשך מאמרו הוא מודיע ששנת השמיטה שתחול ב־תרל״ה תשמר כהלכתה ב„מקוה ישראל“ שבהנהלתו של קרל גטר, והוא כותב שאמנם בתחלה סבר קרל גטר לשמור את דיני השמיטה רק בשדות, אבל על פי פנייתם של הרב קאלישר יחד עם הרב גוטמאכר לחברת כל ישראל חברים בפריז בענין זה הובטח להם שיקיימו דיני שמיטה ככל הלכתם גם באילנות וכרמים (שם, תקמדה).

בצום גדליה שנת תרל״ה מבשר הרב קאלישר גם לכולל הו״ד שבאמסטרדם על דבר רכישת אדמת „קולוניה“ (מוצא) שליד ירושלים ומבקש שישלחו כסף לידי ר' מרדכי יפה לירושלים. ומוסיף: „ואני התניתי שהעובדים בקאלאניא יקבעו עתים לתורה וילמדו המבינים עם הבלתי מבינים“ (שם, ע' תקמו).

סמוך לאותו זמן כותב הרב קאלישר אל הרב ד״ר משה גידעמאן, הרב הכולל בוינה להשתדל אצל יורשי מאיר אנשיל רוטשילד המנוח להפריש סכום הגון למטרת ישוב א״י כפי שנודע להרב קאלישר השאיר המנוח בצואתו סכום גדול לצרכי הקהלה בוינה וגם לצרכי צדקה. בכסף שינדבו היורשים מעזבונו יקנו חלקת אדמה בא״י, יושיבו עליה עובדים והישוב יקרא „גן אנשיל מאיר רוטשילד“ (שם, ע' תקמו).

הרב צבי קאלישר היה לא רק עסקן צבורי, אלא גם סופר פורה הוא חבר ספרים: „אמונה ישרה“, „דרישת

ציון", "שלום ירושלים", שבהם הוא מפתח את השקפת עולמו והגיונותיו בעניני אמונה, תקות הגאולה וישוב א"י. "אזנים למשפט" 2 חלקים על חושן משפט, פירוש על ההגדה בשם "יציאת מצרים", הגהות על יו"ד בשם "צבי לצדיק", הגהות על משניות נשים ונזיקין, וגם מאמרים רבים בשאלות הגאולה וישוב א"י.

ומענין הדבר שהיה גם מוהל אומן וכל ימיו קיים מצוה זו שלא על מנת לקבל פרס. ולא רק בעירו טהורן, אלא היה נוסע גם לקהלות הסמוכות למול ילדי ישראל.

כעשרה ימים קודם פטירתו, ב"כ"ה תשרי תרל"ה, היה בברית מילה ומל את הרך הנולד.

על אף זקנותו המופלגת לא נס ליחו ולא כהתה עינו ולא השתמש במשקפים (*).

ואף שהגיע לגיל גבורות לא חש הרב קאלישר כי המות אורב לו. עדיין כחו היה עמו ולא נח ולא שקט בכל הנוגע לענין ישוב א"י. עד הרגע האחרון ניהל חליפת מכתבים עם כל הנוגעים לענין.

ביום ב' אסרו חג סכות שנת תרל"ה נסתלק הרב הצדיק ר' אליהו גוטמאכר מגריידיץ, חברו וידידו מנוער שלמד אתו יחד אצל הגאון ר' עקיבא איגר ויחד שכם אחד עבדו כל ימי חייהם לטובת רעיון ישוב א"י. מותו של ידידו זה דכא אותו מאד והרגיש שגם ימיו קרובים, אולם הוא המשיך ללא ליאות בעבודתו.

כמה ימים לפני פטירתו כתב מכתב המלצה לשמעון ברמן מבודפסט לשם הדפסת ספרו על מסעותיו בארץ הקדש בשם "מסעות שמעון".

בערב שבת קודש ה' חשון תרל"ה השיב נשמתו הטהורה אל על בביתו בטהורן וביום א' ז' חשון הובא לקבורה, ושם מקום מנוחתו בעיר טהורן, אשר בה ישב על כסא הרבנות חמשים שנה (תקפה-תרלה)..

פרק י

בנו ר' יהודה ליב קאלישר

ר' יהודה ליב בנו בכורו של הרב קאלישר, היה גר בטהורן, עסק במסחר והיה למדן מופלג. על אף היותו טרוד במסחרו, קבע עתים לתורה וחיבר פירוש על התורה, שקצת ממנו מביא אביו בשמו בספרו "אמונה ישרה" חלק ב' (נדפס תרכ"ה), והרבה פעמים מביא אותו בפירושו על התורה "ספר הברית", כגון "ובני מהר"ל אמר" (בראשית ב) או "ופירשו בני מהר"ל" (שם, ויגש), "כאשר אמר בני מהר"ל" (שמות תשא), "ובני הרב נ"י העירני" (ויקרא מצורע), "הקשה בני מהר"ל" (ויקרא אמור) ועוד פעמים רבות. היה בדעתו של הרב קלישר לצרף אל ספרו קונטרס שלם מחידושו של בנו, אבל נפטר באופן בלתי צפוי בשנת תרל"ה באמצע הדפסת הספר כשבנו לא היה בביתו, כי נסע לרגל עסקיו, וכשחזר כבר לא מצא את אביו בחיים.

לאחר פטירתו של הרב קאלישר השלים ידידו הרב זלמן שרייבר אב"ד נישאווי הסמוכה לטהורן את מלאכת

הדפסת הספר על ויקרא, במדבר, דברים, אולם פירושו של בנו ר' יהודה ליב לא צורף, כי מרוב ענוותנותו לא הרהיב ר' יהודה ליב עוז בנפשו להכניסם לתוך ספרו של אביו. ורק כעבור שנתים הוציא ר' יהודה ליב את פירושו בספר לחוד בשם "קול יהודה" (ורשה, תרל"ז) והרב מנישאווי שעבר בינתים לורשה, טפל בהדפסתו וגם כתב הסכמה לספר.

ר' יהודה ליב היה קשור אל אביו בכל נימי נפשו והעריץ אותו מאד. בספרו "קול יהודה" הוא מזכיר אותו פעמים רבות כגון: "אמרתי דברי אלה לפני אבי הגאון הצדיק נ"י" (פ' וישב), "ושמעתי מאדוני אבי הגאון נ"י" (תזריע) ועוד.

הוא היה עוזר לאביו בכל פעוליו למען ישוב א"י ואותו מזכיר השד"ר משה זאקס מירושלים שבקר בטהורן בשם בתי המחסה שבירושלים ויסד שם ועד לתמיכה במוסד הזה בראשותו של הרב קלישר ובנו ר' יהודה ליב (המגיד תרכ"א, גליון 24).

גם בספרו של ר' יהודה ליב שומעים אנו הד הזמן. גם הוא כאביו מדגיש בפירושו את הלקח שיש ללמוד מן התורה לגבי השאלות האקטואליות של זמננו. כגון בענין הנזק שהביאה האמנסיפציה ליהדות הוא אומר: דהנה אנחנו רואים בעוונותינו הרבים שהדת והאמונה בלתי מתקיימת עם חוקי החופש והחירות יחד. כי בכל המקומות שקבלו היהודים שווי זכויות כמו בצרפת וכדומה נופלת הדת והאמונה הישראלית עשר מעלות אחורנית, ובמקומות שהכבידו עול על ישראל ומצירים ומענים אותם, אזי

יתחזקו ע"י אמונה ודת" (פ' תולדות).

על הכתוב „לא יסור שבט מיהודה“ הוא מביא תחלה את הרמב"ן אשר מגנה את החשמונאים על אשר העמידו מלך שלא מבית יהודה ומוסיף את פירושו הוא שכונת הכתוב היא: „אמר בנבואה קורות עם ישראל שיהיה תמיד מעורב טוב ברע ורע בטוב, מצד אחד מוכים ונרדפים ומצד אחד גדולים ונכבדים. וכן ראינו בעינינו בכל הדורות וכן בדורנו גם כן. במדינות הנאורות המה עלו על רום המעלות כמו בצרפת ואנגליה ואשכנז ועוד. ולהיפך בכמה מדינות המה בשפל המדרגה כמו ראמאניא, מאראקא ופרס וכדומה (פ' ויחי).

גם בענין אמונות ודעות הוא נוגע בפירושו על הכתוב „ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם“. הוא כותב: „ומידידי הרב החכם מו"ה איטשי מיזיס שמעתי על מקרא אשר לא יקים וגו' לפי שרבים אומרים שהעיקר הוא האמונה ואינו צריך העשיה בפועל לקיים המצוות, כידוע. ולזה אמר „ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת“, שלא נותן תקומה וקיום ע"י עשיה בפועל, רק רוצה באמונה בלבבו וברעיוניו — הריהו בכלל ארור.“ (כי תבא)

וכן יש ללמוד לקח בענין חבת הארץ וישובה מפרשת המרגלים, הוא כותב:

„ואפשר לרמוז אל מרגלים שילמדו מיוסף חובב ארץ הקדושה אשר לא היה כמוהו בשאר השבטים. וכן גם יעקב שהשביע להביאו לארץ כנען גם כן היה בסכנה גדולה שיבקש דבר כזה מפרעה. מזה ילמדו בדורות הללו שלא לחוש להאומרים „לא נעלה את ירושלים על ראש שמחתנו.

פה ארצנו ומולדתנו, ולמה לנו ארץ החמדה?" רק ילמדו מיוסף שהיה משנה למלך מצרים וידרשו את שלום ציון וירושלים לעשות על כל פנים את ישוב הארץ כאשר פעל ועשה אדוני אבי ומורי זצ"ל כל ימיו" (פ' שלח).

מקורות וציונים

לפרק א

1 בהגהותיו לורה דעה סי' פ"ו ס"ק ב' מזכיר הרב צבי קלישר את זקנו בעל "עטרת זקנים", הוא הרב ר' מנחם מנדל (בן הקצין ר' משולם [זלמן] אורבך) אב"ד קרוטושין נפטר כ' תמוז תמ"ט—1689. "עטרת זקנים" — הערות על שלחן ערוך אורח חיים ובהקדמה ל"מאזניים למשפט" מציין ר' צבי קלישר שהוא מצאצאיו של "בעל הלבוש".

א1 לוי, תולדות היהודים בליסא ע' 277.

2 לפי הפנר ע' 610.

3 לוי 282.

4 הפנר ע' 925.

5 מרת ראזיש הצטיינה בחכמתה ובכשרון מעשיה. היא היתה נשואה לר' יוסף שלזינגר (בן אחיו של ר' עקיבא איגר, ר' בונים גינז) אשר יסד בית מסחר ספרים הידוע בוינה והוא גם שהוציא את התשובות של ה"חתם סופר". (ראה אגרות סופרים ע' 27 הערה א').

1 ב"ר משה.

1 אשתו השניה נפטרה שמונה שנים אחריו, בשנת תק"ץ.

2 לוי 278.

- 3 יתכן שהוא הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מבראדי (נפטר תקפ"ח) ואם כך הדבר, נדד הרב קלישר לעיר בראדי, עיר של חכמים, ללמוד שם זמן מה.

לפרק ב

- 1 רבני גרמניה שהתירו את אפיית המצות במכונות היו הרבנים הגאונים הרב ר' ישראל ליפשיץ בעל "תפארת ישראל" מדאנציג, הרב יצחק דוב הלוי באמבורגער בעל "מלחמת שמים" בוורצבורג. הרב ר' יעקב עטלינגר בעל "ערוך לנר" מאלטונה הרב ר' יוסף עסטינגער והרב ר' אלחנן ראזענשטיין מבית הדין בברלין, הרב ר' יוסף חיים קרא מפורדון בעל "קול אומר קרא", הרב ר' צבי הירש אברבנאל ראב"ד ליסא, הרב ר' מענדיל לעזענשטאם ראב"ד פוזנא.

לפרק ד

- 1 ר' יעקב עמדין בספרו, "שאלת יעב"ץ" (ח"א סי' ק"ע) בטוח שהרב החסיד בודאי לא ידע ולא הסכים לעשייתו של דיוקנו במטבע, ומציין שאמנם המטבע נגנזה על פי פקודת הממשלה ההולנדית, גם "דעת קדושים" ע' 181.
- 2 ברוגמנס ופרנק: קורות היהודים בהולנד.

לפרק ה

- 1 מתכוין לרעש שהיה בצפת בשנת תקצ"ז.
- 2 על האדמו"ר ר' משה טייטלבוים מאוהעל וחתנו ר' אריה ליבוש ליפשיץ ראה בספרי "מגדולי החסידות" ספר ח'.

לפרק ו

- 1 הרב ר' שמחה היה מפורסם כצדיק וקדוש בכל פולין בכנויו "ר' שמח'לה קעמפנער".
- 2 אחת הקהלות העתיקות והחשובות בגליל פוזנא.

לפרק ט

- 1 הכונה לכסף החלוקה ששולחים לא"י.
- 2 ר' עקיבא איגר.